

c r e d o

evangélikus folyóirat | XXI. évfolyam, 2015/1.

⊕ MESTEREK ÉS TANÍTVÁNYOK ⊕

Credo Evangélikus Folyóirat

A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata
XXI. évfolyam, 2015/1.

A szerkesztőbizottság tagjai

Zászkaliczky Zsuzsanna főszerkesztő

Fabiny Tibor

Fábri György

Ittész Gábor

Kézdy Pál, ifj.

Potzner Ferenc

Pröhle Gergely

Réthelyi Orsolya

Szabó T. Anna

Szebik Imre, ifj.

Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója

www.lutherkiado.hu

Felelős kiadó: Kende K. Péter

Olvasó- és tördelészerkesztő: Petri Gábor

Szöveggondozó: Miklósné Székács Judit

Műszaki szerkesztő: Török Andrea

Grafika: Kurdi István

Szerkesztőség és kiadóhivatal

1085 Budapest, Üllői út 24.

Tel.: 317-5478, 486-1228, 20/824-5518; fax: 486-1229

Előfizetés egy évre: 2320 Ft. Fél évre: 1160 Ft.

Egy szám ára: 780 Ft

Előfizetés külföldre: 6840 Ft.

Kapható a gyülekezeti iratterjesztésben, a kiadó könyvesboltjában (1085 Budapest, Üllői út 24.) és a Huszár Gál Papír- és Könyvkereskedésben (1052 Budapest, Deák tér 4.)

A Credo digitálisan is olvasható, előfizethető a www.digitalstand.hu oldalon.

Digitális előfizetés egy évre: 1152 Ft. Fél évre: 608 Ft.

Egy digitális lapszám ára: 320 Ft.

Nyomdai kivitelezés: Mondat Kft. www.mondat.hu

Felelős vezető: Nagy László

ISSN 1219-6800

Fennállásának 80 éves jubileuma alkalmából A *Vigilia* folyóirat pályázatot hirdet

A keresztény értelmiség szerepe korunk társadalmában címmel.

A pályázóktól a következő kérdésekre vagy azok egy tetszés szerinti részére várunk választ:

- Hogyan kapcsolódik egymáshoz a hívő keresztény és az értelmiségi létforma?
- A keresztény értelmiségiek hogyan tudnak részt venni a közéletben, szolgálni a közjót, a társadalmat, a kultúrát, párbeszédet folytatni nem keresztény értelmiségekkel?
- Hogyan tudják saját tudományukkal, sajátos szakmai ismereteikkel segíteni egyházuk életét? Mennyiben tartoznak azért felelősséggel?

A pályázaton felekezettől függetlenül bárki részt vehet beküldött írásával, elsősorban azonban egyetemi oktatók és hallgatók, teológusok, filozófusok, a társadalomtudományok művelői és írók műveit várjuk. A 30 év alatti fiatalok pályaművei külön „junior” kategóriában kerülnek elbírálásra.

Az írások maximális terjedelme 30 000 leütés, szóközökkel.

A pályázatok beküldési határideje: 2015. augusztus 31.

A pályázat jelíges, a pályázó anonimitása és az elbírálás pártatlansága érdekében kérjük, hogy az írásokat kinyomtatva és adathordozón (CD vagy DVD), jelíggel ellátva juttassák el a *Vigilia* szerkesztőségének címére (1052 Budapest, Piarista köz 1. IV. em.); a pályázó személyi adatait (a 30 év alattiak életkoruk megjelölésével) lezárt borítékban mellékeljék, a borítékra csak a jelíget írják rá.

A bírálóbizottság elnöke Bábel Balázs kalocsai érsek, a pályázat fővédnöke és támogatója.

Ünnepélyes eredményhirdetés: 2016 januárjában rendezendő konferencián.

A közlésre alkalmas pályaműveket a *Vigilia* folyóirat megjelenteti, a legjobbnak ítélt három pályázat pedig pénzjutalomban is részesül:

I. díj: 300.000 Ft II. díj: 200.000 Ft III. díj: 100.000 Ft

A „junior” kategóriában

I. díj: 100.000 Ft II. díj: 50.000 Ft III. díj: 30.000 Ft

Csáki Tamás tanulmányában a 32. oldalon található kép a Magyar Pályázatok, a 33–34., 36–37. és 39–40. oldalon látható képek Budapest Főváros Levéltára, a 35. és 42. oldalon lévő képek pedig a BTM Kiscelli Múzeum Fényképtára tulajdonát képezik.

A Gálos Miklós tanulmányában található képek forrásai:

45. o. Universitätsbibliothek Heidelberg

46. o. <http://www.peterskirche-leipzig.de/kirche/geschichte/die-peterskirche-zu-leipzig/>

48. o. Iparművészeti Múzeum (adattár FLT 28234).

47. o. C. Gurliitt: *Kirchen*. Stuttgart, 1906

49. o. K. E. O. Fritsch: *Der Kirchenbau des Protestantismus*. Berlin, 1893

55. o. Evangélikus Országos Levéltár (Pesti Egyház 48.)

56. o. Budapest-Fasori Evangélikus Egyházközség

Mirák Katalin tanulmányának 62., 66. és 71. oldalán az Evangélikus Országos Levéltár képei láthatók, a 72. oldal fotója az Evangélikus Országos Múzeum tulajdona.

A természet értékeinek védelme közös ügyünk és keresztény felelősségünk.

Ebből a megfontolásból a Credo Evangélikus Folyóirat Cyclus ofset környezetbarát papíron jelenik meg.

Mester és tanítvány az építészetben

Mester és tanítvány kapcsolata korántsem egyértelmű és egyirányú viszony, mint ahogy első gondolatra feltételeznénk. Sokkal összetettebb e két fogalom viszonya – nevezhetjük állapotnak, stációnak –, mint feltételeznénk. Mindenképpen kölcsönösen függő viszony, hiszen tanítvány nélkül nincs mester, és mester nélkül nincs tanítvány. Az építészek közül szerencsés – de egyúttal erősen determinált is –, akinek meghatározó mestere volt.

Sokaknak ez nem adatott meg, ők látszólag kerülő utakon és megkésve jutottak a továbblépést jelentő impulzív közegbe. De tudni kell, hogy nincs kárba vesztett tapasztalat. Vajon a mester keresi tanítványát, vagy a tanítvány ismeri fel – választja – mesterét? Az egyidejűség fennállása is lehetséges opció, és igazán hatékony.

Vajon minden esetben egy személy a mester, vagy lehet ez egy szellemi közeg, egy világlátást kifejező stílus, esetleg a személyes tapasztalatok sora? Számunkra különös tapasztalattal bírna akár az „evangélikus szál” felfejtése is – például a Schulek–Pecz–Sándy kapcsolatban.

Több neves építész a mesterség fokáról jutott el az alkotótevékenységig. A belga Henry van der Velde a kárpitosságot tanulta ki, majd az építészet mellett használati tárgyakat tervezett, az alkalmazott iparművészet területét bebarangolva. Joze Plecnik szlovén építész asztalosként kezdte. A bécsi Művészeti Akadémián Otto Wagner mesteriskoláját végezte el, majd nála dolgozott. Számos épületet tervezett Bécsben, majd a prágai vár egységes megjelenésén és átjárhatóságán dolgozott, később meghatározó tevékenységet fejtett ki Ljubjanában.

Medgyaszay – eredetileg Benkó – Istvánnak a 19–20. század fordulóján is hasonló módon indult a pályája. Apja Benkó Károly építész, építési vállalkozó gyakran vitte magával építkezéseire. Apja halála után 1893–1896 között pallérként dolgozik mint családfenntartó, párhuzamosan végzi az Ipariskolát, ahol Pálóczi (Platzer) Antal, az építészeti rajz és alaktan tanára felkarolta. Majd következik id. Francsek Imre műterme. Czigler Győző ösztöndíja jóvoltából Bécsben Otto Wagner mesteriskolájába került. A mesterek mint útjelzők-útbaigazítók – ez volt a szerepük a magyar építészeknek, akik ezt fel is ismerték. Ki volt Medgyaszay mestere? Otto Wagner nagy hatással volt rá, ez számos épületén és motívumán tetten érhető, de legalább ekkora hatással volt rá a pánszláv eszméket valló Joze Plecnik. Medgyaszay figyelte munkáit, tervezési helyszíneit, írásait és népi illusztrációit a bécsi *Der Architekt*ben. Paradox módon Medgyaszay Bécsben figyelt fel a népművészetre, a népi építészetre. A mesteriskolát befejezve – ahol magyar tematikájú és helyszíni eszmei terveket készített – a József Nádor Műegyetemen szerzett építész oklevelet, majd azonnal népművészeti, népi építészeti gyűjtőutakra indult Kalotaszegre, a Székelyföldre. A Bécsben tanult modernizmus elveit viszontlátta a nép építészetében. Ez a felismerés revelációként hat rá. „Ezek az egyszerű ácsok voltak utóbb tanítómestereim” – vallja. És még nincs vége: jön a vasbeton iránti szerelem a veszprémi színház kapcsán François Hennebique párizsi irodájában, majd a keleti kultúrák tanulmányozása; különösen az indiai építészet volt rá hatással. Ezek után ismét feltehetjük a kérdést: kit tekinthetünk Medgyaszay mesterének? Talán több is volt.

Láthattuk, hogy sok hatás érte: személyek, népművészet, építési technológia mint világnézet kifejezője, keleti kultúrák. Ezek együtt tették mesterré Medgyaszayt, aki magányos természetű volt, nem teremtett iskolát, nem voltak tanítványai. Így nem vitték jó hírért, nem népszerűsítették. Végül elfelejtették. Mégis tagadhatatlanul az építészet mestere volt. Az utókoré mindenképpen.

És most a személyes szál. Az első impulzust, amely az építészet felé irányította figyelmemet, kőművesmester apai nagyapámtól – Potzner Jánostól – kaptam. Bárhol dolgozott a faluban, a szőlőhegyen, mindig a nyomában

„Az első impulzust, amely az építészet felé irányította figyelmemet, kőművesmester apai nagyapámtól – Potzner Jánostól – kaptam. Bárhol dolgozott a faluban, a szőlőhegyen, mindig a nyomában voltam, és figyeltem, hogy formálódnak a keze alatt a prэшázak, búbos kemencék. Az ő példájára jelentkeztem a pécsi Építőipari Szakközépiskolába, hogy építész legyek, így őt tekintem első mesteremnek.

voltam, és figyeltem, hogy formálódnak a keze alatt a prэшázak, búbos kemencék. Az ő példájára jelentkeztem a pécsi Építőipari Szakközépiskolába, hogy építész legyek, így őt tekintem első mesteremnek. Őrá teljesen igaz: „Szeretve építeni a házat, mintha az lakna benne, akit szeretsz. [...] A munka a láthatóvá tett szeretet.” (Kahlil Gibran: *A Próféta*). Középiskolás éveim alatt nyaranta a falumbeli – pogányi – kőműves, Szemmelróth Imre mellett végeztem kőművesmunkát. Kriptát, prэшázat, ami éppen adódott. A középiskolát követően a Pécsi Tervező Vállalatnál voltam építészszerkesztő. Itt ismertem meg a családuknak barátjává lett református Monori Magdát, aki az evangélikus közösségbe járt (Káldy Zoltán menyasszonya volt). Káldy pásztorfaragások rajzi dokumentálása fűződik a nevéhez. Gyönyörűen énekelt – az esküvőmön is szólóénekekkel szolgált –, ő szeretettette meg velem a komolyzenét. Freivogel Mihály volt a műteremvezetőm – a forradalom idején egyetemista –, tőle hallottam először hitelesen '56-ról. A Műegyetemen Török Ferenc és Szentkirályi Zoltán voltak meghatározó tanáraink, elsősorban miattuk volt érdemes a Műegyetem építészkarára járni. Török tanár úr a Középülettervező Tanszék tanára, majd vezetője, nyugalmazott egyetemi tanár, a budavári Nagyboldogasszony templom közösségének aktív tagja, számolatlan templom tervezője, a nemzet művésze. Szentkirályi Zoltán Debrecenből Karácsony Sándor tanítványaként került a Műegyetem

Építésztörténeti Tanszékére. Előadásai, tanulmányai revelációként hatottak a szemlélet nélküli közegben. Rám különösen *A terművészet történeti kategóriái* című esszenciális tanulmánya gyakorolt nagy hatást. Az egyetem után az építész mesteriskola X. ciklusán is hallgathattam és jegyzeteltem megismételhetetlen előadásait.

Szentkirályi Zoltán emberi nagyságáról álljon itt egy történet. Testvérét az oroszok egy kényszermunkacsoportba sorolták. Súlyos beteg lévén (tifuzos volt), úgy gondolta, neki már mindegy, legalább a testvérét megmentheti, és helyet cserélt vele. A nélkülözések azonban megedzették, túlélte a munkatábor és hazajött. A testvére orvos Svájcban. Szentkirályi inspirált az előadásain keresztül, hogy művészettörténetet hallgassak. És Németh Lajos tanár úr, az ELTE művészettörténet professzora – Fülep Lajos tanítványa – támogatta, hogy végzett építészek az ELTE-n folytassák tanulmányaikat. Ő hívta fel figyelmemet Medgyaszay Istvánra mint tanítvány nélküli különcre, aki Toroczkai Wigand Edéhez és Kós Károlyhoz mérhető. Kései mesteremnek az építészek közül Laczkovics Lászlót tekintem, akivel számos közös munkánk volt. Tiszta, áttekinthető szabadkézi rajzait ma is őrzöm.

Még mindig nem érzem magam kész tanítványnak.

Potzner Ferenc

Az isteni vendéglátás

Rostáné
Piri Magda

„Fogadjátok be tehát egymást, ahogyan Krisztus is befogadott minket az Isten dicsőségére.” (Róm 15,7)

Karácsony után néhány nappal nagy port kavart fel az írott és a hangzó médiában egyaránt az az eset, amikor egy templom előteréből az épület bezárásakor rendőrök vittek el egy hajléktalant. Az ünnepek utáni, (rossz) hírekben szegény időszakban a világi sajtónak jól jött egy kis botrányízű csámcsognivaló. Meg is tettek mindent, hogy mindjárt karácsony után párhuzamba állítsák Krisztus kivetettségét és a templomban menedéket kérő hajléktalant, az eltelt kétezer évet és az azóta mit sem változott klerikálisokat. (Igaz, hogy a hajléktalant meleg szállás és étel várta, a fűtetlen templomban pedig – legjobb esetben is – reggelig vacoghatott volna.)

Mindenesetre ez a történet is és a bibliaolvasó *Útmutató* 2015. évi igéje is élesen felveti a kérdést, hogy vajon befogadó-e ma Krisztus népe, az egyház, vagy pedig inkább az összezárás jellemző ránk.

Úgy gondolom, mind a két esetre tudnánk nagyon sok példát hozni. Arra is, amikor tárt ajtókkal, nyitott kapukkal várjuk, fogadjuk az idegeneket, a rászorulókat, a hajléktalanokat, a sérülteket, a szegényeket, a miénknél egy árnyalattal sötétebb bőrűeket, és arra is, amikor igyekszünk előlük még a réseket is eldugaszolni. Indokunk is van mind a kétféle magatartásra, hiszen lám, mennyire Krisztus tanítása szerint él az, aki mindenkit beenged, de mennyire megvédi a bűnös világtól és erőssé teszi az egyházat, Krisztus tanítását az, aki minden ajtót bereteszel!

„...ahogyan Krisztus is befogadott minket az Isten dicsőségére.” Krisztus is befogadott: ez valami előzetes kívülállást feltételez. Valami olyat, hogy jó lenne odatartozni, valakivel együtt lenni. Azért, mert nem onnan származunk, mert nem fűz oda semmilyen kapcsolat, mert eljátszottuk a bizalmat. Kint rekedtünk, amikor bent szeretnénk lenni, az ajtó pedig nem nyílik, és számunkra soha nem is lehet nyitva. Egyszer csak érkezik valaki arról a helyről, ahová tartozni szeretnénk, annak a helynek a képviselőjében, meghív minket oda, és olyan fokú kegyelemben részesít, amilyenben még reménykedni sem mertünk.

Eljön Jézus, kinyitja számunkra az ajtót, és azt mondja: „Jöjjetek énhozzám mindnyájan...” és kezdetét veszi az isteni vendéglátás.

Pál apostol is, de a Szentírás más szerzői is világosan tudtunkra adják, hogy ez az isteni vendéglátás minket kötelez valamire: „Fogadjátok be tehát egymást...” A levél tartalmának összefüggésében ez azt jelenti, hogy a meghívottak, a gyülekezet tagjai tudják elfogadni egymást akkor is, ha egészen másként élnek és másként gondolkoznak bizonyos kérdésekről.

Magától értődik, hogy az ige itt elsősorban a befogadás krisztusi lelkületét adja elénk. Folyamatosan kell hogy éljen bennünk az a lelkület, hogy mi magunk is Krisztus befogadottjai vagyunk. Bármelyik felekezethez tartozóként, sötét vagy világos bőrszínnel, bűnösen és esendően, jóllakottan és éhesen, divatosan és rongyosan. Mindegyikünk bűneit Krisztus vitte fel a keresztfára, hogy életet nyerjünk.

”Magától értődik, hogy az ige itt elsősorban a befogadás krisztusi lelkületét adja elénk. Folyamatosan kell hogy éljen bennünk az a lelkület, hogy mi magunk is Krisztus befogadottjai vagyunk. Bármelyik felekezethez tartozóként, sötét vagy világos bőrszínnel, bűnösen és esendően, jóllakottan és éhesen, divatosan és rongyosan. Mindegyikünk bűneit Krisztus vitte fel a keresztfára, hogy életet nyerjünk.”

A befogadás lelkiülete és gyakorlata nem természetes, nem magától értődő ebben a mai világban. A mai ember, mi, akik ebben a világban élünk, városban és faluban egyaránt inkább bezárkózunk. Úgy gondoljuk, az életünk bőven tele van a hétköznapi gondjaival, semmi szükség arra, hogy még mások gondját is magunkra vegyük. Nem akarunk az életünkbe már több újabb helyzetet, egy újabb személyt, egy újabb betegséget, egy újabb emberi nyomorúságot. Tele van a fejünk és tele van a szívünk is mindennapi életünk ügyes-bajos dolgaival. A másik ember befogadása már nem fér bele a reggeltől estig teleírt naptárunkba. A gyanakvás és a félelem is erősíti ezt a magunknak való zárkózott életvitelt, amely a rossz hírekkel teli világban szinte magától születik meg bennünk.

Az elzárkózás jelei megmutatkoznak társadalmi szinten is. A különböző társadalmi rétegek életszínvonalukat tekintve egyre nagyobb távolságban élnek egymástól. Egyszerűbben vannak „bent”, és egyre többen érzik magukat „kint”. A szakadék egyre szélesebb szegények és tehetősek között. Ez a mindennapjaink valósága.

Ebben a helyzetben nyeri el értelmét és jelentőségét az a közösség és azoknak az embereknek az élete, akik megnyílnak mások előtt, és befogadják őket, mert Krisztus is befogadott minket. Ez a keresztyén ember küldetése egy fragmentálódó, széthullófélben lévő társadalomban. Isten Krisztusban a befogadról tesz bizonyosságot, sőt annak lesz az eszköze. Isten kegyelme, elfogadása, szeretete testet ölt, átélhetővé lesz minden alkalommal, amikor az ő dicsőségére fogadjuk be a tőlünk segítséget kérőt, a hozzánk fordulót.

Minden befogadás előítéleteket rombol le. Mindannyian jól tudjuk, hogy milyen kép él a mai világban az egyházzal. Sokak szemében nem más az egyház, mint a bezárkózottak közössége, akik még pénzt is kérnek azért, hogy a kerítések maguk körül még áthatolhatatlanabbá tegyék. Merve tanításával, évezredek-évszázados hagyományokkal, idősödő tagjaival, sokak szemében képmutató és hiteltelen, de másokat kioktató stílusával reménytelen közösség egy nyitottságot és sokszínűséget nagyra értékelő világban.

A befogadás gyakorlása feloldja ezeket az előítéleteket. Világossá lesz, hogy nem önmagunkért vagyunk, ahogyan Jézus sem önmagáért jött el ebbe a világba. A befogadásunk azt is kifejezi, hogy Isten mindig azon dolgozik, hogy akik „kint” vannak, távol vannak, egykor majd „bent” legyenek. Isten országának tagjai legyenek.

Isten előtt mindannyian egyenlők vagyunk: befogadottak, befogadók, és ez fontos eleme az Isten szeretetéről szóló bizonyosságtételnek. Isten mindent elkészített a számunkra, nincs más dolgunk, mint szélesre tárni a kapukat és behívni mindazokat, akik velünk együtt szeretnének ülni Isten országában.

Végül feltehetjük a kérdést: kiket fogadjunk be? Jézus egy vacsora alkalmával a következőket mondta: „*Hanem ha vendégséget rendezel, szegényeket, nyomorékokat, sántákat, vakokat hívjál meg, és boldog leszel, mert nincs miből viszonzniuk. Te pedig viszonzásban részesülsz majd az igazak feltámadásakor.*” (Lk 14,13–14) Egy vacsorára a vendégek meghívása sokféle szempont szerint történhet. Meghívhatnak olyan vendégeket, akiktől majd valamikor viszonzást várhatnak; meghívhatnak olyanokat, akikkel kiváló kapcsolatok épülhetnek egy-egy vacsorai beszélgetés alatt. De szólhat egy vendéglátás a szórakozásról is. Jézus egészen más szempontot helyez előtérbe. Isten befogadó szeretetét, ingyen kegyelmét jeleníti meg a világban, ha azokat fogadjuk be, akikre senki más nem gondol, akik nyomorúságuknál fogva nem befolyásosak és nem szórakoztató emberek. De Isten *őket* keresi.

Rostáné Piri Magda a Vasi Evangélikus Egyházmegye esperese.

Tanítványok vagyunk

A Magyarországi Evangélikus Egyház tematikus évekkal készül 2017 ünnepére, a reformáció indulásának 500. évfordulójára. A tematika meghatározásában nemcsak a reformáció – elsősorban idehaza kiemelkedően – fontos vívmányait szeretnénk ünnepelni, hanem keressük a jövőbe mutatót, a korszerűt, a kortársat is.

Az idei év tematikája: *Reformáció és oktatás*. Szlogenje: *Tanítványok vagyunk*.

Itt természetesen az egykor méltán nagy hírű evangélikus oktatáson túl kereszténységünk „tanítványlétéről” is üzenünk: tanárokról, mesterekről és a Mesterről.

A Credo körkérdést tett közzé a témában. Mit jelent a tanítványság Önnek? Ki mester, és ki tanítvány? Ki az Ön mestere – kinek a mestere Ön? Mit gondol a mesterek felelősségéről? Mi a tanítványi lét felelőssége? Az alábbiakban huszonhárom megközelítést olvashatnak.

Mester és tanítvány

Nem könnyű felelni erre a kérdésre, hiszen oly sok ember hatása alatt formálódunk gyermekkorunktól fogva talán egészen halálunkig. Eközben pedig mi magunk is hatással lehetünk másokra, nemcsak a nálunk fiatalabbakra, hanem akár az idősebbekre is. Egyszerre lehetünk tanítványok és mesterek. De vajon azok vagyunk-e?

Tanítványnak lenni talán azt jelenti, hogy megpróbáljuk követni a Mestert. Mester pedig az, aki szilárd értékrendje birtokában, élete példájával irányt tud mutatni a helyes döntések meghozatalára; aki megtanít gondolkodni, kérdéseket feltenni, és segít megtalálni a lehetséges válaszokat. Segít felismerni hivatásunkat: mi végre vagyunk e világban? Ráirányítja a figyelmet az igazságra. A Mester követendő példát mutat. A tanítványi létet pedig keresés és nyitottság jellemezheti, elfogadása és követése a Mester által képviselt értékeknek, és a hűség: hűnek maradni a Mester értékeihez.

Jó, ha az ember szüleit, tanárait, lelkipásztorait, házastársát példaképnek tekintheti. Ők tanítottak meg a szellemiek, a tudás értékére, az Istennel való állandó párbeszéd, az imádság fontosságára, ébresztettek rá a teremtett világ szépségére, a közösséghez tartozás megerősítő érzésére, a munkában való igényességre, a minőség fontosságára, a céljainkért való küzdeni tudásra, a szolgáló szeretetre, a hűségre és a felelősségvállalásra az élet minden területén: házasságban, gyermeknevelésben, hivatásban, tanulásban és tanításban, a tudomány és a közösség, a másik ember szolgálatában, az elkötelezettségben.

Igazi mesterem, tanárként és emberként példaképem, aki élete utolsó éveiben közel engedett magához, s máig erőterében tart: Bálint Sándor. Visszatekintve gondviselészerű, hogyan formálódott a kapcsolatunk. Halála után

szegedi tanszékére kerülhettem. Ez életem legnagyobb ajándéka. De talán legnagyobb terhe is abban az értelemben, hogy felelősséggel vállalandó feladatot jelent, folytatni azt a munkát, amit ő megkezdett, Szegedet ismét a vallási néprajz jegyzett központjává tenni. Bálint Sándorban egy személyben megvolt mindaz a követendő érték, amit szüleimtől, tanáraimtól megkaptam.

Ha visszagondolok, fiatalemberként talán egyfajta derűje, nyitottsága, magabiztos és hatalmas tudása fogott meg. Idősödvén pedig látni és felismerni vélem mindazt, ami ezt az erőteret megformálta: erős hitét, rendíthetetlen bizalmát a minket szerető, irgalmas Istenben. Olvasva a naplójából összeállított *Breviárium* gondolatait, azt mondhatom: Istenben élt. Megrendítőek egy-egy év végén leírt bejegyzései: ahogyan a maga mögött hagyott évet s benne magát, tetteit Istenhez mérte; ahogy felismerte, bár a Teremtő nehéz terheket rakott a vállára, hordozásához is adott erőt; hogy az élet ajándék, amiért felelősséggel tartozunk az Ajándékozónak. Az ajándékkal együtt feladatot is kaptunk. Ez pedig nem az önmegvalósítás, hanem a másik ember szolgálata: „az én másokért adatott” – írta. Helytállás a hivatásokban: férjként, apaként, kutatóként, pedagógusként, keresztény emberként. Bálint Sándor élete és munkássága egyfajta tükör, amelyben meg lehet nézni és meg lehet mérni az ember tetteit. S el lehet gondolkodni, vajon ő így csinálta volna-e. Boldoggá avatása folyamatban van. Hamarosan „hivatalosan” is mesternek tekinthetjük.

Megrendül az ember, amikor saját életében is találkozik azzal a felelősséggel, hogy maga is mesterré válik. Amikor kiderül, hogy órái hatására keresztelkednek meg tanítványai, s lesznek igazság- és istenkeresővé. Amikor tetteitől mások élete és sorsának alakulása függ.

Ez a felelősségtudat ösztönzi az embert arra, hogy feladatainak vállalásában a másik embert, a közösséget, szülőföldjét szolgálja. Ez kötelességünk. Így találhatom meg életem célját és értelmét, saját üdvözülésemet, mert: „*Nem jut be mindenki a mennyek országába, aki mondja nekem: Uram, Uram! Csak az, aki teljesíti mennyei Atyám akaratát.*” (Mt 7,21) Ez pedig a másokat szolgáló, tevékeny szeretet. Közvetítője pedig a legnagyobb Mester, Jézus Krisztus.

Barna Gábor néprajzkutató, egyetemi tanár

Tanítványok vagyunk

Életem legnagyobb része iskolához, iskolákhoz kötődik. Kezdetben tanulóként, majd művészeti tevékenységgel párhuzamosan több mint negyven éven át tanárként működtem.

Tanárságom során megtapasztaltam, hogy az ember személyiségét, életét a gének általi meghatározottság mellett a családi környezet határozza meg leginkább, az iskola csak kisebb mértékben tud ezen változtatni, jó esetben segíti a személyiség kibontakozását, rosszabb esetben elnyomó intézményként frusztrációk forrásává válik. Nem vagyok azonban olyan végletesen pesszimista a pedagógia hatását illetően, mint Richard Feynman Nobel-díjas fizikus, aki egyetemi tanári tapasztalatait állítólag így foglalta össze: „A pedagógia csak ott hatásos, ahol nincs is rá szükség.” (Ezt a vizsgáztatások szomorú tapasztalataira alapozta: ugyanis az előadásaira járók csupán egészen kis hányadánál látta eredményesnek tanításait.)

Én szerencsésebb voltam, mert egyetemi tanári állásom mellett továbbra is folytattam a művészeti középiskolában tanári munkámat. A középiskolás korosztály pedig alapvetően különbözik a felnőtt egyetemistákétól. Ők éppen alakulóban vannak, és egy tanár, aki nem egyszerűen csak tanít, hanem nevel, törődik a diákok személyes sorsával, segíti őket, legfőképp igyekszik felkelteni érdeklődésüket a világ dolgai iránt, vagyis kedvet csinálni az élethez, annak jó esélye van, hogy tanárrá válik (és nem csupán oktatóvá, kiképzővé).

A mester szót szándékosan kerülöm, mert a mesterek kora szerintem már lejárt. A mester–tanítvány fogalompár ugyanis alá-fölé rendeltségi viszonyt sugall. A mester, aki mindent jobban tud, sőt hitünk szerint csak ő tudja a „tutit”, számomra a mindennapi életben már nem működik. Sokan sokfélét tudunk, van, aki ebben jobb, van, aki abban.

Tanári pályám során gyakran tapasztaltam, hogy nem művészi teljesítménnyel vagy az övékénel nagyobb tudással, több tapasztalattal vívtam ki tanulóim elismerését, hanem azzal, hogy törődtem velük, ha azt érezték, hogy fontosak számomra. Persze a diák–tanár viszony egy iskolában akkor sem szimmetrikus, ha nem tekintjük a tanárt a diákok feljebbvalójának (ha az erőszakmentes kommunikáció hívei vagyunk). A tanár ugyanis felelős a rábízott tanítványokért, míg ez fordítva nem így van. A tanár dolga, hogy tapasztaltabb és – bizonyos dolgokban – nagyobb tudású, felelősségteljes emberként segítse a tanítványokat. Számomra a tanári pálya elsősorban nem a tanítványok hálás szeretete miatt volt vonzó, hanem attól, hogy éreztem: magam is tanulok, tanítványaimmal kölcsönösen csiszoljuk egymást.

Azt gondolom, mindannyian tanítványok vagyunk, de „mesterré”, példaképpé, meghatározó hatással bíró, formáló tanárrá csak kevesen válnak közülünk. Érzésem szerint már a mesterválasztás is belsőleg meghatározott. Lehetnek „hivataltól kirendelt” tanáraink, de egyáltalán nem biztos, hogy ők lesznek a mestereink, hogy ők formálnak bennünket. 2008-ban székesfehérvári kiállításomon egy képinstallációval adóztam annak a tizenkét nőnek és egy férfinak, akik a legnagyobb hatással voltak rám életem során, akik segítettek magamra találni. Közülük csak egy volt hivatásos tanító ember.

Bodóczy István képzőművész, tanár

Ellenpélda

A legfontosabb mestereim a saját diákjaim voltak. Ha nem lennék mentor, már régen megöregedtem, betokosodtam volna, és az agyam is elzúrosodott volna. Ez szerencsére nem így van. Ezt a fiatal diákjaim állandóan friss kérdéseinek, ellentmondásának, „pizskálódásának” köszönhetem. Hadd mondjak egy ellenpéldát is erre. Van már vagy 15 éve, hogy megérkezett az első indiai PhD-hallgatóm (aki azóta már professzor Hyderabadban). Elvégezte az első kísérletét. Hozza az eredményt: „Tisztelt Professor Úr (kitartó próbálkozásaim ellenére akkor még nem tudtam rászoktatni a »Kedves Péter«-re), íme, az eredményeim. A méréseim nyilvánvalóan hibásak, mert ellentmondanak a Professor Úr hipotézisének.” „Hogyan gondolhatod ezt? – válaszolom neki. – A feltételezésem volt nyilvánvaló marhaság, mert ellentmondanak neki az eredményeid!” Mindenki addig és csak addig lehet kicsi vagy nagyobb mester, ameddig a saját értékeit önmagában, belül megérzi, és nincsen szüksége arra, hogy ezeket az értékeket mások kívülről visszaigazolják. A benső mérce szilárdsága, az igazi önellfogadás a Jóistennel való legbensőbb kapcsolat szilárdságából és mély megéléséből fakad.

A jó mester, a mentor a tanítványainak nemcsak egy dimenzióját, egy egyetemi oktató esetében a szakmai énjét, tudományát látja, hanem az egész egyéniségét. Amellett, hogy magas szintű szakmai háttérrel ad, egy jó mentor átsegíti a tanítványait a nehéz emberi helyzeteken is. Ezenkívül olyan emberekkel és helyzetekkel ismer-teti meg őket, akikkel, amelyekkel sosem találkoztak volna maguktól. A legfontosabb azonban az az értékrend, amit a mentor adni tud. Ez sokkal több, mint a szakmai háttér. Ha ez nincsen, a mentor nem jó mentor. Mindez nagyon nagy feladatnak tűnik. Mégsem az. Egyetlen dolgot igényel igazán: száz százalékos jelenlétet. Ha Istennel

áthatott egyéniségünk teljes egészével ott vagyunk abban a beszélgetésben, amelyet a mentoráltunkkal folytatunk, akkor akár öt perc annyit fog érni, mint másnak máshol egy teljes év. A dolog még ennél is egyszerűbb. Ugyanis beszélgetni sem okvetlenül kell. Elég az, amit Kopp Mária mondott akkor, amikor a Semmelweis Egyetemen elindítottuk a tehetségprogramot, és tudós professzortársaim aggódni kezdtek, hogy mint mentor hogyan is fogják tudni kezelni a mentoráltjaik lelki problémáit, ha egyszer nincsen ehhez szakképesítésük. Kopp Mária ekkor csendesesen megszólalt: „Kollégák, ez igen egyszerű. Csak meg kell hallgatni őket. Ennyi elég.” Ennyi tényleg elég – ha a közös hallgatásban Isten is jelen van.

Csermely Péter biokémikus, hálózatkutató

Tanítóim

Aki nem táplálja megfelelően a testét, lesóványodik, elgyengül, könnyen megbetegszik, meg is halhat. Az, aki a lelkét nem táplálja, ugyanígy jár, csak a tünetek és következmények nem mutatkoznak olyan hamar.

Lelki táplálékunkhoz közvetve a másik emberrel való kapcsolatunkban juthatunk. Így táplálta (hét testvéremmel együtt) lelkemet édesapám, édesanyám, amikor megtanítottak arra, hogy ne essek mindjárt neki az ennivalónak (előbb imádkozzunk), hogy osztolni kell a többivel, hogy nekem is van feladatom a családi munkamegosztásban, s ahogy nagyobbacska gyerek lettem, arra is, hogy ki lehet bírni fél-háromnegyed órát csendben, s odafigyelni arra, amit beszélnek.

Az, amiről beszéltek, amiből idéztek, a Biblia volt, amely minden vasárnap ebéd után előkerült, s a napi részt felolvasva igyekeztek annak üzenetét közvetíteni számunkra, figyelembe véve persze, mit érthetünk meg belőle. „Visszakérdezés” soha nem volt, azt sem várták el, hogy egyetértsünk, nem állítottak olyan, a gyermek lelkének korai erőpróba elé, hogy válasszunk. Csak elmondták, hogy ők mit hisznek, hallhattuk őket imádkozni, előttünk volt szerény, alázatos, önfeláldozó életük, éreztük szeretetüket. S így tanultuk meg, hogy lelki táplálékhoz közvetlenül is hozzájuthatunk: a Bibliából, hogy közvetlenül is szólhatunk Istenhez: imával. S lassanként így világosodott meg számunkra, hogy az emberi testben értünk élt és szenvedett Istenfiú, Jézus Krisztus hagyta ránk a másik emberrel való közösséget, a gyülekezetet, s az Atya és a Fiú együtt a gyülekezet hozzájuk vezérlő eszközeit, a Bibliát és az imádságot.

Minthogy mindez nem volt kényszer, csak szokásrendje egy olyan családnak, melyben jó volt élni, nem utasítottuk el, hanem elfogadtuk szokásként, s egyúttal sok ismerethez jutottunk, aminek külön jelentősége volt egy olyan korszakban, amikor pedagógusgyerekeknek tilos volt hittanra járni. Nem volt ez tudatosult hit, de nagyon jó alap a későbbiekhez.

A döntő fordulatot számomra a serdülőkor hozta, amikor, mint a kamaszok általában, kritikus lettem, mindenben kételkedtem, s kinyílt a szemem a lányokra.

Két tapasztalat volt döntő az életemben.

Az egyik az, hogy szüleim változatlanul szerettek minden balgaságom ellenére; ezt onnét tudhattam legjobban, hogy mindig volt idejük szóba állni velem, érdekelte őket életem minden dolga, s szemmel láthatólag szolidárisak voltak velem, ha bajba kerültem. De azt is nyilvánvalóvá tették: miben kell alkalmazkodnom hozzájuk és a többiekhez, míg ők tartanak el. Bár sok szülő követné példájukat ma is!

A másik viszont az volt, hogy akkortájt jöttem rá: mindannyiunkért, értem is, rendszeresen imádkoznak, s

imádságuk velem van, amikor dolgaim eldőlnék. Így jutottam be az egyetemre is, értelmiségi gyerekként fellebbezéssel, s így találtam rá feleségemre is, több mint ötven évvel ezelőtt. Ez utóbbi különösen emlékezetes számomra, hiszen előtte én is csapongtam eleget, sok szép lány volt az egyetemen. Édesanyám sokszor mondta, mikor erről beszámoltam (mert megszoktuk, hogy mindenről beszámoljunk), hogy meg kellene állapodnom már, ezért fog imádkozni. Nem sokkal ezután – önmagam és talán majdani feleségem legnagyobb meglepetésére is – egy hónapos ismeretség után megkértem a kezét annak a lánynak, akivel édesapám egykori diákbibliakörének egyik tagja révén ismerkedtem meg.

Ezekben az években váltam rendszeres bibliaolvasóvá, s maradtam az a mai napig. S ahogy fölébredt érdeklődésem a Biblia iránt, ahogy tudatosult bennem a hit, úgy fogadtam el egyre inkább szüleim bibliaolvasó gyakorlatát, s magyarázataik nyomán meggyőződtem annak helyes voltáról és szükségességéről.

Szüleim mindketten a 20. századi magyar pedagógia legnagyobb tudósának, Karácsony Sándornak a tanítványai voltak, édesapámnak gimnáziumban ő volt az osztályfőnöke, s barátok lettek egy életre, hiszen Karácsony Sándor nevelő és növendék tartós közösséget tartotta a nevelés egyedül elfogadható eredményének. Karácsony Sándor azonban nemcsak tudós és pedagógus volt, hanem vallásos életünk megújítója is, aki népünk egyedüli és igazi életlehetőségét az egyetemes lelki ébredésben látta, s írásaiban, bibliaolvasó-zsoltáreklő gyakorlatában megkerülhetetlen elméleti és gyakorlati örökséget hagyott a magyar református egyháza. Szüleink felénk is ezt közvetítették.

Közvetve Karácsony Sándor, közvetlenül áldott emlékezetű szüleim tanítványaként több mint ötven éve olvasom naponta a Bibliát. S egyre világosabb előttem, hogy ez azért szükséges, mert ha nem találkozunk naponta az Ó- és Újtestamentum igazságaival, naponta tévelyedhetünk el, s kerülhetünk olyan útra, amely távolabb vezet Istentől, azaz a másik embertől, családunktól, embertársainktól, s válunk egyre inkább önmagunk rabszolgájává. S végső soron ez vezet az emberi társadalom felbomlásához, melynek riasztó jeleivel naponta találkozhatunk.

De azt is egyre tisztábban látom, hogy nincs a Bibliában fölösleges rész, „a teljes írás Istentől ihletett”.

Az ígélet népének története – minden nép Istenhez vezető útjának története, s az egyiptomi szolgaság, kivonulás, visszakíváncozás a húsfoszadék mellé és büntetésül a pusztai vándorlás mindaddig tart, míg méltókká nem válunk saját hazánk elfoglalására. De abban sem tudunk megmaradni, mert emberek vagyunk, nem tudjuk a törvényt betartani. A végtelen sok zsidó király története ennek a hullámvasúton bejárt utunknak a története: engedelmesség – fölemelkedés, engedetlenség – mélybe zuhanás. Mindaddig, míg el nem fogadjuk, hogy Jézus a Krisztus, aki, ha őszintén hisszük, hogy ő a Szabadító, nem néz bűneinkre, s az ő országa polgáraivá fogad, ahol már nem érvényesek az Ószövetség történelmi törvényszerűségei.

Az Újtestamentum megszabadít bűnös ember voltunk tudat alatti félelmeitől. Isten ragyogó, de félelmetes fenség – az embersorsot végsőkéig tartó engedelmességgel vállaló Megváltó barátként, testvérként ölel bennünket magához, megbékítve az Atyával és embertársainkkal. Krisztus országában másként érvényesül a matematika: minél többfelé osztjuk az ennilót, annál több marad; megváltoznak egyéb törvényszerűségek is: a víz borrrá változik, a tékozló fiút visszafogadja atyja, a kísértő hatalmát veszti az ima és engedelmesség erejétől. Az evangéliumok, az Apostolok cselekedetei, a levelek pedig szelíden intenek: mindezeket a csodákat ne úgy keressük és véljük megtalálni, mint valami görögüzés hollywoodi filmjelenetet, hanem ismerjük föl mindennapi életünk Bibliától ihletett eseményeiben. Csoda hát, amikor erőt véve önzésünkön többet vagyunk képesek adni, mint gondoltuk, amikor kitartunk emberek (család, barátok, gyülekezet) és ügyek mellett, amikor munkánkkal dicsőítjük Istent. És amikor mindezt nap mint nap a Bibliához folyamodunk, s naponta hálát is adunk érte.

Heltai Miklós tanár

Életmestereim

Kik voltak a mestereim? Nem tudom, nevezhetem-e őket annak. Tanáraim voltak, egészen kiválóak, hiszen Budapest egyik legjobb gimnáziumába, a Trefortba járhattam. Hogy nagy tudású emberek okítottak, az egy egyetemi gyakorlóiskolában természetes. Mégsem az átadott tárgyi ismeretek maradtak meg a sok-sok év távolából. Nem az elektrolízis, hanem Körner Éva néni kéréseivel szembe fordított szigorúsága és a magától értetődő, kötelező megfelelés. Nem a kromoszómák felépítése, hanem Götz Klári néni utánozhatatlan tartása – no meg, hogy azóta sem használom a „bepótolom” szót, a leredukál, összekomponál és hasonló szószörnyek hallatán pedig kiráz a hideg. Osztályfőnökünk, Németh tanár úr óráiból sem az Aranybullára emlékszem – bocsánat, kedves Juszuf –, hanem arra, hogyan próbált bennünket önuralomra tanítani. Vegyetek egy Sport szeletet, mondta, tegyétek magatok elé, és határozzátok el, hogy legalább két órán át nem eszitek meg! Arról is gyakran mesélt, mennyire fontos, hogy tiszta, rendes környezetben éljünk – ő például naponta porszívózik. Akkoriban kuncogtunk ezeken, és nem értettük, miért nem a történelem tételekről ad elő. Ma már tudom, milyen fontos élettapasztalat volt az, amit átadott nekünk. Magyartanárként, Timár Györgyné figyelt fel arra a képességemre, írói vénámra – így mondta –, aminek a munkámat köszönhetem, amit életem egyik legnagyobb ajándékának – mert nem munkának – érzek. És mindig hálás leszek Vidor Pálné Zsuzsa néninek, a franciatanárnöknek, hogy olyan elegáns, szép kiejtést leshettünk el tőle.

Életmestereim voltak a nagyszüleim, apai nagymamám, akinek a szakácskönyvéből sütök ma is. Nagynéném, aki megtanított varrógépen varrni, és arra, hogyan kell jó krumplilevest főzni. Apám, akitől a határozott kézfogást, nagyapám, akitől az elme edzésének a fontosságát tanultam meg. Nagypapa nyolcvanöt évesen matematikapéldákat oldott meg – csak hogy ki ne jöjjön a gyakorlatból...

Anyámtól kaptam a legtöbbet: megmutatta nekem az öregedés művészetét. Mami soha nem panaszkodott, hogy múlnak az évek, nem terhelte ezzel a környezetét. Csak előre nézett. Egészen idős koráig aktív volt, terveket szőtt. Hetven évesen még idegenvezetőként kísért külföldi csoportokat, nyolcvan elmúlt, amikor legújabb, magánkiadásban megjelent verseskötetéből irodalmi esten olvasott fel. Kíváncsi maradt a világra. Ha kérdeztem, nem fél-e az elmúlástól, azt válaszolta: „Nem. Rábízom magam az Úristenre. Ha meghalok, adjatok egy kispárnát – azon jó mélyen alszom majd...”

Megvarrtam, kihímeztem, a feje alá tettem. Vele alszik már több éve.

Jásdi Beáta újságíró

Tanítványok tanítványa

Tágabb értelemben mindazoknak a tanítványa vagyok, akikről tanulhatok, így tanítványa vagyok tanítványaimnak is, a hozzátartozóimnak is (tanár feleségemtől tanult unokáimig), valamint mindazoknak, akikről bármiféle szellemi segítséget kaptam. Tanítványa voltam megboldogult Gregác Gyula hajléktalan kazánfűtő barátomnak, akivel olvasmányairól beszélgettünk, akitől azt tanultam, hogy a Klubrádiót és a királyi rádiót egyaránt meg kell hallgatni, és a kettőből kell megpróbálni kihallani az igazságot. A tanítványi lét a megajándékozottság állapota, mely felelősséggel jár és továbbadásra kötelez.

Olvasóként, műalkotások befogadójaként több ezer szerző fogadatlan tanítványa lehettem. Ilyen sajátos, egyoldalú, „plátói” tanulósg keretében lettem tanítványává Bulgakovnak, Hessének, József Attilának, Kosztolányinak, Thomas Mann-nak, Ottliknak, Örkénynek, Pilinszkynek, Sánta Ferencnek, Tarkovszkijnek.

Szűkebb értelemben mindazoknak a tanítóimnak és tanárainak vagyok – síríg – tanítványa, akik elemitől egyetemig tanítottak, vagyis – Zsolnai József szavaival – tanulásomban segítettek.

Még szűkebb kört képeznek azok a munkaközösségek, mondhatnám tanműhelyek, melyekben szakmai szocializáció történt, melyekben egymástól tanultunk. A formális műhelyek között ilyen volt a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Olvasáskutatási Osztálya és ennek szellemi holdudvara, az Országos Közoktatási Intézet Embertan műhelye, a tehetséges szegény gyerekek felzárkóztatását szolgáló Tudor Alapítvány kuratóriuma, az informálisak között Tomka Miklós vallásszociológiai műhelye, Blanckenstein Miklós tanácsadóinak köre, valamint az egykori hajógyári munkásokból álló és most, harmincöt év elteltével újraeledő baráti kör.

Rengeteget tanulhattam írásaimmal bajlódó („Kamarás, pocsék az értekező prózád!”, korholt a szerkesztők szerkesztője, a Karácsony Sándor-tanítvány Kövendi Dénes, némi eredménnyel) és a körkérdéseket feltevő, újabb írásokra inspiráló szerkesztőktől. Sokat okulhattam azoktól is, akikkel (köztük Örkénnyel, Méreivel és a polihisztor Vekerdyvel) alkalmi rádiósként interjú készítettem, és azoktól is, akiket szociográfusként interjúvoltam.

És persze a mesterek, akik döntő befolyást gyakoroltak pályafutásomra: Nyíri Tamás és Tomka Miklós, akik nélkül nem lehettem volna vallásszociológus, Józsa Péter, aki beavatott a művészetszociológiába, Márkus István, akinek nyomdokait követhettem szociográfusként, Balogh Zoltán és Hankiss Elemér, akik kutatói kreativitásomat serkentették, bátorították, Tánzos Gábor, aki – a nemzeti sorskérdések mellett – felhívta figyelmemet Zsolna Józsefre, aki pedig új fejezetet nyitott nekem, bennem a pedagógikumot illetően. És ők valamennyien emberségből is példát adtak. Szerencsére még élő mestereim is vannak, köztük nők is, nálam jóval fiatalabbak is.

Voltak, vannak lelki tanítómestereim is, az odaátra költözők között például Farkas József, Gyökössy Endre, Nyíri Tamás, Pálos Antal. Vannak lelki tanműhelyek is, ahol egymást neveljük-növeljük hitben és készségben. Ilyen a mi rendetlen rendünk, az OJD (Ordo Joculatorum Dei), melyben lelki tanítómestereim között akad evangélikus lelkész, apáca, katolikus püspök, agnosztikus tudós, istenkereső vallástudós, hívó buszsofőr, lelki betegként is animálni képes klerikus.

És persze a mestereknek Mestere, a názáreti ácsmester és autodidakta rabbi, de mindenekelőtt Isten országa címmel vallási-társadalmi-etikai reformot hirdető karizmatikus mozgalmár. Ő kente föl és küldte hozzám mestereimet, hogy segítségükkel végső soron az ő tanítványává avatódhassak. Köztük többen – metaforikusan bizonyosan, de talán valóságosan is – igazi védő-sugalmazó angyalaim voltak, vannak.

Kamarás István OJD szociológus, akadémikus

Sámli

Bekezdések a tanítványságról

Jézus keresztje a koordináta-rendszer. Jézus mint Megváltó és Mester minden függőleges és vízszintes irányú viszonyulásomat meghatározza.

Mi leszel, ha nagy leszel? Tűzoltó? Katona? Vadakat terelő? Tanító? Feleség? Édesanya? Mi leszek, ha nagy...? Bár lehetnék kicsi! Akkora, hogy egy sámli ülhessek a lábainál. Ez persze nem egy helyben ülés, hanem utazás. Kalandok sora. Találkozások sora. Minden történés, minden helyzet válhat a lábához húzható sámli.

Áldottak mindazok, akik mestereim, akik mestereim voltak. Akikre felnézhettem. Ámbár, ha nem félek a sámlitól, bárkire felnézhetek. Mindenkitől, a legkisebbtől is, a legelesettebbtől is, a magzattól is, a perifériára szorulóktól is – mindenkin keresztül! – tanulhatok. Nem az elsajátítani vágyás, hanem a nyitottság attitűdjével. Leginkább talán a kérdezők, a tanítványaim és a gyerekeim által. A bátor kérdésben mindig ott a szabadság, a gondolat mozgékonyága. Bárcsak sose csapnám le dogmákkal a kérdéseket, hanem tudnám kézen fogni a kérdezőt: gyere, járjuk körül, én így látom, te hogy? Bízom benne, hogy lát. Bízom a világban és Istenben, hogy neki is megmutatja magát! Sőt talán olyasmit is észrevesz, amit én nem. Merjek Éli lenni, hogy ő lehessen Sámuel. Így válik a tanítványság kölcsönös kapcsolattá – és mindkettőnk a Mesterhez kötő kapocsá.

Tanítványnak lenni reményt is jelent: nem vagyok kész. A Mester új teremtésként a képére formál. Persze ez kockázattal jár, mert fájdalmas szembenézést jelent, mert átalakulást hoz, a változtatás kényszerítő erejét. Nincs kényelmes hátradőlés, nincs beszáradó kerékvágás, nincs langyos biztonság, megalvadt szokások, poros félhomály. Van ellenben szellőztetés, felrázás, a függönyök széthúzása, a derék felövezése. Ki kell tennem magamat, a gondolataimat és a hitemet a levegő áramának és a fény erejének. A Léleknek és a Szeretetnek. Hogy nőhessen bennem a készség, a készenlét.

A tanítványság célja nem a tudás megszerzése, nem felhalmozás, gyűjtögetés. Jézus nem ad bizonyítványt. A tanítványság célja a tanítványság, a közösség Vele, a közelség. Persze van tananyag, és lehet növekedés. Egymást szeressétek. Legyetek olyanok, mint a kisgyermek. Legyetek kíváncsiak. Egymásra is. Kérdezzetek. Merjetez kicsik lenni. Merjetez növekedni. Pünkösöd közeleg.

Az oviban gomba volt a jelem. Ma a sámlit választanám.

Kertész Eszter tanár, költő

A Mester

A legmegtisztelőbb megszólításnak a mester szót tartom, amely egyben bölcs tanítót, példaképet, útmutatót és szakmai kiválóságot jelöl. Friedrich Schiller, a nagy német költő írta a *Dal a harangról* című költeményében: „...soll das Werk den Meister loben, / Doch der Segen kommt von oben.” Vagyis: „...a mű dicsérje a mestert, az áldás azonban fentről jön.” A jó mestert a mögötte álló mestermű és a nemes veretű, mives alkotások teszik méltóvá e rangra, ami szakmai tudást és egyben égi kegyelmet jelöl.

A mester megszólítást először a Képzőművészeti Főiskolán hallottam, ahol régi tradíció, hogy a műtermeket vezető tanárokat a növendékek mesternek szólítják. Tanulóéveim alatt a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején egy örült diktatúra félelmeiktől borzolt éveit élte országunk. Számos kiváló tanárt elbocsátottak, és helyükre politikailag megbízható gyenge alkotókat ültetett a hatalom. Őket elvtársnak vagy tanár elvtársnak szólítottuk, míg Bernáth Aurél, Berény Róbert, Barcsay Jenő vagy Szőnyi István, hogy csak a legismertebbeket említsem, hírnevük és nagy tudásuk miatt érinthetetlenek voltak. Nekik kijárt a mester megszólítás. Mester elvtárs nem létezett.

Szerencsém volt, hogy Bernáth Aurél növendéke lehettem, akitől nemcsak a mesterséget tanultuk, hanem etikára és a műtárgyakról való beszélni és kritikát alkotni tudásra is megtanította növendékeit. Volt, hogy hetekig nem

korrigálta munkámat. Néhány percig figyelte tevékenységemet, s csak annyit mondott, hogy folytasd, és ellépett festőállványomtól. Hagyta, hogy dolgozzam. Máskor viszont, ha nem boldogultam a feladattal, egy teljes délelőttöt munkám analizálásának szentelt. Ilyenkor leült az állványomon álló képentől kissé távolabb. Elefántcsontszipkába helyezve cigarettáját rágyújtott. Elegánsan szabott festőköpenyében magas, imponáló személye inkább egy tudós orvosprofesszorra emlékeztetett, mint a közismert kávéházakban időző bohém festőre. Korrektúrái minden részletre kiterjedtek, szem előtt tartva a kép kompozíciójának összefüggő egységét. Ilyenkor a növendékek letették az ecsetet, és köré gyülekezve hallgatták szabatosan fogalmazott kritikáit. Nemegyszer más osztályokról is benyitottak a hallgatók, és engedélyt kértek korrektúrái meghallgatására. Emberi és művészi kvalitásra tanított. Mester volt, és úr a legnemesebb értelemben, aki a természetelvű festészetet a legnagyobb szakmai tudással tanította. Diplománk megszerzése után is figyelemmel kísérte munkásságunkat, és nehéz pályánk indulásakor mindenben segített, amiben tudott.

Két másik mesteremről: Berény Róbertről és Barcsay Jenőről, későbbi atyai barátomról is szólnom kell. Ők is arról az igazságról tanítottak, ami egyetemes az emberi létünkben és a művészetben. Mesterek voltak, mivel hitelük volt. Hitelüket a mögöttük álló egyéni, nagy kvalitású életművük igazolta.

Kételkedem és óvakodom a tehetségtelen és műveletlen tanároktól, mivel az ő tanításuknak nincs hitele. Néhány kollégámmal jómagam is hallgatója voltam a főiskolán egy-egy ilyen okítónak. A tanítványok éles szemű megfigyelők. Megérik a zavaros szavak gyengeségeit, a szakmai bizonytalanságot, és felláznak a hamis próféták ellen. De az is igaz, hogy számos nagy művész nem rendelkezik pedagógiai képességgel, és nem tudja átadni tudását a tanulni vágyóknak, ami nagy türelmet, odafigyelést, tanári hivatástudatot és felelősséget igényel. Ritka a jó tanítómester. A Bibliából tudjuk, hogy a híres mesterekhez és prófétákhoz messze földről zarándokoltak a hitet kereső tanítványok.

Minden mester egyszer tanítvány volt, aki örökbe kapott a mesterétől tudást, szakmai képességet, a kreativitásra alkotóerőt és hitet. Jézusnak nem volt földi halandó mestere, ő a világmindenség nagy Alkotómesterének volt a tanítványa.

Konok Tamás festő

Beavatás

Már egészen korán kerestem az idős mestereket. De rossz helyen és rosszul. Tudást kerestem náluk. Akkor még nem tudtam, hogy a mester átadhat tudást, de ez még csak oktatás. Az igazi mester az, aki beavat a lét titkába. A beavatás teljes, gyökeres, mindent átfordító végső tapasztalat. Bennünket az iskolában még az életre sem tanítottak, nemhogy beavattak volna bármibe. A hazugságokról nem is beszélve.

Mégis sokszor és sokféle mesterem akadt, úgy, hogy olykor nem is tudtam róluk. De minden mester csak azon a színvonalon nevel, amelyen ő maga áll. Egyik „mesterem” egy velem egykorú valaki volt, egy társadalmon kívüli, de – vagy épp ezért – tökéletesen szabad ember. Sokat „tanultam” tőle, de én más voltam, így számomra nagyrészt elveszett a tanítása. Első festőmesterem, akit már annak lehetett nevezni, tudta, hogy a technikánál többet kell átadni, s kitűnő pedagógusként felmért, helyre tett, de nem vette észre, hogy nem realizálom a tanítását. Pszichológiailag mért föl, de nem ellenőrizte, hogy megértem-e őt.

Találkoztam bölcs emberekkel, akik példát mutathattak volna, de nem válhattak olyan mesterré, akik önzetlennel neveltek volna. A mester ugyanis egyszerre önzetlen és egyszerre követel: nem akar mást, csak hogy a tanítvány kövesse őt. Mindent megad, és cserébe mindent akar. A modern ember számára ez a követelmény sértő. A modern ember nem tud tanítvánnyá válni, mert azt hiszi, szabadságában sértené. A szabadságról fogalma sincs. Ha a mester

nem követeli meg a követését, akkor csak oktat. Ez is több, mint a semmi, mégis kevés. S ha nincs tanítvány, nincs mester sem. Mesterré csak az válhat, akinek van tanítványa. A tanítvány teszi a mestert.

Két jelentős festő mesterem volt. A kettősség nem jó, de mit lehet tenni. Mind a kettő alapvetően fontos számomra. Az első absztrakt, a második figuratív festő. Az egyiknek a végsőig kidolgozott módszere volt, akár a tibeti jóga, a másik inkább a zen mesterekhez hasonlított. Az elsőnek magának is volt jelentős szellemi mestere, így kezdettől fogva nemcsak a festészetről esett szó közöttünk. Neki köszönhetem, hogy tudom, a művészet szellemi kérdés, és végső soron arról szól, tudunk-e létezni, tudunk-e énből Énné válni. Ez a mesterem mindig a létezés centruma felé lökött: szavakkal, elmélettel vagy tettel vagy hallgatással. Kezdetben sokat vitatkoztam vele, a tudatom és öntudatom szokásos önhitsége, tudatlanságai, korlátoltsága folytán. Holott a mesterem sem „tökéletes” a szó hétköznapi értelmében, de birtokában van a lényeges Tudásnak, annak, ami tényeken, logikán, pszichológián túli. Egyszer beláttam ezt. Talán ekkor kezdődött a beavatás. S hogy befejeződik-e? A mi korunk nem kedvez a tanítványságnak. Meg kell küzdenünk érte, hogy tanítvánnyá váljunk. Hogy mestert találjunk, hogy meg tudjuk különböztetni a hamis gurut a valóditól. De nem hibáztathatunk senkit és semmit.

Találkoztam egy hiteles jogamesterrel is, olyanal, akinek magának is megvilágosodott mestere volt. Régen fontosnak tartották az ilyen „leszármazási láncot”. Valóban fontos, de a legfontosabb, hogy mit realizálunk a tanításból. Egyszer megkérdeztem ezt a joginit (mert női mester volt), hogy felismerhetjük-e azt, aki megvilágosodott. Hosszan hallgatott, nem válaszolt. Aztán elmosolyodott. Akkor megértettem valamit.

Amikor az egyetlen oltárképemet festettem, újabb változásokon mentem keresztül. Nem volt könnyű, szenvedésekkel is járt. Absztrakt festőmesterem szellemi mestere mondta, hogy *nem szeretne mást, csak az Ő lábainál ülni. Egy lenni a tanítványok közül.* Magam is hasonlóan éreztem. Eleddig ebben az időszakban szereztem a legerősebb tanítványi tapasztalatot, de nem állíthatom, hogy átszakadt volna minden gát, és megtörtént volna a teljes beavatás.

Mindennek megvan a rendje. Várni is tudni kell.

Lajta Gábor festő, művészeti író, tanár

Hafó

Magatartáskultúra – Olyan, érett, felnőttiségre törekvő ember tulajdonsága, aki képes (lelki) erőt adni társainak, akivel való találkozásom után erősebbnek érzem magam, de legalább annyi erővel bírok, mint találkozásunk elején.

1961 nyarán édesapámmal Budapesten, a Deák téri evangélikus templom udvarán álltunk, a két akácfa eget tartó oszlopai alatt. Miközben a körfolyosókat szemléltem, édesapám megszólalt:

– Fiam, mától önálló ifjú vagy, távol a szülői háztól. Ezentúl ha *lelkierőre* vágysz, ha *szellemi társ* hiányát érzed, ha *a mindennapi kenyered* elfogyna, csak állj meg itt, ezen a helyen, és kiáltsd el magad: „Hafó!” Akkor kijön egy ember, bemutatkozol, hogy te vagy a presbiter Pista bácsi fia Szekszárdról, és attól kezdve olyan biztonságban érezheted magad, mintha velem találkoztál volna. Isten áldjon, fiam, önálló életed kezdetén.

Akkor, tizennyolc évesen, önbizalomhiánnyal vegyes végtelen önbizalommal vágtam neki *a tékozló fiú útja felfedezésének*. A hatodik évben, a marxista esztétika-filozófia tanulmányozása döböntett rá, hogy nem keresztény édesapám az idealista, hanem a materialisták. Azóta vallom magam *realista, Jézus-követő, egyistenhívő* magyar embernek. Ugyanakkor talált rám negyvenhét esztendeje hűségem, gyerekeink édesanyja, alkotótársam,

Ildikó, a Döbrenteyek közül. Családjá kérésére katolikus szertartás keretében kötöttünk szövetséget, protestáns szüleim és Hafó ökumenikus bologatása közben.

1969-ben meghalt első kisfiunk, Domokos, megkeresztelni sem maradt időnk.

Majd' tíz esztendei kínládás jutalmaként 1978-ban született kölcsönajándékba egészséges leánygyermekünk, Dóra, aki már háromévesen együtt betlehemezett a Deák téren Zelma néni lelki-szellemi biztonságot sugárzó kisközösségében. 2014-ben ugyanitt kereszteltük harmadik unokánkat is, Violát.

„Hafó!” – mondtam ki mindahányszor a jelszót, és mindig mindenben számíthattam a Deák téri gyülekezet legendás hírű, tudós lelkipásztorára és szolgatársaira, Pintér Karcsi bácsira, Zászkaliczky Péterre, később az ifjú Cselovszky Ferencre.

1982-ben Hafó keresztelte Márton fiunkat. Mennyországi pillanat.

1983-ban Hafó temette el Marcikát. Hogy lehet ezt elviselni, Uram?!

Háromesztendei földi pokoljárás után – magamat tekintve elsődleges kísérleti alannak – *az emberi viselkedés kutatásával* kezdtem foglalkozni. Alapvetésem az volt, hogy ösztönlénynek születünk (ez az ökológikus viselkedési fázis), észlénnyé kevesebben válunk (ez az ökonomikus viselkedési fázis), a *társaslénységre* azonban csak törekedhetünk (ez az ökumenikus viselkedési fázis). Ösztönlényünket és észlényünket ugyanis *társaslényünk* őrizheti, hogy napról napra elviselhetőbbé váljunk mind magunk, mind szűkebb-tágabb környezetünk számára. Magatartás-kultúra-vizsgálódásaimban egyik meghatározó mecénásom és inspiráló opponensem mindmáig az ökumenikus gondolkodás hazai apostola, dr. Hafenscher Károly.

1998-ban Hafó Károly bátyám temette el a szüleimet.

Csak akkor, édesszüleim halála évében értettem meg, hogy én már tizennyolc évesen megkaptam az örökségemet, *biztonságérzet* formájában. Kézpénzt, ingó-ingatlant nem hagytak ránk, csak egy szolgáló embert, aki mögött egy élő gyülekezet, befogadni kész közösség inspiráló biztonsága várt. Ennek a *lelki, szellemi örökségnek* a kifogyhatatlan kama-tait kívántam megosztani Önökkel immár többedik alkalommal, hálás tanítványként, a *mindennapi kenyér* jegyében.

Levente Péter önképző társaslény

Zelma

„Egyszer azt mondták neki: – Tanítványod keresett.

Mire azt felelte: – Ezt a szót, hogy tanítvány,
a magam számára szeretném fenntartani.”

Hamvas Béla: *Unicornis*

Zelma néni – fogalom a családban, a barátok közt és igazából a Deák tér vagy a hittudományi egyetem révén őt ismerők számomra nem is felmérhető köre számára.

Tanítványnak lenni – főképp efféle, biblikus nyelvezetre is azonnal asszociáló nyelvi-olvasói közösségben – merész állítás. Nem is merem kimondani. De hogy Zelma tanított, és én tanultam, azt igen. Valamennyit. Merthogy mennyire nem eleget, még mennyi mindent lehetett volna, azt egy ideje már egyre erősebben érzem.

Zelma néni gyerekbibliakörébe való bekerülésem még az eszmélésem előtt történt, legalábbis nincs róla „első” emlékem, mint ahogy az embernek nincs ilyenje többnyire szülőkről, nagyszülőkről sem. Zelma néni ott van az

életemben a kezdetektől fogva a Deák téri kisszoba világosra lakkozott pici gyerekasztalkái fölé magasodva, már akkor is rövid, hófehér hajával.

Hogy mit és hogyan tanított a Deák téri „kisgyébékától” fogva nagygyébékán és a szerdai ifjúsági órákon, a munkatársi órákon (GYBK-munkánkra való felkészítés gyanánt), aztán az évek, sőt lassan évtizedek óta változó intenzitással, de működő „Zelma-körökön”, azt meg sem próbálom összefoglalni. Nemcsak terjedelmi okokból lenne bajos vállalkozás, de azt hiszem, sem tartalmi gazdagságában, sem általánosabb, intellektuális-érzelmi-személyiségformáló hatását tekintve sem lennék képes szabatos mondatokba önteni, mit kaptam (kaptunk) tőle, én magam az életem elmúlt több mint négy évtizede alatt. Lehet persze neveket, akár irányzatokat említeni – Paul Tillich, történelmi Jézus-kutatás Staufferrel, Heinz Zahrnt, Dorothee Sölle vagy új felfedezettje, Jan Assmann, akinek az egyiptomi monoteizmusról szóló elméletét a betegágyon is kigyúlt tekintettel meséli. De mindez csak néhány példa, nem biztos, hogy illusztrálja azt az egészet, azt az emberi és lelkészi, tanári és tudó-emberi magatartást, amit Zelma személyisége sugároz: a tudás, az Isten-ügy szenvedélyes és feltétel nélküli szeretetét (ami végső soron az a „zsák” sokunk számára, amelyben nemcsak teológia, történelem, filozófia, művészetek és irodalom van benne, hanem minden egyéb is).

Az ember nem tudja összegezni, s legtöbbször meg sem próbálja, mit kapott egy olyan valakitől, aki ilyen hosszú időn át fontos emberként van jelen az életében, eszmélésében, önmaga formálódásában. Néha azért teszünk valami kísérletfélét ennek tudatosítására. Nemrégiben egy komoly családi beszélgetésben azt is boncolgattuk, milyen is a viszonyunk a kereszténységhez, és ezen belül az evangélikus egyházhoz. Arra a nekem szegezett kérdésre kerestem a választ, hogy én, aki az egyházunk megnyilvánulásaira meglehetősen kritikus szemmel, olykor akár kimondott ellenszenvvel tekintek, hogyan kötődhetek a jelek szerint mégis erős érzelmi szálakkal az evangélikussághoz. Ami megfogalmazódott bennem a beszélgetés folyamán, ez volt: minden bírálható közéleti, felszíni és esetleges jelenség vagy épp hiányosság mellett és mögött mégiscsak értéknek, különleges és mással fel nem cserélhető értéknek gondolom azt a magatartást és gondolkodásmódot, amire a protestáns, evangélikus tanítás és hagyomány bátorít, és amit számomra a legplasztikusabban mindig is Zelma jelenített meg (és teszi ezt mind a mai napig, rozoga állapotában is). És amire pusztán ezzel az élénk élt példával tanított: hogy szabad kérdezni és gondolkozni, olvasni, tanulni, kételkedni és agyalni és problémázni az Isten-ügyben is. És nemcsak szabad, de jól tesszük, ha ezt tesszük, hiszen nincs ennél húsbavágóbb kérdés. Aminek felismerése talán épp maga a hit.

Liska Erzsébet tanár

Mester és tanítvány

Személyesen

Hálás vagyok az Úrnak, hogy életem kezdeti, meghatározó szakaszán nemcsak jó tanítókat, de kiváló mestereket is adott mellém. Kezdekem a sort szüleimmel – ma is érzem a kezemben gyermekorvos édesapám simogató keze melegét, ahogy a csecsemőket babusgatva vizsgálta a rendelőjében. Folytathatom tanárainnal: nemcsak tudást kaptam tőlük, hanem a világra – erre a mi kis világunkra és a tágas végtelenre – való nyitottságot, aztán meg férfias tartást, szociális érzékenységet, ösztönzést arra, hogy az emberek szolgálatára szánjam az életem. Később – immár fiatal felnőttként – újabb és újabb mesterekre találtam, akik okos szavukkal, de leginkább egyéniségükkel, példájukkal egyengették tovább utamat. S ahogy teltek az évek, évtizedek, fájdalmas változás kezdődött. Lassan, aztán egyre

gyorsabban fogyni kezdtek a példaképek, s egyszer csak azon vettem észre magam, hogy – nemzedékemmel együtt – én magam kerültem a mesterek pódiumára. Immár csak emlékként – igaz, máig elevenen ható emlékként – él bennem mestereim példája. Közben pedig riadtan veszem észre, hogy mások, fiatalabbak bennünk keresnek mestert. Akár az elfogadás és követés, akár a kritika és elutasítás módján. Most már látom: könnyebb volt egykor tanítványnak lenni, mint ma mesternek. Egyetlen vigasztalásom: máig is inkább tanítványnak érzem magam, s örömmel fedezek föl és fogadok el új mestereket a nálam fiatalabbak nemzedékében.

Biblikusan

Az evangéliumokat olvasva nem csupán Jézus tanítását és tetteit próbálom egyre jobban érteni és értelmezni. Az is érdekel, hogyan fogadták, milyennek látták őt az emberek, a vele rokonszenvezők és az ellene fordulók, elsősorban pedig tanítványai, leginkább a tizenkettő. Hogyan váltak tanítványaivá? Milyen lehetett az ő kapcsolatuk Jézussal? Mit érthettek ők Jézus tanításából? Különös kapcsolat ez, meghívásuktól Jézus kereszthaláláig, majd a feltámadás és a Szentlélek eljövele után.

Az apostolok Jézus hívására radikális döntéssel, „mindenüket elhagyva” követték őt. Ő pedig nemcsak tanította őket az Isten országának titkaira, de életközösségre lépett velük, sürgette-segítette gondolkodásuk, egész lényük átformálódását. Az evangélisták meglehetősen kritikusan – vagy inkább reálisan? – szólnak a tizenkettő értetlenkedéséről, kishitűségéről. Jézus egyre nyíltabban szolt várható szenvedéséről, kereszthaláláról, feltámadásáról – ők pedig le-leragadtak saját kis horizontjukban, e világi gondolkodásukban. Emberfölöttien nehéz, mégis csodálatos a Jézus-tanítványság – az volt a tizenkettőnek, az ma is: egész személyiségünk átformálódását kívánja.

Nem valamiféle tanár–tanítvány viszony jött létre Jézus és az apostolok között, nem valami rabbiiskolát kellett kijárniuk, hogy aztán maguk is mesterré válva hirdethessék az Isten országát. Hanem abban az eleven, személyes kapcsolatrendszerben kaptak részt, ahogyan Jézus *egy* volt az Atyával. Ahogyan az Atya küldi Jézust, úgy küldi ő az apostolokat. Ahogyan csak azt hirdeti, amit az Atyától kapott, ők sem önállósíthatják magukat: csak a tanítványságban megmaradva tehetnek tanúságot Jézusról, a megfeszített Feltámadotról.

Zárszó

Elfogytak mestereim? Istennek hála, mindhalálig tanítvány maradhatok. Hiszen egy a mi Mesterünk, Krisztus, legnagyobb méltóságunk és feladatunk pedig az, hogy tanítványai vagyunk.

Lukács László piarista teológus, irodalomtörténész, szerkesztő

Mesteremberek

„Mester, melyik a főparancs a törvényben?” (Mt 22,36)

„...és idenyög a Dala-dög,
az éveire mester.”

József Attila: *Egy költőre* (1930)

Akinek hivatása a tanítás (azaz „profi”), jó, ha szeme előtt tartja mindkét mottót. Az első, a Máté-evangélium szövege látszólag az odaadó tanítvány felvilágosításra irányuló kérése, s annak is hinnénk, ha nem ismernénk a kontextusát, hogy valójában egy farizeus beugrató, provokatív kérdéséről van szó. Tudjuk, Jézus habozás nélkül, komolyan válaszolt: a legelső parancs az istenszereteté, s mindjárt követi a második, a felebaráti szeretetre vonatkozó. Ha a farizeusi beugratás sikerült volna, a remélt eredmény olyan rangfosztás lett volna, amilyent a költő idősebb kollégájával szemben kockáztatott meg (és mint tudjuk, megbánt, visszavont: lásd *Magad emésztő...* 1934).

Az újtestamentumi epizódot és a közismert irodalmi konfliktust, amelyeknek tanulsága éppen ellentétes azzal, amit a szövegek első olvasatából nyerhetnénk, az kapcsolja össze, hogy a mester és a tanítvány viszonya bizalom és elfogadás kérdése. A latin *professio* (‘hivatás, foglalkozás’) a *profiteor* (‘vallom magam valaminek’) ige származéka, éppúgy, mint a professzor is. Hogy valakit „többnek”, a maga foglalkozásában „elsőnek” (lat. *magister*, német: *Meister*, amelyben még felfedezzük a *meist* – ‘legtöbb’ számnevet) tekintenek, csak önbevallásának hitelesítő elfogadása alapján lehetséges, és persze csak addig, amíg e bevallás hitele megvan. Mert bármikor megvonható. Lehet persze más kárán is tanulni, de ehhez közmondásosan már nem azonosulás, hanem okos távolságtartás szükséges.

Akit tanításra tanítanak, annak a fejét teletömik mindenfajta célirányos tudással: tanul sokféle praktikus dolgot a gyermeklélektantól kezdve a gerontológiáig, pszichológiát, didaktikát, módszertant és szervezéstant, éneket, zenét, retorikát, pedagógiatörténetet (Karinthy rossz tanulója szerint még osztályozástant is), mielőtt hatósági közegként egy osztály elé bocsátanák. A professzorokat azonban – egyelőre és hál’ Istennek – senki sem tanítja külön erre a szakmára (nincs professzori szak egy egyetemen sem), csak valamilyen tudásra, amelyet át kell adniuk tanítványaiknak. Az igazi tudás így nem valamely közölhető (és épp ezért a lexikonokban és kézikönyvekben is megtalálható) ismeretanyagban áll, hanem abban, hogyan juthatunk mindehhez, hogyan különböztessük meg kritikusan az igazat a hamistól, hogyan gyanakodjunk módszeresen. A legtöbb mester egy korábbi mester famulusa volt, s mesterségét úgy kapta (ahogy mondani szokták: „sajátította el” – mintha lopta volna), ahogyan a céhes kézművesek örökítették át tudásukat.

Legnagyobb szerencsémnek azt tartom, hogy több mesterem is volt, és valamennyien tanítottak nekem olyasmit, aminek hasznát vehettem. Volt közöttük tényleges, öntudatos kézműves is: az egy személyben kőfaragómester és akadémiái szobrász restaurátor Szakál Ernő, aki nélkül fogalmam sem lenne egy középkori szobrász egyszerre praktikus és elmélyült gondolkodásmódjáról. Az egyetemen akkoriban, 1958–1963 között nem is voltak a szakterületemnek oktatói; külsősök tanítottak: Dercsényi Dezső Európára tekintő tágas ismeretanyag kombinatív alkalmazásával, és Entz Géza, aki ezen túl fel is tudott hevülni a régi művészet élményétől. Professzoraimtól sokfélét, sok ellentétest is tanultam: a már pályája végén járó Fülep Lajostól a meggyőződés minden körülmények közötti kimondását. Vayer Lajostól a filológus úgyszólván gyanakvó, a körülményes fogalmazásban is óvatos körütekintését. Ő küldött akkoriban még ritka tanulmányutakra is. Zádor Annától leginkább azt tanultam, hogy az ember szükségképpen sokfélét

tapasztalhat, de mindebből csak a pozitívumokat érdemes számon tartani. Együtt – és azáltal is, hogy szabadon választhattam, melyiküktől mit fogadok el útravalónak – egy barátságosan világban szabadságot, az esztétikai ítélet szubjektivitásában rejlő függetlenséget, egy zárt világban európaiságot nyertem tőlük. Ezek ma is értékek.

Kérdés, hogy az én tanítványaim is kaptak-e tőlem ennyit. Mert „éveimre” én is mester lennék!

Marosi Ernő művészettörténész, akadémikus

Tanítványság

„Ne feledd a magocskát a műanyag pohárban: a gyökerek lefelé terjeszkednek, a növények felfelé, és senki nem tudja pontosan, mindez hogyan van, de valamennyien hasonlóképpen élünk.”

Robert Fulghum

Tanítványok vagyunk.

Pont. Élethosszig. A „jó pap holtig tanul” bizonyosságával állíthatjuk, és szemernyi kétség se legyen bennünk: életünk végéig tanítványok vagyunk. Egy mesteré. A Mesteré.

Tanítványok vagyunk?

Tényleg így van? Valóban így éljük meg? Nem találkozunk sehol sem a „már az óvodában megtanultam mindent, amit tudni érdemes” (lásd Robert Fulghum hasonló című könyve) szemléletével? Nem frusztrálódunk sokszor azokkal az emberekkel magunk körül, akik sohasem kérdeznek, hanem mindig kijelentenek, sőt kinyilatkoztatnak? Nem éljük meg hiányként azt, hogy sokan idővel elveszítik a kérdés csodáját? Valóban megvan bennünk a folyamatos tanulni akarás?

Ezzel az igénnyel nem feltétlenül csak arra gondolok, hogy képezzük magunkat, és x. diplománkat szerezzük meg, hanem hogy nyitottak legyünk az újra. Hogy elfogadjuk azt, vannak területek, amelyeken mások tájékozottabbak nálunk, és jóval otthonosabban mozognak. Milyen üdítő tőlük tanulni! Azt gondolom, hogy Jézus is ezért állítja példaként a gyermekeket az Isten országára való alkalmasság leírásánál. Nem azért, mert ők tökéletesek, tiszták, büntelenek, hiszen az eredendő bűn mindnyájunkra érvényes, hanem sokkal inkább azért, mert bennük még megvan a változás képessége. A változni akarás képessége. A formálódásra való igény, amely szerintem a tanítványság alapja.

Tanítványok vagyunk!

Az előző – kérdező – részben meglehetősen negatív fényben állítottam be a „már az óvodában megtanultam mindent, amit tudni érdemes” szemléletet, holott ha a lényegét nézzük, akkor nagy igazság van benne. Így nem a ténszerúséggel vitatkozom, hanem azzal a sajnálatos változással, hogy nem gyakoroljuk azt, amit ott megtanultunk. Íme, Fulghum felsorolásából néhány: ossz meg mindet másokkal; ne csalj a játékban; ne bántsd a másikat; mindent oda tégy vissza, ahonnet elvetted; rakj rendet magad után; kérj bocsánatot, ha valakinek fájdalmat okoztál; húzd le a vécét; mindennap tanulj, gondolkodj, rajzolj, fess, énekelj, táncolj, játssz, dolgozz egy keveset; ismerd fel a csodát!

Amennyiben ezek szerint tudnánk élni életünket, akkor talán örök tanítványként egy boldogabb világ részesei

lennénk. Még az a szinte már utópiára hajazó állítás is megállná helyét, amelyben az említett könyv így fogalmaz: „Gondold csak el, mennyivel jobb volna a világ, ha az összes lakója süteményt és tejet uzsonnázna minden délután három óraker, aztán pedig fogná a plédjét és szunyókálna egy keveset. És milyen jó volna, ha az összes kormány oda tenne vissza mindent, ahonét elvette, és rendet rakna maga után. És akárhány éves is vagy, még mindig érvényes a szabály: a nagyvilágban fogd meg a társad kezét, és ne szakadjatok el egymástól.”

Ne szégyelljünk tanulni akár az óvodásoktól, akár az iskolásoktól, akár a fiataloktól, akár a munkás felnőttektől, akár a bölcsességben megöszültektől, akár a mesterektől, akár a Mestertől. Mert csak akkor tudunk majd mi is másokat tanítani.

Mesterházy Balázs lelkész

Üres égtől keresztlécig

„Meglesz. Ott lesz az ablakon.
Részekre szabdalt üresség.
Hogy én mit? Mit is szeretnék?
Nem érdekes. Vagy nem nagyon.”

Keresztléc

A felkérést, hogy írjak a *Credo* tematikus számába a mester–tanítvány kapcsolatáról, jóval később kaptam meg, mint ahogy megérkezett. Érthetetlen okból a szemébe dobta a levelezőprogram. Nem szoktam a spamüzeneteket megnézni, az is kivételes volt, hogy valaki kérésére egy eltűnt üzenetet ott kerestem. És erre a kérésre bukkantam. Hogy kerülhetett ez a kérés a szemébe...? – tűnődtem, és válaszoltam a levélre gyorsan – igyekszem megírni, de egyéb határidők is szorongatnak. Miért írok erről ilyen hosszan? Miért érdekes ez? Mert újabb megtapasztalása annak, hogy nincsenek véletlenek. És annak is, hogy mire nem lehet nemet mondani. Mert hajnalig írtam aznap is (határidő!), ájult fáradtsággal dőltem az ágyba. És akkor jött a négysoros. A fenti négy sor. Aki ír, ismeri ezt a helyzetet. A test már nem akar szolgálni, de az agy még dolgozik. Az ólmos lábat rávenni, hogy felemelkedjen, kikászálódni a sötétben a meleg paplan alól, papírt, tollat kotorászni – mert azt is tapasztalat bizonyítja, hogy nincs az az erőfeszítés, amivel reggelig megőrizhetné a verssorokat az elme. A vers válaszvers. Egy mesternek. De erről később.

A Mester bárkit megbízhat, hogy tanító legyen. Hogy menjen, és tegye tanítvánnyá, akinek van füle a hallásra. Vagy gyógyítsa meg a fülét... Sokáig nem tudtam ezt. Hány és hány tanítóm volt! Egyiket sem a véletlen fújta a közelembé. Tanításaik között vannak nyilvánvaló és rejtett tanítások. Nagymamám számára természetes volt, hogy megtanítsa imádkozni. Számomra nem, mert otthon nem imádkoztunk. Rettentett is az ismeretlenhez, a láthatatlanhoz való beszéd. Anya másképp tanított. Nem sok dolog volt, amiben semmilyen körülmények közt nem engedett. Körülbelül tíz. És ez volt az alap. Hallásunk ebből fakadt.

A másik ember tiszteletét – akárki legyen is, hiszen teremtmény – nap mint nap láttuk a családban és azon kívül is. Tüdőgyógyász nagyapám – az egykori bencés diák – nem tett különbséget ember és ember között. Hosszú éveket

töltött Nógrád megye egy apró falujában a tüdőgyógyintézet igazgató főorvosaként. Beszélgetéseinek hangvétele, hanghordozása, mimikája nem változott, bárkivel is beszélt. Orvos vagy beteg, ápoló, a kazánfűtő Pista bácsi vagy a szomszéd falu harangozója – egyformán tiszteletre méltó volt számára. Lehet, hogy ezt most rossz néven venné. Hogy megírom. Hiszen számára ez természetes volt, nem tekintette erénynek. Ahogy azt sem, hogy – annak ellenére, hogy beosztott orvosai összesúgnak a háta mögött, és élehetetlennek tartják – soha nem fogadott el hálapénzt. A parvenüség minden formája összeegyeztethetetlen volt a személyiségével.

Ahogy a nagymamámnak is. A másíknak. Aki olyan szeretettel és alázattal viselte egész életében a szegénységet, azt, hogy a bablevesbe négy karika kolbász jut, és fejenként öt szem eper az uzsonna, amivel unokáit megvendégeli – hogy az méltóságnak is beillt.

Kik tanítottak még? Például Bach zenéje. Arra, hogy a lélek felemelkedhet, és hogy *van hová* emelkednie. Pilinszky. Gyerekkori élmény. *A kalandozás a tükörben* nem könnyű mese. Bánat lengi be. Bánata nem nosztalgikus, tiszta, mert igaz. A hamis, az illúziókban rekedő, sorvadó világ gyengesége miatt bánatos. Nemes Nagy Ágnes versei szintén megalkudni nem tudó, önsajnálta soha nem merülő világra nyitottak ablakot. És az őszinteségre. Hogy a kételkedést, az Isten hiányát is meg kell vallani.

Az üres ég. Az üres ég.

Én nem tudom, mit is szeretnék.

Talán más nem is kellene,

mint ablakomra egy keresztléc.

Nemes Nagy Ágnes: *Az üres ég*

Azt, hogy a tanítvány átsegítheti mesterét egy-egy kételytől ólmos pillanaton, a fiaimtól tanultam. Amikor anygalt láttak. Az egyik felhőben látta. A másik aranyszínben. A harmadik fehér pihében. Hittem nekik.

Mert addigra tudtam már: hogy ki mester, ki tanítvány – nem lényeges. Edény egyik is, másik is. Üzenethordó.

Hitem szerint a válaszvers sem kései. Mert van olyan dimenzió, ahol megszűnnek az idő és a tér korlátai.

Molnár Krisztina Rita költő, tanár

A láthatatlan Mester

Aki tanítani akar, csak okítani fog. Aki tanulni akar, csak rácsodálkozik saját butaságára. A tanító szándékában veszíti el mesterége lényegét, ahogy a tanulót is megtéveszti a szerepe. Ha az a célod, hogy taníts, soha nem éred el. Ha tanulni akarsz, csak jelentéktelen ismeretekhez jutsz. A tudásban nincs számosság, a tudás élmény, amely akkor tárja fel magát, amikor a legkevésbé számítasz rá. Az igazi mester nem csinál mást, mint menekül a tanítvány butasága elől. Ha mester akarsz lenni, eszedbe ne jusson, hogy mester lehetsz. Ha tanulni akarsz, akkor felejtetni kell megtanulni. Ha már elfelejtettél mindent, akkor kezdődhet a tanulás. Meg kell tanulnod, hogy soha senki nem lehet a mestered. A mestered csak te magad lehetsz. A saját tanítványod te magad lehetsz. De hát mit tanulj, ha már mindent elfelejtettél? A tudás eddig szavakat jelentett, információkat, modelleket, olyan nyelvi építményt, amellyel próbáltál eligazodni a világban. Csakhogy az igazi tudást nem szavak őrzik. A szavak az emlékezés végtermékei. A tudás az, amikor szóhoz sem jutsz. Amikor elkezdesz egyre kevesebbet beszélni. Úgy tartják, aki sokat és inten-

zíven beszél, sokkal nagyobb benyomást kelt a másokban, mint a motyogós, halk szavú. Ez így igaz, de te nem erős benyomást akarsz kelteni a másokban, te a szavak nélkül megszerezhető tudás birodalma felé poroszkálsz. Ennyit tudsz, és nem többet. Mert ha többet akarsz tudni, már visszafordultál. Csak a szavak nélküli tudás ér valamit. Ezért van kevés esélye egy írónak arra, hogy releváns művet hozzon létre. És ezért van nagyobb esélye a képpel és hanggal dolgozó műveknek. Az író akkor válik önmaga mesterévé, ha képes lemondani arról, hogy írjon. Meg kell járnia a hallgatás legmélyebb szakadékait. A szavak nem eszközei az irodalomnak, hanem okai. Ha nem lennének szavak, sokkal könnyebb dolga lenne az íróknak. A legteljesebb szavak nélküli világ a világűr, ahol 3 Kelvin uralkodik, és olyan kicsi a részecskesűrűség, hogy lehetetlenné teszi a hanghullámok terjedését. A világűréről készített filmek legnagyobb hibája, ha megszólalnak a szereplők. Ezért volt hatásos a *2001 űrodüsszeia*. És ezért volt egyben nézhetetlen sokak számára, mert a szavak nélküli tudás birodalmába vezetett. Azzal, hogy most mindezt leírom, és Te olvasod, nem adok át valódi tudást. Mert nem is akarok. Forgatom magam előtt a szavak nélküli világ univerzumát, és meg-megvillan belőle egy-egy esemény, amely ennek az univerzumnak a jelenlétét jelzi. És most elérkeztünk a legnagyobb kihíváshoz, amely a szavak nélküli világ előtt áll. Mit kezdünk az egyetlen könyvvel, amelyet évszázadokon keresztül újra és újra olvas az ember, amelyet újra és újra értelmez, és megpróbál megérteni? Mit kezdünk a Bibliával? Semmit. Ugyanazt kezdjük vele, mint a tudással. Ne akarjuk. Azért olvassuk és értelmezzük újra, mert a szavak nélküli világ egy lehetséges lenyomata. Olyan mű, amely nem a szavaiban lévő tudást közvetíti. Olyan mű, amely a szavain túli tudás birodalma felé inspirál. Az ima: felejtés. Az ima a szavak megsemmisítésének eszköze, hogy elindulj a felejtés útján. Hogy végül minden köddé váljon előtted, és megjelenhessen a láthatatlan Mester. De ha a láthatatlan Mestert Mesternek hívod, elveszíti láthatatlanságát, és egész életedben irányítani fog. A láthatatlan Mester azért láthatatlan, hogy ne kelljen megszólítanod. Ha ezt tudod, még semmit nem tudsz. Tudásod akkor lesz a könyvről, ha már nem olvasod.

Podmaniczky Szilárd író, újságíró, dramaturg

Tanítványnak lenni

Az ember csodálatos agya lehetővé teszi az egész életen át történő tanulást. Több mint százmilliárd idegsejtjével egy életen keresztül információt gyűjt be és köztük válogat, majd az összegyűjtött adatokat rendezi és tárolja. Ez a bonyolult idegi tevékenység a tanulás alapja. Az első tanító a szülő, a család, a közösség, majd a hivatásos tanítók széles skálája következik: az óvónőktől az egyetemi tanárokig. A jó oktatási rendszerben a sorban mindenkinek fontos szerep jut, a diákokat kézről kézre adják. A jó tanító az ismeretek mellett a tanításba beleadja egész személyiségét, a diákokat becsalogatja a tudás birodalmába. Az oktatott tárgy elemeit elhelyezi a világban, a múlt-jelen-jövő ismereteinek és történéseinek a rendszerében. Kedvet csinál a kutatáshoz, segíti a diákokat a megértéshez vezető kérdések feltevésében. Így a tanár–diák kapcsolat egyre inkább személyes elemekkel gazdagodik, így jutunk el a mester és tanítvány viszonyhoz. A tanítás, amely minden szinten hivatást jelent, ebben a kapcsolatrendszerben a hivatás magas fokát jelenti.

A tanítványi lét elköteleződést jelent. A mester körül kialakuló „iskolának” megvannak a szakmai és emberi elvárásai, amelyeknek a betartása és tökéletesítése az alapja az iskola továbbélésének a tanár halála után is.

Életemet határozta meg az a tanítványi viszony, amely az egyetemi előadóterem padjaiban kezdődött Szentágothai János előadásait hallgatva. Minden egyes előadás színpadi teljesítmény volt, klasszikusoktól vett, eredeti

nyelven elmondott idézetekkel, a lényeges pontok kiemelésével, a táblára rajzolt rögtönzött, színes, sokszor a térbeli elhelyezkedését is bemutató rajzokkal, időnként a témához lazán kapcsolódó történetekkel színezve. A sikeres vizsga után jelentkeztem a tanár által megteremtett és vezetett iskolába, az egyetemi intézetbe. Az oktató-kutató intézet életében, még legalsóbb szinten is, ahol a kezdőkkel együtt én is álltam, érezni lehetett a közösség felemelő, bátorító légkörét és a mester, az iskola vezetője iránti tiszteletet. Kinyílt egy világ a kutatásban, az oktatásban, a tanárból kutatásvezető lett, aki kérdezett, magyarázott, részt vett a kísérletekben, türelemmel javította írásainkat, leteremtett az ostobaságok elkövetéséért, és lelkesítő szavakkal nyugtázta a sikeres munkát. Mindig nyitott ajtajú irodájában dolgozva benn élt a laboratóriumok légtérében. – Ezek voltak azok az évek, amelyek során kezdetem tanítványnak érezni magam.

A tanítványi lét a Mester közelében vagy tőle térben távol évtizedeken keresztül folyt és gazdagodott, meghatározta munkámat a tanteremben, kísérletek közben, az intézet élén, az egyetem rektoraként és később miniszterként is. Az általa korábban vezetett intézet igazgatójaként, méltatlan utódként búcsúztathattam a Mestert, és szervezhettem később azokat a konferenciákat, amelyeken a – szinte az egész művelt világra kiterjedő – tanítványi körrel együtt emlékezhettünk rá.

Rendkívüli hatása a lenyűgöző tantermi előadások, a zseniális tudományos kutatások mellett derűs, nyitott lényének, egyenes jellemének volt köszönhető. A háború után, a kommunista terror éveiben, az orvostanhallgatóknak bibliaórákat tartó professzor nem félt a hatalomtól. Később a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként, majd az azt követő időkben is – előadásokban, írásokban – számtalanszor bizonyosságot tett hitéről, hiszen maga is *tanítvány* volt. A *Természet Világában* megjelent *Ulyssesként az agy körül* című önéletrajzi írása bevezetéseként ezt írja: „Életem fő célkitűzése és törekvése csak az volt, jó agykutatónak, a 20. század végi értelemben kultúremlernek és a történelmi körülményeink között tisztességesnek, de mindennekfelett kereszténynek maradni.”

Szentágotthai János anatómus és agykutató igazi iskolateremtő tanár volt. Tanítványai közé tartozni egész életre szóló ajándék és kötelezettség.

Réthelyi Miklós orvos, egyetemi tanár

A példa

Máté evangéliumában megtiltja Jézus, hogy tanítványai mesternek, atyának vagy tanítónak hívassák magukat (Mt 23,8–10). Szükség van azonban tanítókra. Ez az evangélium fogalmazza meg úgy a missziói parancsot, hogy tanítsanak minden népet. Nem véletlen, hogy az első keresztény gyülekezetekben az egyik első tisztség a tanítóé volt.

Nem magatartási kódexet adott Jézus, hanem a dolog lényegére tapintott. Egyáltalán nem mindegy, hogy ki és milyen a tanító, de legfontosabb, hogy a fióka megtanuljon szárnyra kelni. Nekem jó visszaemlékezni gimnáziumi tanáiraikra. Czinkotszky Jenőre, aki sokféle okos fortélyt vetett be, hogy megtanuljunk oroszul; Balassa Lórándné Mancsi néniére, akinek óráin versengve oldottuk meg a matematikapéldákat; Szabó Dezsőre, aki a korai ötvenes évek Rákosit és Sztálint dicsőítő versei után a magyar irodalom szépségébe kalauzolt el, és az ötvenfős fiúcsapat osztályfőnökére, Szentes Ervinné Márta néniére, aki csendes szóval és méltányossággal négy éven át készítet fel nemcsak kémiai ismeretekre, hanem emberségre is. Már kezdő nagyapák lettünk, de olyan tisztelettel álltunk meg előttük és beszélünk róluk, ahogyan diákkorunkban kellett volna.

Bizonyára sok jót mondtak már tanárokról. Olvashatók kemény elvárások is. Ilyen Spener kis vitairata (*Pia desideria, Istenfélő kívánságok*, 1675), amelyben a teológiai tanárokkal kapcsolatos kívánságait megfogalmazta:

„Itt a professzor urak a maguk példájával nagy szolgálatot végezhetnének (sőt enélkül nehezen lenne remélhető igazi javulás), ha olyan embereknek mutatnák magukat, akik meghaltak a világnak, nem a saját dicsőségükért, nyereségükért és élvezetükre élnének, hanem kizárólag az ő Istenük dicsőségére törekednének mindazokban, amik rájuk vannak bízva, és eszerint állítanak be minden tanulmányukat, könyvírásukat, lekciónkat, kollégiumukat, vitatkozásaikat és intézményeiket. Így a hallgatók szeme előtt élő példa legyen, ami után igazodjék az életük, hiszen olyanok vagyunk, mint akiknél a példa annyit jelent, mint a tanítás maga, néha még többet.” (SPENER 1993, 65. o.)

Hivatalosan mindössze két évig, kényszernyugdíjazásukig lehettem Karner Károly és Sólyom Jenő professzorok hallgatója. Munkásságukkal ismerkedve, velük személyesen találkozva lettem tanítványuk is, akiktől ismeretet, hozzáállást, szemléletet tanultam és szeretnék ma is tanulni. Félreállításukat nem könnyen, mégis keserűség és panasz nélkül viselték, és ezért mártírok utódai ők. Példájukkal is tanítottak. Teológuskorom kezdetétől évtizedeken át voltam hallgatója, tanítványa, majd utóda lettem Pröhle Károlynak, aki a dicséretben pazarló, az elmarasztalásban túlzó nem volt. Mindmáig serkentő emlékem, hogy a doktori vizsga görög nyelvi részén Zsid 5,11–14 szakaszát adta: „Mert mostanra már tanítóknak kellene lennetek, mégis arra van ismét szükségetek, hogy Isten beszédeinek alapelemeire tanítsanak titeket, és olyanokká lettetek, mint akiknek tejre van szükségük, nem kemény eledelre. Aki ugyanis tejen él, járatlan az igazság igéjében, mivel kiskorú.”

Ha azokra nézek, akiket tanítok, ámulva adok igazat Kierkegaardnak: a Krisztus-hit a teológiai tanárok segítségével és közreműködése nélkül érkezett a világba. A dán filozófus azzal folytatta, hogy viszont az ő tevőleges segítségük és közreműködésük révén szívárog ki belőle (KIERKEGAARD 1998, 123. o.). A Lélek segítségét kérem, hogy ne legyen igaz ez utóbbi állítása.

Hivatkozott művek

SPENER, Philip Jacob 1993. *Pia desideria. Istenfélő kívánságok. Egy ébredés gyökerei*. Ford. Rejtő Mária. Primo, Budapest.

KIERKEGAARD, Søren 1998. *A keresztény hit iskolája*. Atlantisz, Budapest.

Reuss András teológus, tanár

Mestereim, tanítványaim

Egész életünkben tanulunk, s megpróbáljuk tudásunkat átadni gyermekeinknek, unokáinknak és – ha szerencsések vagyunk – tanítványainknak. A szerencsésebbeknek gyermekkoruktól olyan tanítómestereik vannak, akik egész életükben meghatározzák tetteiket, gondolataikat. Első ilyen mesterem: az édesapám, Rónay György haláláig szeretettel és megértéssel irányította lelki fejlődésemet, gazdagodásomat. Hatalmas könyvtárából válogatott koromnak megfelelő olvasmányokat, s esténként, ha ideje engedte, sok mindenről beszélgettünk. Tudta, hogy a nevelés egyik leghatékonyabb eszköze a szép szó, amely mögött tiszta gondolatok rejlenek. Ezek az esti „leckék” és a magyar nyelv tisztelete, megbecsülése belém ivódott, igyekeztem kamatoztatni ezt az örökséget, mert a nyelvhez való hűség a hazához való hűség egyik eleme. Arra is példát adott, hogy a nyomás alatt sem hajolhat meg a gerincünk, elveink és hitünk mellett ki kell tartanunk, a jóhoz hűségeseknek kell maradnunk.

Ezeket az indításokat továbbfejlesztették és elmélyítették kiváló piarista tanárain. Akkor fogalmazódott meg

bennem az elhatározás: egykor én is hozzájuk hasonló, következetes, szeretetben nevelő tanár leszek. Nagy hatást tett rám osztályfőnököm, Gál István, aki a hivatalos tananyagon túl megtanított hazánk valós történetére; Fekete Antal, „Tóni bátyám”, aki a magyar nyelvhasználat tisztaságának apámhoz hasonló őrzője volt; a legendás matematikus, Pogány János – nem mintha e tudományág jelese lettem volna, de – példája megerősített abban, hogy állandóan képeznünk kell magunkat, és amit elhatároztunk, véghez kell vinnünk. Szólnom kell Simon Sándorról, a legendás „Satyáról” is, tőle azt a görög-római szellemiséget tanulhattam, amelynek lényege: szép dolog embernek lenni, ha igazán azok vagyunk.

Az egyetemen megbűvölt Bóka László iróniával palástolt tárgy- és ifjúságszeretete és az elvei mellett szilárdan kitartó Ritoók Zsigmond, akit pontosan ezért penderítettek ki a görög tanszékről. Szathmári István – most köszöntöttük 90. születése napján – három évig oktatott a magyar beszédstílus szépségére és eleganciájára, s mellette legendás nyelvészek, Pais Dezső, Bárczi Géza neveltek a hagyomány megbecsülésére.

Tamás Alajos, a Kapisztrán kórus és zenekar akkori vezetője vezetett be a zene világába, akkortól lettem az oratóriumok és zenekari misék életre szóló rajongója. A zene az a művészeti ág, amely felröptet a valóság fölé. Egy Bach-passió vagy Mozart *Requiem*jének hallgatása közben mintha a mennybe pillanthatnánk egy kulcslyukon át. Kolléganőim – szorgalmuk mindig például szolgált – sokszor feltűntek a Mátyás-templomban, ahol Bárdos Lajos, majd utódai vezényelték Mozart és Haydn miséit.

Így, ilyen előzmények után kezdtem tanári pályafutásomat Bicskén az általános iskolában. Volt tanítóképzőt végzett kollégáimtól, Szabó Györgytől, Kósa Dezsőtől és a többiektől tanultam meg, hogyan lehet felnyitni és ideálokkel telíteni a gyerekek – köztük a roma gyerekek – lelkét. Ez a nevelő nagy feladata, amelynek teljesítése igazi örömet és boldogságot ad. Ebben a folyamatban összecsiszolódunk, ők is tanulnak tőlem, én is tőlük. Így van ez ma is, amikor 80 felé közeledve még mindig taníthatok az egyetemen. Közben egy-egy mozdulatnál, szónál, gesztusnál döbbenek rá, hogy a legtöbbet mégis a feleségemnek köszönhetem, hiszen a kölcsönös szeretetnél nincs hatékonyabb nevelő erő.

Rónay László író, irodalomtörténész, szerkesztő

Mester, mesterség, mesterséges

A magyar nyelv jól elkülöníti a Mesterhez kapcsolható fogalmakat.

A mester – ha kijön, és megszereli a vízvezetékot, mesterségét gyakorolja, körülményei nem mesterségesek, és remélhetőleg ő maga sem mesterkelt.

Ám a Mester, ha közénk érkezik (nem jön, érkezik), sosem mesterkelt, hanem természetes és nincs mestersége, sem foglalkozása; elhivatása van. Azt gyakorolja, de nem foglalkozásszerűen. Belülről, természetesen. Nem könnyű lét a Mester-ség.

Ez a kis nyelvi-lelki bevezető azt szolgálta, hogy neki merjek kezdeni az élet egyik nagy témájának s egyben kérdésének is. Ki, mi a mester, kik és mik a tanítványok?

A mi európai-nyugati kultúránk adta beidegződések nyomán csakis Krisztust és követőit tudnám, tudnánk elsőnek megnevezni. De hiszen így is lehet, lehetett, s ennek tükrében minden más, mindenki más, aki mesternek nevezetik, csak halvány utánzat.

Persze a keleti kultúrák mesterei, zen és iszlám, hindu és szanszkrit mesterek sem voltak alább – ha a megváltás kicsiny fényét át tudták adni a tanítványnak.

Mesterré lenni nem gyakorlás, nem szándék vagy elkötelezettség kérdése. Azzá válhat, akit valódi, mély hite és az e hitet vállalni tudók azzá emelnek.

A hitetlen hívók baja épp a szkepszis, a rossz tapasztalatok évezredes kísértései, melyek a talán valódi Mestert is megkérdőjelezhetővé teszik.

A Mágus és a Mester összecsapnak bennünk, a Varázsló, Prospero el is törli pálcáját, az igazi Mester továbblép.

Van azonban egy másik síkja – kétségkívül alacsonyabb fokon – a mester és tanítvány viszonyának. Ez nem más, mint a tanár és diák, professzor és tanítvány viszonya.

A hétköznapi szintjén ez legalább oly emelkedett és erős kapocs lehet, mint a fentebb említett spirituális kapcsolat. Mester itt sem kinevezés, kijelentés és bejelentkezés útján lesz valaki; azzá emeli hitelessége, empátiája, őszinte személyisége, eltökéltsége, hogy tudását minden részletében át kívánja adni azoknak, akik ezt igénylik. A tanítvány maga választja meg mesterét – s ha rosszul választ, továbbmegy. A tanár sosem mágus, el nem varázsol, nem bűvészkedik a tudással, tudásával.

Nehéz ezt a fajta mester-séget megtartani. Aki erre törekszik, rögvést el is veszíti. Nem lehet „izomból” profétálni, egyáltalán a tanítás nem jövendölés, nem is a tudás felsőbbrendűségének felsőbbrendű hirdetése. A tudásátadás egyszerű, észrevétlen és ezért rendkívül érzékeny – érzéki folyamat. S az, akit a többiek mesternek tartanak, talán észre sem veszi, milyen szerepbe került, ő csak tanár, s diákjaival él, nekik segít.

Lehet, bizony nagyon gyakran előfordul, hogy az ifjú tanítvány hirtelen mesterré női ki magát, s mestere akkor visszavonul. (Szép történet a Vasari által leírt Verocchio–Leonardo viszony, amikor a tanár, a mester az ifjú Leonardóban nem a riválist, hanem a jövendő nagy alkotót vette észre, s visszavonult a festéstől.) A tanítvány ugyanakkor meg is küzd mesterével, le is győzi, hogy átvehesse szerepét. Persze a győzelem képletes, a mester visszalép, teret enged, s épp ez teszi őt naggyá. (Markó Iván Szamuráj-balettje épp ezt a nemes küzdelmet táncolta el egykor felejthetetlenül.)

Eltávolodtam volna a tárgytól? Talán nem is annyira. A spirituális és a nevelő mester, az életre hívó, életet – új életet – adó, a szakmát, szellemet, létformát mutató egy és ugyanaz. Az egyik a hétköznapi sűrűjében, a másik talán égi magasságokban küzd tanítványaival. Tud valamit, de nem magának tartja meg. A Tudást – amit a Mester ismer – sem átadni, sem befogadni nem könnyű feladat. Meg kell harcolni érte.

Sinkó István festő, tanár

Kitől mit

A család volt az első mesterem. Édesanyámtól tanultam az otthonteremtés örömét, a süteményillat varázsát, a nőiség fortélyait és rítusait, anyai nagymamámtól a kertészkedést és a feltétlen szeretetet, anyai nagyapámtól az önfeledt játékot. Édesapámtól a növények tudományát, a szóbűvészkedést, a fejből-szívből mondott versek csodáját, apai nagyapámtól a nyelv szolgálatát, a szigorú munkamorált, a könyvtár és a dolgozószoba szentségét, apai nagymamámtól a férj munkája iránti odaadást, a hétköznapi megédesítését, a titkos humort.

Az iskola a második mester. Kolozsvár, hetvenes évek, négyszáz éves skóla, több száz éves boltívek, falak. Negyvenhat első egyetlen osztályban, hogy tanulhasson minden magyar gyerek. A tanító néni szigorú szemüve-

ge, félelmetesen suhogó mutatópálcája, kedves szavai a szünetben, amikor átmenetileg nem volt tétje semminek. Hátrattett kézzel ülni – azóta tudom, hogy mennyire lehetetlen moccanás nélkül figyelni. Később a vadságig lendületes tanárok, akik mindent megtettek, hogy ne kerüljünk hátrányba a román oktatási rendszerben. Tízszer olyan jól kell teljesíteni, mert magyar vagy – ez volt az üzenet. Megtanultam ha nem is szeretni, de becsülni a matematikát és csodálni a fizikát. A Farkas utca csendje, ahogy végiglebegünk rajta tornaórán – megkerüljük a Szent György-szobrot. Itt tanult édesapám. Itt tanított Áprily. Innen temették a nagyapámat, a református templomból a Házsongárdig tartott a többezres néma tüntetés, a temetési menet. A gyásztól is tanultam. Alázatot, erőt, a csend forradalmiságát.

A harmadik mester a diktatúra. Az összeszorított száj, a lenyelt szavak, a katonai drillek, a titkok és hazugságok. Semmi sem igaz, amit látunk, sem az újság, sem a tévé nem mond igazat. A félelem görcse. A nélkülözés találékony-sága. Örülni a kevésnek. Órákat állni sorba, aztán fulladozva menekülni ki a hirtelen meglóduló, kíméletlen tömegeből. Sóvárogni a hús után. Megtanulni, mi az a vágó: ennivalók, könyvek, elérhetetlen tárgyak után.

A negyedik mester az áttelepülés. Hazát váltani, bár nyelvet nem. Itt nem értik, ki vagyok. Magamnak kell újra összeraknom magamat. Előbb egyedül, aztán – azóta is – párban.

Az Eötvös Collegium az ötödik mester. Az épület, a kert, az *Athéni iskola* reprodukciója a folyosón. A hatalmas könyvtár porszaga, csendje, napsütötte és sötét terei, paradicsomi verskutakodások színhelye. (Vizsgára tanulás közben: egy óra tanulás, tíz perc olvasás egy ismeretlen kötetből.) És a tanárok! A kilencvenes évek elején még mindenki hitt, mindenki a rendszerváltás csalóka lázában égett. Mi voltunk az első szabad generáció. Minden tanárt felsorolhatnék, még olyat is, aki vaskalaposságával bennünk már mosolyt fakasztott, mégis tanultam, tőle is. A legfontosabb tanárom mégis Géher István és Lator László volt. Nekik köszönhetem, hogy költő és műfordító lettem, ők biztattak, segítettek, terelgettek, ha kellett, előszót és ajánlást írtak, szót emeltek az érdekemben. Meghallgattak és elolvastak. Kérdezve neveltek, soha nem számonkértek, mindig a tudásra voltak kíváncsiak, a tanultak kreatív használatára. Provokáltak és a határaitam feszegették, kifordítottak-befordítottak, nem kíméltek, mégsem aláztak meg soha, és mindig teljes erőből odafigyeltek. Minden tanár legenda már, aki engem tanított, az egyetemen és a Collegiumban: Takács Ferenc, Margócsy István, Nádasdy Ádám, Péter Ágnes, Rónay László, Király Gyula, Dávidházi Péter, Ferencz Győző, és mondhatnám tovább a névsort. Igazi nagy generáció.

A kollégiumi társak és a költőbarátok is mestereim voltak – mesterei voltunk egymásnak. Irodalmi összejárá-sokban, folyosói beszélgetésekben, konferenciákon vagy felolvasásokon, mindig tudtunk tanulni egymástól. Ez volt az első sorozatos kölcsönösség az életemben – de nem az egyetlen, mert a mesterem a férjem is, Dragomán György – az életvezetés fegyelmében és az írásban egyaránt; de erről most ne többet. És aztán a festők meg a zenészek, főleg a dzsessz-zenészek. A szabadság fegyelmét, az érzékek tisztaságát, a magány fontosságát, a közösség erejét tanulom tőlük ma is.

Az örök mesterek pedig a könyvek. Mindig épp az, amit olvasok. Mindenből lehet tanulni, és kell is. A legjobb, ha elfelejtem, hogy tanulni akarok, és egyszerűen csak átengedem magam az olvasásnak. Ha nem harcolok a so-rokkal, hanem sodortatom magam. Ha olyan lesz az egész, mintha egy természeti erőt hagynék működni. Amikor nincs szükség mesterre és tanítványra, mert nincs többé különbség felnőtt és gyerek között. Nincs szükség falakra és határookra – azt érzem, hogy egy vagyok a szöveggel. Hogy egy a világ, egyik vagyunk valamennyien.

Szabó T. Anna költő, műfordító

Őrangyalok

Mindig megdöbbenek, ha arra gondolok: mennyire más ember volnék most, ha nem találkozom gyerekkoromban empátikus nevelőkkel, tanárokkal, akik értelmes célt adtak az életemnek, és segítettek kilábalni konfliktushelyzeimből. Nekik köszönhető, hogy úrrá lettem érzelmi hiánybetegségeimen, és nem siklott félre az életem.

Noha igazi „szerelemgyerekként” születtem, csak vasárnaponként lehettem együtt látástól vakulásig dolgozó szüleimmel; hét közben nagymamám gondjaira bízva cseperedtem. „Mamuka” ideális pótanya volt, de amikor kétéves koromban megszületett a húgom, engem a féltékenység és a kiátkozottság érzése kerített hatalmába. Az egész család a kistestvéremet ajnározta, míg rólam szinte elfeledkeztek. Nagymama velem is igyekezett törődni, de az újszülött ellátása nagy teher volt számára. Őt akarták kímélni a szüleim, amikor engem – korengedmény-nyel – beadtak az óvodába, ahol csupa idegen, nálam idősebb és harciasabb gyerek közé kerültem. Elmenekültem előlük a sarokba, ahol egy összkomfortos babaszoba várt rám, s attól fogva egész nap a gondoskodó anyuka szerepét játszottam „gyermekeimmel”.

Már az első napon fölfigyelt rám az egyik óvónő, Orsi néni: a „védőangyalom”. Ha észrevette, hogy fiútársaim – akiket bosszantott elkülönülésem – meg akarják zavarni a babaszoba rendjét, rögtön közbelépett, és odébb parancsolta a rombolásra kész, önjelölt „papákat”. Így lett második otthonom az óvoda, benne az újabb anyapótló, szeretett lénnel. Gyötrelmes nehezen váltam meg tőle, amikor beírtattak az iskolába – ahol minden másképp volt, mint amit az előző négy év alatt megszoktam. De ahogy telt az idő, s megtanultam összeolvasni a betűket, az elhagyatottság érzését fölváltotta a megismerés vágya. Tanáraim értékelték tudásszomjamat, és a sikerélmény eloszlatta bennem a magányérzet görcseit.

Tizenhat éves koromban kerültem igazán bajba, amikor lázadozni kezdtem szüleim túlzott szigora miatt. Eltiltottak mindentől, amitől egy bakfis kicsit már „nőnek” érezheti magát: a divatozástól, az esti kimaradozástól, a szemfestéstől – pedig a feltűnési viselkedés a kamaszkorban természetes jelenség. A felnőttek féltése azonban gyanakvásban, bizalmatlanságban nyilvánul meg. Nekem sem hitték el a szüleim, hogy ártatlan szórakozások (esti mozi, barátnőzés) vagy a színjátszóköri próbák miatt maradozom ki olykor. Napirenden voltak a veszekedések, míg nem elhatároztam: feleségül megyek az első szimpatikus fiatalemberhez, aki hajlandó a „leányszöktetésre”, hogy végre a saját életemet élhessem.

Ekkor lépett közbe újra, szokatlan alakzatban, az őrangyalom. Osztályfőnököm – aki félelmetes szigoráról és maximális elvárásairól volt híres – észrevette, hogy bajban vagyok, s egy bizalmas beszélgetés során eltérített örült tervemtől. Rávetett, mi vár rám, ha kimaradok a gimnáziumból: érettségi nélkül nem jelentkezhetem álmaim főiskolájára, s búcsút mondhatok színészi terveimnek. Meghatódtam a megközelíthetetlennek hitt tanár úr féltő szeretetétől. Az ő hatására tanultam meg türelmesen kivárni mindennek az idejét, s uralkodni az ösztöneimen.

Nem sejtettem, hogy egyszer majd megöröklöm a szerepét. Pedig így történt: főiskolai tanárként bizalmas „őrangyali” funkciót is betöltöttem, amikor beilleszkedési és önértékelési zavarokkal küszködő tanítványaim lelki tanácsért fordultak hozzám. Azóta ifjú barátaim közé tartoznak, s büszke vagyok rájuk, mert elérték, amit akartak. Meggyőződésem, hogy a náluk fiatalabb útkeresők már bátran rájuk bízhatják magukat.

Valachi Anna író, irodalomtörténész

Foglalkozása: tanítvány

Tanítványok vagyunk? Mindenkinék voltak, vannak tanárai. De vajon képesek vagyunk-e igazi tanítványokká válni? És ugyanakkor: a tanárok mesterré. Azonban most ne őket bántsuk, ne az ő mély és sekély motivációikat keressük, hanem a tanítványokét. Tanítványnak lenni megtiszteltetés. Ha valaki tanítványául fogadja az embert, akkor azt ígéri, hogy átadja mindazt, amit tud, vagyis lehetőséget kínál rá, hogy az ő révén még egy kicsit feljebb juthassunk. Hogy átlépjünk rajta. Hogy továbblépjünk. A tanítvány elhasználja mesterét, de gyakran mégse lesz több, különb. A mestert fölfalják a tanítványok, köretnek időt esznek mellé, így van ez rendjén. Hogy miért van így rendjén, azt a rend teremtetőjétől kell megkérdezni. Mért van az, hogy a tudás átadható, de a bölcsesség nem, az ismeret átadható, de a megérezés nem? A tárgy átadható, de az emlék nem. A tanítvány óhatatlanul elveszít valamit. Azért leszünk a tanítványai valakinek, hogy vállaljuk, eleve kisebbek maradunk nála. A rossz tanár ellenőrzése alá vonja a tanítványokat, hogy ne lehessenek szertelenek, és hirtelen túl ne nőjék. A jó tanítvány tudja, amit tanulni fog, érzi, ami holnap fog fájni neki. A jó tanítványtól titokban tanul a mester, nyilvánosan pedig meghallgatja és megdicséri.

A tanítvány tükröt tart a tanár elé, és minél inkább torznak és hamisnak érzi a tanár ezt a tükröt, valójában annál pontosabb. Az igazi mester tanítványai maguk is mesterek. Lehet-e tanulni egy tanártól, lehetséges-e követni egy mestert? Ha a tanár csak a megtanulhatót mondja, még csak nem is jó tanár. Ha a megtanulhatatlan is a birtokában van, akkor nem lenne szabad tanárnak állnia, hanem mesterként kéne tevékenykednie. Van kétfajta mester. Aki valaminek a mestere, és aki csak úgy mester. A mások megértéséé. A világé. Ha ezek közül valamelyiknek a tanítványai leszünk, sok izgalmas dolog vár ránk. Ha a mesterünk valaminek a mestere, akkor nehéz tanulás következik, és örök gyanakvás, hogy kísérletünk eleve kudarc. Ha magának a mesternek a tanítványai leszünk, akkor könnyedén magunk fölé emelkedhetünk, de közben akár el is veszíthetjük magunkat. Ha valaminek az egyik mestere akar erre az önelvesztésre rábeszélni, akkor kártékony, rossz mester, ne legyél a tanítványa! Ha maga a mester... nem, ez lehetetlen, a mester nem beszél rá semmire, hagyja, hogy mi beszéljük rá magunkat az ő jelenléte miatt a jóra. Ha igazi tanítványok vagyunk, ez a rábeszélés sikerül.

Aki egyszer tanítvány volt, az élete végéig képes lesz tanulni. Aki élete végéig képes tanulni, attól tanulni kell. Tanulni nem a mestertől, hanem egy jó tanítványtól lehet. A mesterektől elhagyatva, de erősen inspirálva tanítványok próbálják tanítani a taníthatatlant, és tanulják a taníthatót. Aztán fordítanak egyet, és tanulják a tanulhatatlant, de tanítják a tanulhatót.

Volt olyan mesterem, akitől beszélni tanultam, és csak hallgattam közben, volt olyan, akitől írni, és csak beszéltem közben.

Nevetségesen kevés dologra tanítottak valaha is, még kevesebb dologra tanítottak meg. A többire úgy kellett rájönnöm vagy lenéznem a többiek mozdulatairól. Én bárkinek a tanítványa leszek egy röpke negyedóra alatt, és nem érzem, hogy hűtlen lennék a mestereimhez. De a hűség ez ügyben csak alig-alig követelmény. Elárulni nem szabad őket. Bár akkor amúgy is magunkat áruljuk el.

Vörös István tanár, költő, műfordító

Halotti ének

Dallam: *Evangélikus énekeskönyv* 504. sz. ének

Közli: *H. Hubert Gabriella*

Krisztus az én életem,
Halál nyereségem,
Neki adom magamat,
Örömmel megyek el.

Szívem és gondolatim
Elmúlnak, mint egy láng,
Amely ide s tova ing,
Mikor elaluszik.

Örömmel megyek én el
A Krisztus Jézushoz,
Hogy örökké ott éljek,
S jussak szent Atyjához.

Mint bojtortján ruhához,
Hozzád ragaszkodjam,
Veled éljek örökké
Örök dicsőségben.

Mostan immár meggyőztem
Minden ellenséget,
M megbékéltem az Isten,
Nyújtott könnyebbséget.

Csendesen, gyöngén, szépen,
Mint szép muzsikákban,
Elaluszom az Úrban,
A Jézus Krisztusban.

Erőm, Jézus, ha elfogy,
És a lélek elhagy,
Mikor már nem szólhatnék,
Fohászkodásom vedd.

És örökké mennyekben
Dicséretet mondok,
Nálad lakom örökké,
Fényes dicsőségben.

A Fil 1,21 – „*Mert nekem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség*” – teológiájára épülő halotti ének. Először a 17. század végi *Zöngedező mennyei kar* című evangélikus énekeskönyvben jelent meg. A Christus, der ist mein Leben kezdetű 17. század eleji, ismeretlen szerzőtől származó német ének fordítása. (Michael Fischer teológiai elemzését lásd: *Liederkunde zum Evangelischen Gesangbuch*. 9. köt. Szerk. Gerhard Hahn – Jürgen Henkys. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2004. 57–62. o.)

A 17. századi fordító egyszerű költőiséggel ültette át magyarra a verses hitvallást és fohászkodást. (A dallam miatt a szótagszámot megőrizte, a rímkényszert azonban elengedte.) A szív és a gondolat, mint a kialvó láng: utoljára még meglibben (antik és reneszánsz motívum). Az Istenbe kapaszkodó lélek: ruhába akaszzkodó bojtortján (Katharina von Sachsen hercegnőnek – 1487–1561 – tulajdonított hasonlat). A meghalás az elalvás metaforájával és a zenei hasonlat (altatódal) gyengédségével vezet el Jézus Krisztushoz. A halál nem valaminek a vége, hanem átmenet az új életbe. Énekeskönyvünkben később készült fordítás szerepel.

Standardok és innováció a századelő iskolaépítészetében

Csáki
Tamás

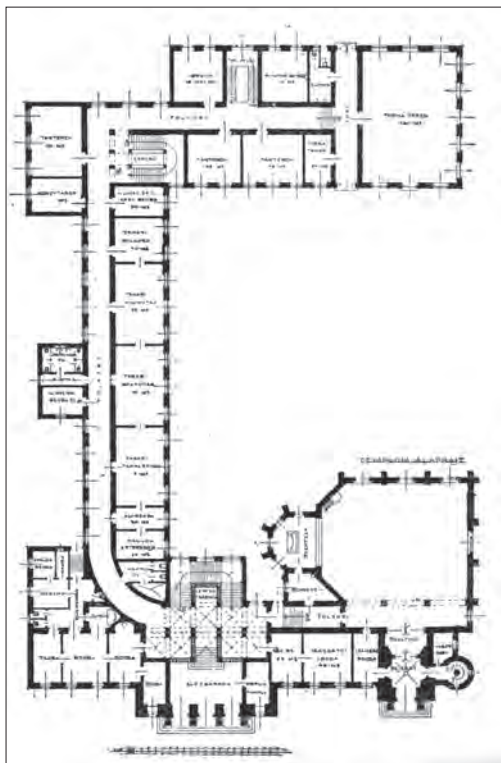
A fasori evangélikus gimnáziumtól a Vas utcai felső kereskedelmi iskoláig

Fasori evangélikus gimnázium, Vas utcai felső kereskedelmi iskola – a 20. század első évtizedének két közismert, de igen eltérő jellegű budapesti iskolaépülete. Az egyik egy egyházi fenntartású nyolcosztályos főgimnázium, a másik a főváros három évfolyamos, középfokú szakoktatási intézménye számára épült. Alkotóik is más-más generációhoz tartoztak: az 1854-ben született Pecz Samu a historizmustól soha el nem szakadó műegytemi professzor, az 1873-as születésű Lajta Béla a kortársak szemében ultramodernnek számító építész volt. A két épület külső megjelenésében sem lehet sok közös vonást felfedezni: a fasori épület redukált, takarékos neogótikáját, festőien aszimmetrikus tömegkompozícióját egy világ választja el a Vas utcai iskolának a változatos anyaghasználat és a gazdag, népművészeti eredetű ornamentika által ellenpontozott, sztereometrikus tömegekből építkező monumentalitásától. A korszak oktatási intézményeire jellemző módon mindkettő téglaburkolatú homlokzattal épült: a Fasorban a vakolt falsíkok előtt húzódo függőleges és vízszintes téglasávok redukált, síkba vetített tagozatarchitektúráként jelennek meg, a Vas utcai homlokzat ezzel szemben a kőlabazat felett homogén, megszakítatlan téglafelület.

Az épületek tervrajzait kézbe véve azonban rögtön világossá válik, mi az összefüggés közöttük: alaprajzi elrendezésük majdnem egyforma.¹ Mindkét iskola alaprajza nagyjából L alakú. Az utcavonallal párhuzamos (61,2, illetve 45,8 méter hosszú) épületszárny két erőteljes oldalrizalitból és egy azok homlokzati síkjához képest 3,6 méterrel – ami épp egy tanterem mélységének felel meg – visszahúzott középrészből áll. Mindkét épület főbejárata a bal oldalrizalitban nyílik, amelynek tömbje magában foglalja az előcsarnokot, a főlépcsőházat s az emeletet halljait is. A jobb oldalrizalit tömbje már eltérő célokat szolgál: a Fasorban a templom, a Vas utcában a melléklépcsőház kapott itt helyet. A két rizalit által közrefogott épületrész funkciói megint hasonlóak. Alsó szintjeire kerültek a nem tanteremként használt iskolai helyiségek: az evangélikus gimnáziumban az igazgatói lakás, a tantestületi terem, illetve a tanári könyvtár, a felső kereskedelmi iskolában a tornaterem, a tantestületi helyiség, valamint az igazgatói lakás. Mindkét épület fő tantermi szárnya merőleges az utcavonalra. E szárny az utcaihoz hasonlóan szintén „oldalrizalitos” tömegtagolású: középrészének homlokzata – a tantermi folyosó telekhatár felé néző ablakaival – az utcai szárny oldalfalához képest több méterrel hátrébb van húzva. Az így keletkező világítódudvarba mindkét esetben a mellék helyiségek blokkja nyúlik be. A folyosó jobb oldalán sorakoznak a nagy, egybefüggő iskolaudvarra néző tantermek. A leghátsó tantermek mindkét iskolában kissé szélesebbek, mint az elősók: a felső két emeleten ugyanis itt kaptak helyet a fizikai, természetrajzi, illetve kémiai előadótermek.

¹ A fasori gimnázium tervei a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Pecz-hagyatékban (T 6 No. 3), a Vas utcai iskola tervei Budapest Főváros Levéltárában (XV.17.d.328 KT i 130, XV.17.d.329 36501–36502) lelhetők fel.

A 19–20. század fordulóján az iskolaépítészetről szóló gondolkodást Magyarországon is a higiéniai, közegészségügyi szemlélet uralta. Az iskolaépületek kialakításával, berendezésével kapcsolatos írások többnyire közegészségügyi orgánumban jelentek meg, szerzőik jellemzően iskolaorvosok, középiskolai egészségügyi tanárok voltak – számukra a feladataikat rögzítő 1887. évi miniszteri rendelet elő is írta az építendő iskola elhelyezését, terveinek véleményezését és a megvalósult

Menig Arthur: A fásori evangélikus gimnázium pályatervének „A” variánsa. Földszinti alaprajz, 1903

iskolaépület higiénijának rendszeres ellenőrzését (KATONA 1961, 224–225. o.). Európában és Észak-Amerikában a korban nemcsak az iskola-, de a lakásépítési, sőt a várostervezési reform is részben a korabeli nagyvárosok épített környezetének higiéniai hiányosságait feltáró, a privát és a közterekben is bizonyos közegészségügyi normák érvényre juttatására törekvő kritikából indult ki. A közoktatási infrastruktúra kiépítése a legtöbb európai államban nem tudott lépést tartani az általános tankötelezettség bevezetése miatt erősen megnövekedett tanulói létszámmal – s ez különösen igaz volt a gyors ütemben fejlődő nagyvárosokra. Azok az iskolaépületek, ahová az államok a kötelező iskoláztatás révén „bekényszerítették” a gyermekeket, gyakran túlszűfoltak, célszerűtlen kialakításúak voltak, így a bennük való tartózkodás veszélyeztette a tanulók egészségét. A kor közegészségügyi szakértői kimutatták, hogy az elégtelenül világított tanteremben, alkalmatlan padokban végzett tanulás miatt romlik a gyermekek látása, testtartása. A rosszul szellőztethető, sötét helyiségekbe bezűfolt diákok körében könnyen terjednek a fertőző betegségek, különösen a legrettegettebb, a városok fiatal népessége körében kiemelkedően magas halálozási arányú tuberkulózis (NÉMETH 2004, 517–518. o.; KISS 2006). Az orvosok a fennálló viszonyok kritikáján túl kísérletet tettek a tanulók egészségének megőrzését biztosító – s egyúttal a kor herbartianus pedagógiai elveinek megfelelő – mintaszerű iskolaépület, tanterem, berendezés jellemzőinek a meghatározására is. Alapvető elvárás volt, hogy minden diák kényelmes ülést biztosító padhoz jusson, ahonnan jól láthatja és hallhatja a tanárt. Ezen túl vizsgálataik középpontjában a tanterem megvilágítása és szellőzése állt. Tájéolásuk legmegfelelőbb irányát illetően – a tájolás meghatározta, melyik napszakban mennyi közvetlen napsütés éri a helyiséget – nem alakult ki közmegegyezés; javallott alaprajzi méreteik, belmagasságuk,

ablakaik nagysága, alakja, elhelyezkedése tekintetében egységesebb volt a szakirodalom (JUBA 1898; BEXHEFT 1905; CLAY 1906; VETTERLEIN 1909). A tanterem kialakításának olyan részletei sem kerültek el a szakemberek figyelmét, mint az ablakok közötti falszakaszok szélességének vagy az ablakok felső szegélye és a mennyezet közötti távolságnak a megengedhető maximuma. E részletek meghatározása által biztosíthatónak vélték a tanterem levegőjének gyakori cserélődését, a napsugarak fertőtlenítő hatásának az egész helyiségben való érvényesülését és az olvasáshoz szükséges egyenletes természetes világítást. Eredményeiket néhány mérőszámban is összegezték, megadva például az egy diákra jutó minimális tanterem-alapterület nagyságát vagy az ablakfelület és tanterem-alapterület legkisebb elfogadható hányadosát.

A közegészségügyi szakemberek nagy jelentőséget tulajdonítottak az iskolaépülethez kapcsolódó szabad terek, iskolaudvarok méretének és kialakításának is. Ez annak is köszönhető volt, hogy a kor pedagógiájában a lexikális ismeretátadás korábbi dominanciáját s főként a középiskolások már ekkor sokat kárhozott „szellemi túlterhelését” kiegyensúlyozandó felértékelődött a manuális tevékenységek és a testmozgás szerepe. Emellett a diákok tüdejének fejlődése, egészsége szempontjából is szükségesnek tartották, hogy a tanulók az óráközi szüneteket lehetőleg az

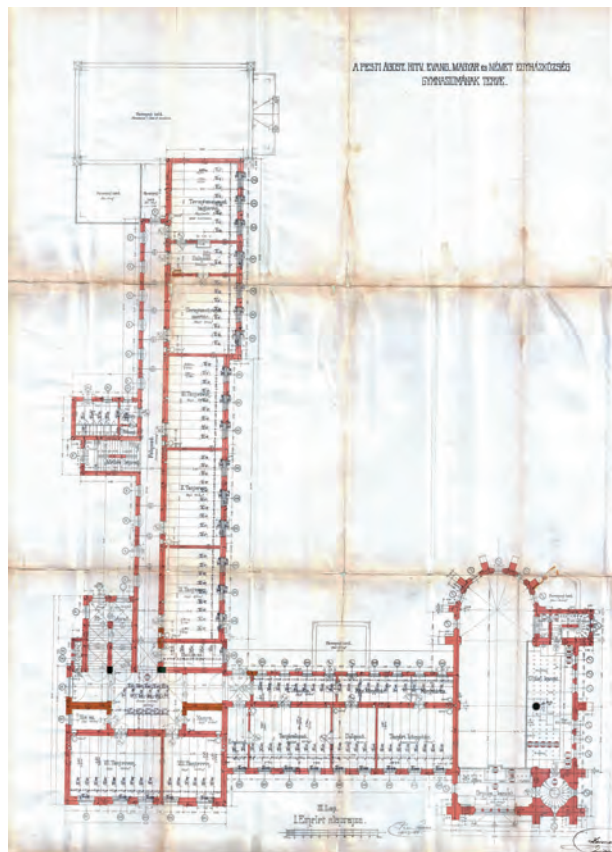
udvaron töltsék. A szabadban végzett tornához, játékhoz megfelelő méretű, szabadon hagyott iskolaudvarra lett volna szükség – ami egyúttal a tantermek szellőztetése és benapozása szempontjából is javallott volt –, ez azonban gyakran nem állt rendelkezésre (RIGLER et al. 1899; KLAGYIVIK 2012).

Az oktatási infrastruktúra kiépítése más nagyvárosokhoz hasonlóan Budapesten sem tudott lépést tartani a városi népességnövekedéssel, s az iskolaépületek túlszűfolttságából, a nem oktatási célra épült házak iskolaként való használatából, illetve a rossz tervezésből adódó gondok itt is jelentkeztek (JÁKI 1989). Az 1890-es években számos kritika érte a fővárosi iskolák higiénés viszonyait – a legátfogóbb az Országos Közegészségügyi Egyesület iskolaorvosi szakcsoportjának 1899-ben publikált, húsz alsó fokú iskola vizsgálatán alapuló jelentése volt, amely az iskolatelkek beépítése, az épületek tervezése iránt is részletes elvárásokat fogalmazott meg (RIGLER et al. 1899).

Az állam az alsó fokú oktatási intézményekhez hasonlóan a középiskolák épületeinek kialakítását is törekedett szabályozni: a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1892-ben adott ki „Útmutatást” a középiskolák helyiségeire nézve (SIMONNÉ 1934, 32–33. o.). E rendelet a feltétlenül létesítendő helyiségek felsorolásán túl meghatározta az iskolaépület közlekedőtereinek és tantermeinek, illetve a csatlakozó szabad tereknek az elvárt méreteit is. A középiskola – lehetőség szerint minél több oldalról közterület által határolt – telkének alapterületétől körülbelül 4000 négyzetmétert írt elő. Amennyiben zárt sorú beépítésben épült, legalább 60 méteres utcai homlokzathosszal kellett rendelkeznie. Az iskolaépület legfeljebb két emelet magas lehetett, háromemeletes iskola létesítését a rendelet csak kivételesen tartotta megengedhetőnek. Az előírás szerint az iskolaudvar legalább 1500 négyzetméter alapterületű kellett hogy legyen. A rendelet követelményei sok tekintetben elmaradtak a közegészségügyi szakemberek elvárásaitól, ugyanakkor mivel a beépítésmódra vonatkozó előírásai a vidéki városok építési viszonyait vették figyelembe, a főváros belső területein betartásuk szinte lehetetlen volt.

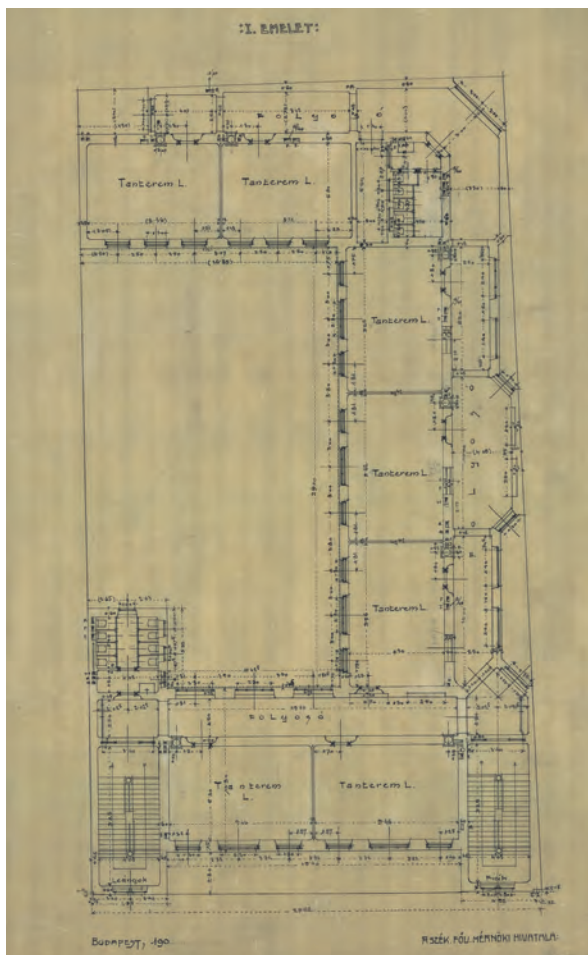
A pesti evangélikus gimnázium Deák téri épületének túlszűfolttsága már az 1870-es évektől gondokat okozott, az iskolaépület tarthatatlan állapotát a tankerületi főigazgató éves látogatásai során rendszeresen nehezményezte, a legfontosabb kifogása éppen az volt, hogy az iskola sem udvarral, sem tornateremmel nem rendelkezik. Egy új gimnázium felépítéséről végül 1900 decemberében született döntés. Az iskolaépítés céljára – több lehetőség mérlegelését követően – 1902-ben az akkor hivatalosan még nyaralóövezetnek számító Városligeti fasorban vásároltak két szomszédos, együttesen több mint 1900 négyszögöles (6834 négyzetméter) telket (HITTRICH 1923, 51–55. o.). Az akkor még szinte városszélinek számító elhelyezés mellett az szólt, hogy itt még alacsony áron lehetett viszonylag nagy telekhez jutni, s így az előírásoknak megfelelő gimnáziumépületet emelni.

Az iskola terveire az egyházközség 1903-ban tervpályázatot írt ki. A pályatervek különféle beépítési megoldásokat javasoltak, a jegyzőkönyv tanúsága szerint a bírálóbizottság a lehető legnagyobb méretű udvar létesítésének kiemelt fon-

Pecz Samu: A fásori evangélikus gimnázium és templom első emeleti alaprajza, 1903

tosságot tulajdonított (*Magyar Építőművészet*, 1903. 5. sz.; SISA 1989, 32–35. o.). Schodits Lajos első díjjal kitüntetett, zárt belső udvaros elrendezésű pályatervénél kifogásolták, hogy „az udvar épületekkel lesz teljesen körülvéve, holott fölötte

Hegedűs Ármín: A Dob utcai elemi iskola első emeleti alaprajza, 1904

kívánatos volna nemcsak higiénikus, hanem költségkímélés céljából is, hogy az udvar egyik oldalán lehetőleg nyitva maradjon”. Meinig Arthur második díjjal jutalmazott „A” tervvariánsán ellenben a bírálókat szerint „a gimnázium épületet sikerült a telek keleti oldalán s a templomot a fasor menten olyképp elhelyezni, hogy ezáltal a telek nyugati oldalán szép nagy udvarterület marad szabadon”. Pecz Samu pályázaton kívül benyújtott tervezetén az épületrészeket szintén két udvar körül csoportosította. A fasor felől mély cour d’honneur-t képezett ki, a tanterem többségét a telekbe kétoldalt mélyen benyúló két oldalszárnyban helyezte el, amelyek a földszintes tornacsarnokkal és az utcai szárnyal együtt zárt belső udvart öleltek körül – a térfalat csak a tornacsarnok melletti átjáró szakította meg. Bár a tervezési megbízást végül elnyerő Pecz terveiről a bírálóbizottság nem mondott véleményt, egyértelmű, hogy az általa javasolt beépítési megoldás nem nyerte el az építetők tetszését. 1903 májusában, részben saját pályatervét továbbgondolva, részben pedig Meinig díjazott tervéhez hasonló, L alaprajzú elrendezéssel kidolgozott hét alaprajzi vázlata közül az építőbizottság ugyanis azt fogadta el kivitelre, amelyik Meinig alaprajzi megoldását fejlesztette tovább. E VII. számú változat a nagy, egybefüggő, 2870 négyzetméter területű iskolaudvar kialakítása mellett a keresztaszárnynak a telekhatártól való elhúzása révén a 2,5 méter széles tantermi folyosóknak is megfelelő természetes világítást tudott biztosítani.² Meinig Arthur a tantermi szárnyat ugyan a telek keleti szélére helyezte, az utcai szárny tömeghangsúlyát azonban – az akadémikus tömegkompozíciós elveknek megfelelően – a homlokzat közepére tette, egy erőteljes középrizalitban helyezve el a főbejáratot és a dísztermet is. Pecz racionálisabb és takarékosabb megoldást választott: e kiemelkedő főhomlokzati tömböt, benne a főlépcsőházzal, a tantermi szárnyal egy vonalba helyezte át. Pályaterve öttengelyes középrizalitjából így bal oldalrizalit lett, míg a templom a jobb oldalra került át. Pecz Samu építészeti gondolkodásmódjára jellemző, hogy a kedvezőbb, logikusabb

alaprajzi elrendezésért nem sajnálta feláldozni a konvencionálisan kiegyensúlyozott tömegkompozíciót, és vállalkozott egy szokatlan tagolású, középrizalit nélküli, két aszimmetrikus oldalrizalittal rendelkező középület megvalósítására.³

A megvalósult, hatszáz-hatszázötven diákot befogadó épület minden tekintetben eleget tett az 1892. évi VKM-rendelet előírásainak, nemcsak a telek beépítése, hanem a belső kialakítás során is maximálisan figyelembe vették a rendeletben meghatározott normákat és a közegészségügyi elvárásokat. Az iskolai értesítő büszkén jelent-

² MNL-OL T 6 No. 3. 10–12.

³ A debreceni református főgimnázium 1913-ra megvalósult monumentális, szimmetrikus főhomlokzatú épületénél Pecz ugyanezt az alaprajzi sémát alkalmazta, immár az utcai szárny tantermeit is a tágas udvar felé fordítva.

hette ki, hogy „gimnáziumunk új hajlékba költözésével megszűntek azok a hátrányok, amelyek a régi, célszerűtlen épületben a tanulók és a tanárok egészségét veszélyeztették. [...] Az új épület fekvése, környezete és tágas nagy udvara, amely a tanulók mozgására, játékára és tornázására is minden tekintetben alkalmas, tiszta jó levegőt s bőséges világosságot biztosítanak az összes iskolai helyiségeknek.” (GÓBI 1905, 47. o.)

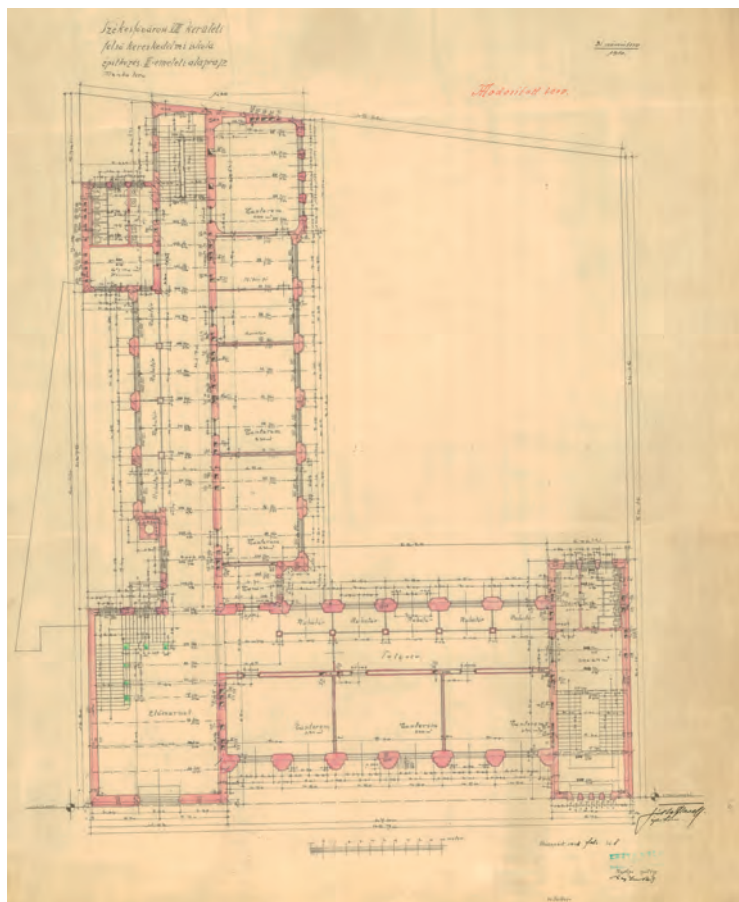
A Meinig Arthur pályatervén szereplő, majd Pecz Samu által továbbfejlesztett alaprajzi konfiguráció egyszerűbb változatai a főváros iskolaépítészetében már 1903 előtt is megjelentek. Kommer József 1891-es Práter utcai elemi és polgári iskolája, illetve Balázs Ernő 1895-ös Felső erdősori polgári leányiskolája is hasonló L alakú elrendezést mutatnak, udvarra néző tantermekkel, a folyosó és a telekhatár közé helyezett mosdócsoporttal, valamint a folyosók találkozási pontjába helyezett fölépcsővel.⁴ Többé-kevésbé hasonló megoldásokat (Sophien Gimnázium, Berlin; brombergi gimnázium, 1875–1877) már a kor építészei körében közkézen forgó *Handbuch der Architektur* iskolaépületeket tárgyaló kötete is közölt – hangsúlyozva, hogy ez a beépítésmód akkor alkalmazandó, ha a keskeny utcában, magas szomszéd épületek közé épült iskola tantermei csak az udvar felől juthatnak elegendő fényhez és levegőhöz (LANG 1889, 149–150., 166–167. o.). 1909-ben a Vas utcai felső kereskedelmi iskola terveinek kidolgozásakor Lajta Béla számára azonban minden bizonnyal a fásori evangélikus gimnázium épülete volt a kézenfekvő tervezési előkép, amelyet egykori műegytemi tanára, PECZ Samu az *Építő Ipar* 1906. évfolyamában részletekbe menően, alaprajzi ábrákkal illusztrálva ismertetett. Hasonlóan fontos mintakép lehetett számára ugyanakkor a Dob utca 85. szám alatt 1904–1906-ban épült elemi fiú- és leányiskola – amelynek alaprajzi elrendezése a fenti típus U alakúra bővített variánsa –, valamint az épületet tervező Hegedüs Ármin által ekkoriban közzétett iskolaépítészeti tárgyú írások is.

1903 és 1906 között publikált írásaikban a fővárosi mérnöki hivatal építészei, Hegedüs Ármin és Kabdebo Gyula iskolatervezőként kíséreltek megválasztani a közegészségügyi szakemberek előző években megfogalmazott kritikáira (HEGEDÜS 1903; HEGEDÜS 1906; KABDEBO 1906). Az iskolaorvosok javaslatainak jelentős részét elfogadva azt vizsgálták, hogy az általános higiéniai normákat hogyan és milyen mértékig lehetséges kielégíteni a fővárosi telek- és építési viszonyok közepette. Mindketten kiemelték, hogy a belső városnegyedek magas telekárái és sűrű beépítése miatt az orvosok és az érvényben lévő VKM-rendelet által ideálisnak tartott megoldásokat itt nem lehetett követni: a városnak nem volt módja nagy telkek megszerzésére és kevésbé intenzív módon, maximum kétemeletes épületekkel, lehetőleg pavilonos rendszerben való beépítésére. Jelezték, hogy ha az iskolák számára az orvosok javaslatainak megfelelően nyugodt, kevésbé forgalmas utcákat választanak, azok óhatatlanul viszonylag keskeny utcák lesznek, amelyekben az iskolaépülettel szemközt is magas házak állnak – tehát a benapozási viszonyok aligha lesz-

A Dob utcai elemi iskola udvara. Erdélyi Mór felvétele, 1906 k.

⁴ BFL XV.17.d.328 KT i 67. Rigler Gusztáv idézett művében a Felső erdősori iskolát nevezte a kevés jó beépítésmódú s így elegendő udvarterülettel rendelkező fővárosi iskola egyikének.

Lajta Béla: A Vas utcai felső kereskedelmi iskola második emeleti alaprajza, 1913

rizalit között található, 20 méter hosszú szakaszának 2,8 méterrel való hátritolását. Ezáltal nemcsak a felső szintek utcai tantermeinek benapozási viszonyai lettek kedvezőbbek, az előudvar lemélyítése révén még az alagsor utcára néző helyiségei is több levegőt és fényt nyertek (HEGEDÜS 1907, 57. o.). A földszint utcai helyiségeit a fásori gimnáziumhoz hasonlóan itt sem oktatási célra hasznosították: a tantestületi terem és az igazgatói iroda kapott ott helyet. A főhomlokzat két oldalrizalittal való kiképzése a fásori gimnázium épületén még egy hagyományos tömegtagolási mód nem konvencionális – középizalait nélküli – alkalmazása volt, ami lehetővé tette, hogy a templom önálló épülettömbként jelenjen meg. A Dob utcai iskola hasonló homlokzattagolása már elsődlegesen közegészségügyileg indokolt, gyakorlati célú megoldás volt – amit a tervező, mint látni fogjuk, esztétikailag is kiaknázott.

⁵ Az iskola átvételekor az építési bizottság a földszinti és első emeleti folyosókat ezzel szemben kissé sötétnek találta, de összességében elismerően nyugtázta, hogy „a Dob utcai iskolában a főváros egy minden ízében modern és főleg műszaki szempontból jól megalkotott iskolaépületet nyer, ami különösen abban nyilvánul, hogy a teleknek aránylag szűk volta dacára is az iskola helyiségei kevés kivétellel mind teresek és világosak”. BFL IV.1407.b VII-257.808/1906.

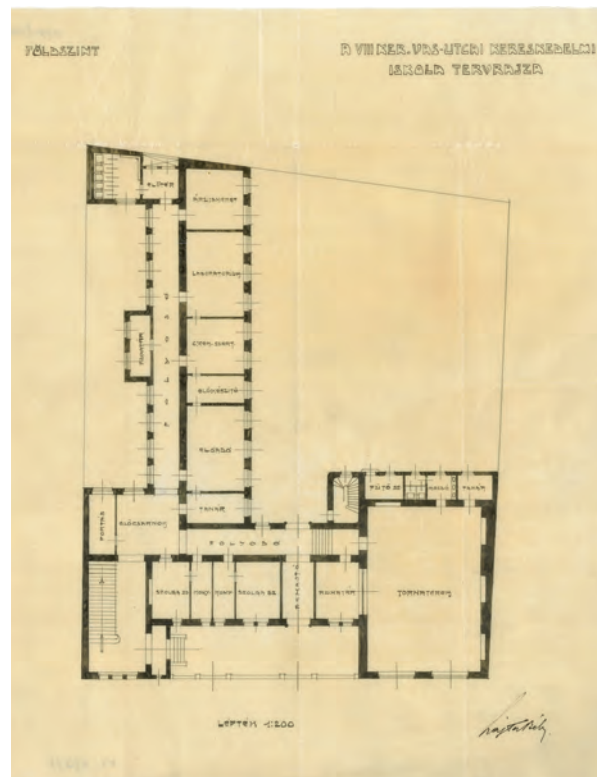
nek ideálisak. Mindazonáltal magabiztosan jelentették ki, hogy a főváros építészei ilyen feltételek között is képesek világos, levegős, a közegészségügyi kívánalmakat kielégítő iskolaépületeket tervezni – ezt az állítást a Fővárosi Mérnöki Hivatal legnagyobb igényességgel és viszonylag nagyvonalú költségvetéssel tervezett iskolaépülete, a Dob utcai elemi iskola volt hivatott alátámasztani.

Hegedüs Árminnak a közel ezer tanulót befogadó fiú és leány elemi iskola tizenkilenc tantermét, két lépcsőházát és kiegészítő helyiségeit a keskeny, de sokemeletes bérházakkal beépített Dob utca egy 429 négyzetgölg (1543 négyzetméter) területű, három oldalról tűzfalakkal közrefogott, mindössze 30 méteres utcai oldallal bíró telkén, tehát egy kis bérházteleken kellett elhelyeznie. Kénytelen volt a telket három oldalról, három emelet magasságban beépíteni, oly módon, hogy a folyosót a kereszt- és az udvari szárnyban a szomszéd házak tűzfalai mellett vezette, a tantermetek pedig a 462 négyzetméteres belső udvar felé fordította. A kereszt szárny 2,5 méter széles folyosóit világítóudvarokra nyíló, mennyezetig érő nagy ablakok világítják meg, a folyosóknak a két lighthof közé eső, 4 méter széles bővülete ruhatárul is szolgál. Az alsó két szint folyosóinak fényviszonyait a tervező különféle technikai eszközökkel is igyekezett javítani – úgy vélte, így még az alagsorban is elegendő természetes fényt tudott biztosítani.⁵

Hegedüs a Dob utca keskeny és zajos voltával indokolta az utcai homlokzatvonal két lépcsőházi oldal-

A tanterem lehető legjobb világítását és szellőzését az építész egészen a mennyezetig érő, a szerkezetileg megengedhető legkeskenyebb falpillérekkel elválasztott ablakokkal törekedett biztosítani. Az így nyert világítófelület a tanterem alapterületének majd' egynegyedét tette ki – a VKM az újonnan épített középiskoláknál már az egynolcad-egyhatod aránnyal megelégedett, de még a fasori evangélikus gimnázium iskolaorvosa, BEXHEFT Ármin által kidolgozott mintaiskola-tervezetben is csak egyötöd arány szerepelt (1905). A kicsiny telken a tetőtér és az alagsor – a közegészségügyi szakemberek által ellenjavallott – oktatási célú felhasználásáról sem lehetett lemondani. Az utcai szárny teljes harmadik emeletét és tetőtérét a két szint belmagasságú tornaterem foglalta el, a mívesen kiképzett helyiség egyúttal díszteremül is szolgált. Felette tetőteraszt alakítottak ki: a felsőbb emeletsorok diákjai a szünetekben az udvar helyett ide mehettek ki levegőzni. Az alagsorban a háztartási iskola helyiségei, a napközi otthon étkezője és az iskolafürdő kapott helyet.

Az 1901 februárjában az Országos Közegészségügyi Egyesületben – tehát az iskolaorvosok előtt – tartott előadásában Hegedüs Ármin megkísérelt túllépni az iskolatervezés tisztán közegészségügyi megközelítésén, a „jó iskolaépület” kívánalmainak, nevelési szerepének összetettebb meghatározására vállalkozott. Előadásának végkövetkeztetése egybecsengett a székesfőváros közoktatási ügyosztályát 1901-től vezető Bárczy István 1902. decemberi, terézvárosi kaszinóbeli beszédében meghirdetett elvekkel. Bárczy elitélőleg szolt a hatalmas méretű, igénytelen külső-belső megjelenésű iskolakaszárnyákról: „Újabb iskoláink megfelelnek a célszerűségi és higiénikus követelményeknek, de teljességgel hiányzik azok belsejében minden, ami a gyermek kedélyére, ízlésének fejlesztésére jó hatással lehet.” (HEGEDÜS 1903, 21. o.; BÁRCZY 1903, 137. o.) Bárczy úgy vélte, az új városi iskolaépületek maguk is az ekkor Európa-szerte megújuló esztétikai nevelés eszközeivé kell hogy váljanak. A Dob utcai iskola e célkitűzésnek is megkívánt felelni, homlokzati kiképzésének korszerűsége és igényessége révén kiemelkedett a kor fővárosi iskolaépítészetének átlagából. Sok más iskolához hasonlóan ez is téglasávokkal tagozott vakolt homlokzattal épült. Egyszerű téglalizénák és nyíláskeretek helyett azonban Hegedüs Lechner Ödön téglaszalagos homlokzattagolásának szecessziósan dinamizált, igen egyéni változatát alkotta meg, szokatlanul gazdag képzőművészeti díszítéssel (HOWARD 2013). Hegedüs szerint az iskolaépület nemcsak higiénikus, de művészi, sőt lehetőleg monumentális is kellett hogy legyen: „Igyekeztünk az iskolaépület jelleget megadni – írta –, azáltal, hogy a homlokzat megoldásában kellőképp hangsúlyoztuk a lépcsőrizalítokat, a tanterem ablakcsoporthozását a három alsó emeletsorban, legfőképpen a tornaterem nagy ablakainak íves kiképzése által pedig némi monumentalitást és középület jelleget igyekeztünk biztosítani az iskolának.” (HEGEDÜS 1907, 68. o.) Bárczyval egyetértésben ő is szakítani kívánt a fővárosi iskolaépületek belső tereire mindaddig jellemző – szerinte nemcsak a szemnek ártalmas, de egyúttal sivár és barátságatlan – fehérre meszelt falakkal és barnára mázolt asztalosszerkezetekkel. A belső terek színes burkolatai, a folyosók és a tanterem magyar népművészeti motívumokkal szegélyezett világoszöld olajfestése révén törekedett vidámabb hangulatú tereket, a gyermekek ízlését fejlesztő környezetet alkotni. Az esztétikumnak a higiéniaival megegyező

Lajta Béla: A Vas utcai felső kereskedelmi iskola földszinti alaprajzának vázlata, 1909

jelentőségét hangsúlyozva Hegedüs Ármin egyúttal azt is igazolni kívánta, az iskolatervezés terén a vezető szerep nem az orvosokat, hanem a tudományos felkészültségen túl művészi érzékkel is megáldott építészeket illeti. „A tanító is, orvos is, szociológus is az építésztől várják ama keret megteremtését, amelyben mindezen [modern pedagógiai] irányelvek akadálytalanul érvényesíthetők: a célszerű, egészséges, izléses, tanításra és nevelésre, szórakozásra és a test ápolására egyaránt alkalmas iskolaházat.” (HEGEDÜS 1907, 57. o.)

A Fásori Evangélikus Gimnázium homlokzata, 1905

hozták létre a túlzásúfolt VI. kerületi iskola kettéosztása révén, s ideiglenesen a Röck Szilárd utcai polgári iskola épületében kapott helyet. Az iskola építését a Bárczy-program első, 1909. évi ciklusában vették tervbe – elhelyezését a Belső-Józsefvárosban kellett megoldani. A Közoktatási Ügyosztály számos szóba jöhető telket mérlegelt, míg végül a Vas utca 11. szám alatti terület megvásárlására tett javaslatot. Mellette szólt, hogy a szomszédos, 9. számú telek már városi tulajdonban volt, így viszonylag csekély ráfordítással egy 730 négyszögöl (2625 négyzetméter) nagyságú telek kialakítására nyílt lehetőség. Az ügyosztály ezért jelentette ki, hogy a telek iskolaépítés számára „rendkívül kedvező, szabályos alakjánál, és belső fekvésénél fogva is kiválóan alkalmas”.⁶ Az előterjesztésben arról nem esett szó, hogy egy tizenhat tantermesnek tervezett, az egyedi tanterv miatt számos szertárat, speciális tantermet igénylő, tehát szükségképp nagyméretű iskola számára e telekméret s a mindössze 12 méter széles Vas utca közel sem jelentett ideális elhelyezést – a tizennyolc tantermes fásori gimnázium telke például több mint két és félszer ekkora volt.

Lajta Béla első, 1:200 léptékű vázlatai 1909 nyarának elején születhettek. A teleknek a fásori gimnáziumét idéző L alakú beépítése már ezeken is megjelent, a négyemeletesre tervezett épület tantermeinek többsége itt is a telek mélyébe nyúló kereszt szárnyban kapott helyet, észak-északkeleti tájolással.⁷ Az utcai szárnyat itt is két oldaliralizat tagolja, a bal oldali,

A Dob utcai elemi iskola építészeti, higiéniai és esztétikai újításai okán méltán tekinthető az 1906-ban polgármesterré választott Bárczy István által iniciált 1909–1912. évi nagy fővárosi iskolaépítési program közvetlen előzményének. A város élére kerülve, a jórészt kislakások építésére fordított beruházási kölcsön birtokában a volt oktatásiügyi tanácsnok és kollégái – például a program építkezéseit koordináló és felügyelő Kabdebo Gyula – az előző évek során kiformált, de csak egy-két esetben megvalósított elveket már a tömeges iskolaépítkezésben is érvényre tudták juttatni (KABDEBO 1913; ERDEI 1991, 22–61. o.) A Vas utcai iskola szempontjából a Dob utcai épület két okból is különös jelentőséggel bír: Lajtának szintén igen előnytelen elhelyezéssel kellett megküzdenie, miközben Hegedüshöz hasonlóan nem csupán higiénikus oktatási létesítményt, de egyúttal monumentális műalkotást is kívánt alkotni.

A VIII. kerületi felső kereskedelmi iskolát 1908-ban

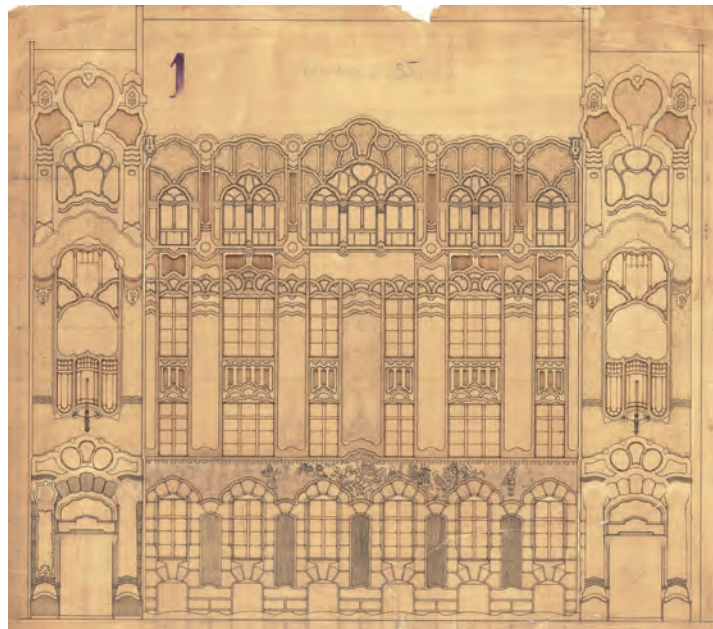
⁶ BFL IV.1407.b VII-3093/1909 (lvt. sz.).

⁷ BFL XV.17.d.328 KT i. 130 1–5. Hasonló tájolású osztálytermek a Bárczy-program más iskoláiban is megjelentek – a korábban preferált, erősebb benapozást nyújtó déli vagy nyugati tájolással szemben (a fásori gimnázium tantermei is délnyugatra néznek) ekkor már az északi-északkeleti tájolást sem vetették el. Előnyét abban látták, hogy általa direkt napsütés csak kora reggel éri a tantermeket, így azok tavasszal-nyáron sem melegednek túl, illetve a beeső napsugarak sem zavarják a tanulókat.

keskenyebbikben kapott helyet a fölépcsőház és a földszinten az ehhez oldalról vezető bejárat, a szélesebbik jobb oldali rizalitban a tervező a tanterem sorába nehezen beilleszthető két szint magas tornatermet, a vele megegyező méretű dísztermet, valamint az igazgatói lakást helyezte el. A két szárny által közrefogott udvar több mint 1100 négyzetméteres alapterületre mért az 1912. évi ötszáznegyven fős diáklétszámot figyelembe véve is jóval nagyobb volt a fővárosi építési programban elvárt s a korban reálisnak tartott diákonkénti másfél négyzetméternél (SCHUSCHNY 1913, 57. o.).

Az 1909 szeptemberében engedélyezésre benyújtott tervek – amelyek néhány részlettől eltekintve az épület végleges belső elrendezését mutatják – már nem tizenhat, hanem húszosztályos iskola számára készültek, mivel ekkor a főváros első leány felső kereskedelmi iskoláját is itt kívánták megnyitni – ez végül egy másik épületben kapott helyet. A tervezési program e módosítása jelentős alaprajzi változtatásokat tett szükségessé – többek közt két bejáratot és két elkülönített lépcsőházat kellett tervezni. A jobb oldalrizalitba így szintén egy lépcsőház került, a lányoké – az alaprajzi elrendezés tehát még inkább hasonlatos lett a Dob utcai iskolához. Ennek szimmetrikus homlokzatával ellentétben Lajta megőrizte a homlokzati tömegkompozíció aszimmetriáját – a vázlatterveken látható megoldással szemben azonban a bal oldali, főbejárati rizalit lett a szélesebb, hangsúlyosabb. A négy új tanterem elhelyezésének érdekében kénytelen volt lemondani az önálló díszterem létesítéséről, az alsó fokú iskolák nagy többségéhez hasonlóan annak funkcióját a tornateremnek kellett ellátnia – még hozzá úgy, hogy a vázlattervi megoldással szemben csak egy értékes emeletstörzset foglalt el. Az utcai szárny alsó két szintjére a farsori és a Dob utcai megoldáshoz hasonlóan a nem tantermi jellegű helyiségek (tornaterem, tanári, igazgatói lakás) kerültek.

A tantermi szárny folyosói Lajta 1909. nyári vázlattervein még a korabeli előírásoknak és iskolaépítési gyakorlatnak megfelelően 3 méter szélesek voltak. Az engedélyezési terven ezek szélessége a kétszeresére nőtt, ebből a tervek négy métert jelöltek közlekedőterként, kettőt pedig ráccsal elzárt ruhatárként – amelyből minden osztálynak egy-egy jutott. A felső két szinten, ahová a fizikai és kémiai szaktantermek kerültek, a ruhatarak helyét részben a vázlatterven még a teremsorba illesztett, de a teremszám növelése miatt onnan kiszorult áruismereti szertár üvegezett tárlói foglalták el – amelyeket a diákok így a szünetekben is tanulmányozni tudtak. Az előírt szélesség kétszeresére tágított tantermi folyosók előképei akár a Dob utcai épület kibővített, ruhatárként is funkcionáló folyosói is lehettek. A Vas utcai tágas és világos, a megszokott iskolai közlekedőterektől igen eltérő térélményt nyújtó folyosók – létesítésük bizonyára jelentős többletköltséggel járt – azonban új, a fővárosi iskolaépítészetben korábban ismeretlen minőséget jelentettek. Már a kortársak is az épület egyik nagy erényének tartották őket, esztétikai és higiéniai szempontból egyaránt.⁸ Schuschny Henrik, az egyik vezető hazai

A Dob utcai elemi iskola homlokzatterve, 1904

⁸ BÁRDOS 1913, 294. o. N. n.: Újítás az iskolákban. *Pesti Hírlap*, 1912. szeptember 29. 11. o. N. n.: A főváros legújabb mintaiskolája. *Magyarország*, 1912. szeptember 10. 16. o.

iskola-egészségügyi szakember 1913-ban megjelent kézikönyvében a Vas utcai zárható ruhatárral kombinált folyosókat a higiéniai szempontból is komoly mérlegelést igénylő (mivel a levegő minőségét befolyásoló) iskolai felsőruha-tárolás „minden tekintetben legjobb” megoldásának nevezte (SCHUSCHNY 1913, 53. o.).

Az engedélyezési terven a tantermi ablakok kialakítása ugyancsak eltér a vázlattevénytől, s a váltás is hasonló irányú: standard megoldás helyébe teljesen újszerű lépett. Az alaprajzi vázlatok a hazai iskolaépítészetben s a

Bárczy-program iskolái esetében is általánosnak számító, az 1892. évi VKM-rendelet által is előírt ablakkiosztást mutatják: tantermenként három-három álló kétszárnyú ablakot. Az engedélyezési terveken már minden egyes tanterem két-két széles, közel négyzetes alakú, négyzárnyú ablakkal rendelkezik, amelyek gyakorlatilag a mennyezetig érnek. Az ablakfelület így a tanterem alapterületének 27 százalékát teszi ki – ez a Dob utcait is túlszárnyaló érték minden beszámoló szerint megfelelően ellensúlyozta az északi-északkeleti tájolás hátrányait. Az újszerű ablakforma az épület homlokzati ritmusát is jelentősen befolyásolta – a megszokott, hármastablakcsoporthoz tagolt homlokzatképzés helyébe az egymástól egyenlő távolságra elhelyezett négyzetes ablakok egyenletes ritmusa lépett, amit az utcai homlokzaton a két oldalrizalit és az erőteljes kiülésű óriáspilaszterek vertikálisai ellenpontosznak.

A két utóbbi, nagy jelentőségű módosítást a korábban említettekkel ellentétben nem az építési program változása tette szükségessé. Nem kizárt, hogy Lajta a ruhatárak és szertárak megfelelő elhelyezését, illetve a tantermek kielégítő benapozását kutatva jutott ezekre az újszerű megoldásokra. Figyelemre méltó azonban, hogy MIHÁLY József iskolaigazgató a *Népművelés* lapjain 1906-ban *Újítások az iskola-építés terén* címmel közzétett írásában az új frankfurti és wiesbadeni iskolák követésre méltó megoldásaiként épp a 4–6 méter széles, ruhatár és mosdóhelyiség kialakítására is alkalmas folyosókat, illetve a széles és magas tanteremablakokat emelte ki. Joggal feltételezhetjük, hogy ez esetben az építész a használó ötleteit, igényeit figyelembe véve dolgoz-

ta át terveit – olyan megoldásokhoz jutva el, amelyeket azután az 1913–14-ben tervezett pesti zsidó gimnázium tervezésénél is hasznosított (CSÁKI 1913).

A Vas utcai iskola két tervváltozata közötti módosítások egyik legfontosabbika a bejárati előcsarnokot és a főlépcsőt érintette. Az alaprajzi vázlatokon a két szárny folyosóinak találkozásánál minden emeleten egy-egy 6 méter szélesre kibővített előcsarnok látható – a Bárczy-program iskoláinak jellemző tértípusa, amelyet a diákok szünetek alatti társalgójául, tartózkodási helyül szántak. A program többi iskolájához hasonlóan e társalgó a Vas utcai vázlattevényen is a főlépcsőházhoz kapcsolódik, de attól elkülönülő térrészt képez. Az engedélyezési tervről ez az átlagos megoldás már hiányzik, helyette a később megvalósult, egyedi tételrendezés látható: az L alakban futó főlépcső nem külön lépcsőházban, hanem a korábbinál sokkal tágasabb, 150 négyzetméter alapterületű előcsarnok belső sarkában kapott helyet. A lépcsőfokok belső végükkel az előcsarnokba átlátást engedő pillérsorra támaszkodnak. Ez a leginkább a lakóház-építészetet, a korszak divatos angolos villáinak halljait idéző elrendezés

A Vas utcai felső kereskedelmi iskola homlokzata. Erdélyi Mór felvétele, 1913 k.

egyedülálló a kor hazai iskolaépítészetében. Lajta a tervek átdolgozása során juthatott arra a belátásra, hogy a szűk telek nem ad lehetőséget egy tágas lépcsőház és megfelelő méretű emeleti előcsarnokok együttes létesítésére – ezért döntött a két térrész összevonása mellett. A Vas utcai iskola így megvalósult földszinti előcsarnoka – a kevés ablakfelület miatt – monumentális, de eléggé sötét tér lett; az emeleteken azonban érvényesülnek a megoldás előnyei: a széles folyosók mellett ezek az előcsarnokok adnak az iskola belső terének tágas, világos, nagyvonalú jelleget.

Lajta Béla pályáját áttekintő tanulmányában – amely egyúttal a Vas utcai iskola első műkritikai méltatása is volt – BÁRDOS Artúr az épület előzmény nélküliségét hangsúlyozta: „A részleteket az iskola különös rendeltetésének alapvető átgondolása avatja becsessé. Mintha ennek előtte még sosem építettek volna iskolát: az építő annyira a legelején kezdi, annyira újnak lát és újra old meg minden feladatot.” (1913, 294. o.) Cikkünkben ennek ellenkezőjét kíséreltük meg bizonyítani, bemutatva, hogyan kumulálódtak a fővárosi iskolaépítészetben egy kényszer szülte építészeti feladat (bérháztelken elhelyezendő tágas, világos, nagy udvarral rendelkező iskola) innovatív megoldásai. Lajta Meinig Arthur, Pecz Samu, Hegedüs Ármin eredményeit felhasználva és továbbfejlesztve volt képes az összetett, nagy helyiségigényű programot egy viszonylag kicsiny, kedvezőtlen adottságú telken úgy elhelyezni, hogy a század első éveiben megfogalmazott higiéniai és esztétikai célkitűzéseket is talán minden korábbinál magasabb fokon elégítette ki.

A Vas utcai iskola földszinti előtere. Klein Rudolf felvétele, 2013

Hivatkozott művek

- BÁRCZY István 1903. A főváros iskola-ügyeiről. *Magyar Pedagógia*, 3. sz. 129–144. o.
- BÁRDOS Artúr 1913. Lajta Béla. *Művészet*, 8. sz. 285–294. o.
- BEXHEFT Ármin 1905. *A gyermekművészeti kiállítással kapcsolatban tervezett mintaiskola építésénél és berendezésénél szem előtt tartandó egészségügyi alapelvek*. Franklin, Budapest.
- CLAY, Felix 1906. *Modern School Buildings. Elementary and Secondary*. B. T. Batsford, London.
- CSÁKI Tamás 2013. Lajta Béla tervei a budapesti zsidó gimnáziumhoz. In: Szentesi Edit – Mentényi Klára – Simon Anna (szerk.): *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*. 1. köt. Vince, Budapest. 505–526. o.
- ERDEI Gyöngyi 1991. *Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. (Budapest művelődéspolitikája a századelőn.)* BFL–BTM–FSZEK, Budapest.
- GÓBI Imre (szerk.) 1905. *A Budapesti ág. hitv. evang. főgimnázium értesítője az 1904/1905-iki iskolai évről*. Budapest.
- HEGEDÜS Ármin 1903. *A fővárosi újabb iskolák építéséről*. Franklin, Budapest.
- HEGEDÜS Ármin 1906. Az iskolaház. *Népművelés*, 1–2. sz. 115–116. o.
- HEGEDÜS Ármin 1907. A budapesti dobutcai elemi iskola. *Építő Ipar*, 7–8. sz. 57–58, 67–69. o.

A Dob utcai elemi iskola egyik tanterme. Erdélyi Mór felvétele, 1906 körül

- HITTRICH Ödön 1923. *A Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium első száz esztendejének története*. Kellner, Budapest.
- HOWARD, Jeremy 2013. Non-blind Walls: Sensing (and Seeing through) Decoration in Hungarian Schools. *Revista Interuniversitaria Historia de la Educación*, 32. sz. 151–184. o.
- JÁKI László 1989. *Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- JUBA Adolf 1898. *Az iskolák építése és berendezése Németországban és Svájcban*. Franklin, Budapest.
- KABDEBO Gyula 1906. Mintaszerű iskolaépület. *Népmívelés*, 7–8. sz. 80–83. o.
- KABDEBO Gyula 1913. *Budapest székesfőváros kislakás és iskola építkezései*. Pátria, Budapest.
- KATONA Ibolya 1961. Fejezetek az iskolaegészségügy történetéből. *Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei*, 21–22. sz. 221–239. o.
- KISS László 2006. A tuberkulózis Magyarországon a 20. század első felében. *Magyar Epidemiológia*, 1. sz. 23–27. o.
- KLAGYIVIK Mária 2012. Budapesti iskolák szabadterei 1867 és 1918 között. In: Fatsar Kristóf (szerk.): *Kalászat. Kerttörténeti tanulmányok Balogné Ormos Ilona 70. születésnapjára*. BCE Tájépítészeti és Tájökológiai Doktori Iskola, Budapest. 103–115. o.
- LANG, Heinrich 1889. Gymnasien und Real-Lehranstalten. In: *Handbuch der Architektur*. IV. rész. *Entwerfen, Alnage und Einrichtung der Gebäude*. 6. félköt. *Gebäude für Erziehung, Wissenschaft und Kunst*. 1. füzet. *Niedere und höhere Schulen*. A. Bergsträsser, Darmstadt. 136–169. o.
- A budapesti ág. evang. egyházközség temploma és gymnasium épülete. *Magyar Építőművészet*, 1903/5. 1–32. o.
- NÉMETH András: Az osztályterem és berendezésének történeti alakulása. In: Németh András – Pukánszky Béla 2004. *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat, Budapest. 505–527. o.
- PECZ Samu 1906. A budapesti evangélikus új főgymnasium és templom. *Építő Ipar*, 21–25. sz. 201–202., 213., 217–219., 225–226., 233–235. o.
- RIGLER Gusztáv et al. 1899. *Előadások az iskolai egészségügy köréből. Budapest székesfőváros községi iskoláiban végzett vizsgálatok alapján*. Országos Közegészségügyi Egyesület, Budapest.
- SCHUSCHNY Henrik 1913. *Iskola és egészség*. Budapesti Hírlap, Budapest. (Az egészség könyvtára 16–17.)
- SIMONNÉ JANKOVICH Adél 1934. *Iskolaegészségügyről összefüggő törvények és rendeletek Magyarországon*. Országos Közegészségügyi Egyesület, Budapest.
- SISA József 1989. A fásori gimnázium tervezésének és építésének története. *Diakónia*, 2. sz. 32–41. o.
- VETTERLEIN, Ernst 1909. *Die Baukunst des Schulhauses*. 2. köt. *Die Schulräume – Die Nebenanlagen*. G. J. Göschen, Leipzig.

Csáki Tamás 1977-ben született Budapesten. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán végezte történelem és művészettörténet szakos tanulmányait. 2006 óta Budapest Főváros Levéltárának munkatársa, jelenleg a Terv-, Térkép- és Fotótár vezetője. A 20. század eleji magyar építészet- és városrendezés történetének kutatója. Érdeklődésének középpontjában Lajta Béla munkássága áll, akiről 2013-ban jelent meg a Gerle Jánossal közösen összeállított könyve.

Egy eltévedt angyal

Gálos
Miklós

A fasori evangélikus templom oltára

Széphelyi F. Györgynek és Mojzer Miklósnak megkésített köszönetként

Az alábbi tanulmány középpontjában a budapest-fasori evangélikus templom oltára áll.¹ Pecz Samu fasori temploma és iskolája nem ismeretlen a művészettörténeti szakirodalom számára, az épületegyüttes építéstörténete kiváló feldolgozásban olvasható (SISA 1989). Hasonlóképpen több elemzés és értelmezés foglalkozott Benczúr Gyula oltárképével (KEMÉNY–GYIMESY 1944, 338–339. o.; ZÁSZKALICZKY 1992, LXIV. o.). A templom szintén Pecz Samu által tervezett berendezése, így maga az oltár azonban eddig nem keltette fel az érdeklődést. Pedig a templombelső látványát meghatározó, nagyméretű, anyagában és kivitelében egyaránt igényes oltár megérdemli a figyelmet. Alaposabb vizsgálata hozzásegíthet minket a templom eredeti liturgikus és ikonográfiai koncepciójának megértéséhez, ezzel együtt Pecz Samu templomépületének helyes értékeléséhez.

Az oltár eredeti tervei nem ismertek. Művészettörténeti helyének és jelentőségének meghatározását magának az emlékek figyelmes olvasatától és a korabeli magyarországi, valamint a magyar evangélikusság és Pecz Samu számára egyaránt példaértékű német emlékanyag analógiájától várhatjuk. Keletkezésének történetét az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött iratok – szerződések, levelek és az I. világháborút megelőző évek közgyűlési jegyzőkönyvei – feldolgozásával tudjuk rekonstruálni.²

Angyal az oltár csúcsán

A fasori templom 1905. október 8-i felszentelésén a résztvevők számára a templom oltára egy monumentálisra növelt elefántcsont-házioltárnak tűnhetett. Hamvas fehérségét ma jobbra csak elképzelhetjük: a kő is koszolódott az elmúlt több mint száz évben – bár egy pár évvel ezelőtti tisztítás ismét világosabbá varázsolta –, de leginkább környezete változott meg: az eredeti, kváderézést imitáló szürke festés helyett színesek lettek a falak, a szentély szürke-sötétvörös öntöttkő padlóburkolatát harsányan fényes márvány fedi el. Magát az oltárt csak 1913 óta ékesíti a dús aranyozás, ekkor készült el korlátja is, melynek isztriai mészköve nemesebb, márványszerű hatást keltvén valamelyest le is értékeli a felépítmény finom szemcséjű bácstoroki mészkövét.³

¹ A Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban 2014. szeptember 26-án megtartott Pecz Samu-emlékülésen elhangzott előadás írott és szerkesztett változata.

² Evangélikus Országos Levéltár (EOL) Pesti Egyház 90. és 91. (templomépítési iratok), illetve EOL Pesti Egyház 44–48. (közgyűlési jegyzőkönyvek, 1905–1914).

³ A kőanyagokról GÁLOS (id.) 2005, 37. o. (Vitális György). A korlátot Kauser J. és Társa kőfaragó cége készítette 1850 korona 60 fillérért. Az 1913. június 2-i képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve, 43. pont. EOL Pesti Egyház 48.

Az oltár jellegzetes neogótikus produktum. Oszlopokkal alátámasztott menzája felett vimpergákkal koronázott fülkesor van a gyertyatartók számára. Felettük oszlopkötegre helyezett fiatornyok által közrefogott, oromzatos

A fasori evangélikus templom oltára 1905-ben

mező foglalja magában az olajfestésű oltárképet. Az oltár építészeti részletei, arányai az Île-de-France-i gótika világát idézik, ám ihletői nem a francia gótikus oltárok voltak. A nemcsak megtizedelt, de gyakorlatilag teljesen megsemmisült emlékmű maradványainak tanúsága szerint a 13. század francia oltárai a menza felett emelkedő, reliefdíszítéses, fekvő téglalap formájú retablóból álltak. A fasori oltár mintáit nem ezek az oltárok, hanem inkább a kor olyan síremlékei szolgáltatták, mint I. Dagobert király kenotáfuma a Saint-Denis bazilikában (SAUERLÄNDER 1970, 16–17. o.).

A nagyméretű, barokk időköt idéző olajfestmény és a gótikus kőoltár együttese szokatlan hatást kelt. Festett kép elhelyezésére mérnöves kőépítményben talán csak a firenzei Orsanmichele tabernákulumát lehet középkori mintakép gyanánt felhozni. Itt az elpusztult egykori kegyképet pótló Madonna-táblaképet egy domborművekkel és szobrokkal ékes, oltárcibóriumra emlékeztető baldachin foglalja magában (RASH FABRI–RUTENBURG 1981). Az egyedi megoldású firenzei tabernákulum megjelenésében némileg emlékeztet a fasori oltárra, de aligha szolgálhatott annak közvetlen mintájaként. A fasori oltárral ellentétben a kép természetesen nem vászonkép, hanem fatáblára festett, maga a tabernákulum pedig térbeli struktúra.

A fasori templom oltára készülhetett volna fából is. A 19. század német protestáns egyházművészeti irodalma a fát és a követ egyaránt alkalmasnak tartotta oltárépítés céljára (MEURER 1877, 229. o.).⁴ Ennek megfelelően a németországi neogótikus oltárok között éppúgy találunk fa-, mint kőoltárokat. Míg azonban az 1860-as

évekig a faoltárok domináltak, a század vége felé egyre többször találkozunk kőből készült oltárokkal, főleg jelentősebb templomok esetében. A faoltárok jellegzetes tartozéka volt a nagyméretű, vászonra festett oltárkép.⁵ A kőből készült oltárok figurális ábrázolásai azonban kizárólag szobrokból és domborművekből álltak. 1885-ben szentelték fel a lipcsei Peterskirchét, Szászország legnagyobb neogótikus templomépületét, August Hartel és Constantin Lipsius építészek művét. Franciaországi mészkből és nassauai márványból készült oltárának a fasorhoz hasonló fülkéiben a négy evangélista szobra veszi közre a középen látható domborművet, az emmausi tanítványok előtt a kenyeret megtörő Krisztus alakját. Mindez azonban csak alépmű, az oltár fő eleme egy nagyméretű kereszt.⁶

⁴ MEURER máshol (1867, 41. o.) az oltár anyagának a követ javasolja, amely minden bútorszerű megjelenést kizár, és az oltár templomépülettel való egyöntetűségét mutatja.

⁵ A típusnak talán legrangosabb példája a mecklenburgi fővárosban, Schwerinben 1863 és 1869 között épült evangélikus Paulskirche oltára. Carl Gottfried Pfannschmidt (1819–1887) hármas tagolású oltárképe Krisztus születését, megfeszítését és feltámadását ábrázolja.

⁶ Ma fiáléitól részben megfosztva látható. Leírása HARTUNG 1885 alapján, idézi BÄRNIGHAUSEN 2010, 59–61. o.

Hasonló jellegű oltár állt Észak-Németország legjelentősebb neogótikus evangélikus templomában, a hamburgi Nikolaikirchében is. Sok tekintetben a fasori oltár formakincsét előlegzi az 1898-ban felszentelt hannoveri Lutherkirche oltára.⁷ Jellemző azonban a különbség: az oltárkép helyén, a mandorlává átértelmezett csúcsíves nyílásban faragott feszület áll.⁸

Az olajkép, e magyar tradícióban láthatólag elhagyhatatlan elem némileg illogikus megjelenésén túl is szolgál a fasori oltár meglepetéssel.⁹ Oromzátának csúcsán legfeljebb egy – a többinél persze nagyobb és gazdagabban tagolt – keresztrózsát várnánk. Ehelyett egy sudár, magasban összeillesztett szárnyú angyal figurája zárja a kompozíciót. Alakja kitakarja a szentély középablakának Krisztus-üvegfestményét, de amúgy is különös jelenség: az oltárkép megszokott a magyarországi evangélikus templomokban, de szobrok már jóval kevésbé. Barokk-későbarokk oltárokon állhat ugyan kétoldalt egy-egy szobor, kisméretű angyalkák is előfordulnak – de csak párosával, dekorációként. Ilyen hangsúlyos, középponti helyen példa nélküli a szoboralak, legalábbis a magyarországi emlékanyagban.

Az angyal megjelenése az oltár építéstörténetének fényében is meglepő. Pecz Samu 1904. november 28-án mutatta be a templom berendezési terveit az építési bizottságnak. Az építési bizottság tetszéssel fogadta a terveket, és pár kisebb módosításra javaslatot téve felkérte a presbitériumot a tervek jóváhagyására.¹⁰ A december 13-i presbitériumi ülés a berendezés ügyében a következő határozatot hozta: „Az egyházi választmány a belső felszerelési költségeket túlmagasnak találván, felkéri Pecz Samu tanár urat, hogy e költségeket a pótmunkákon kívül 60 000 koronára redukálni sziveskedjék. – Egyttal kimondja az egyházi választmány, hogy az oltáron szobrok alkalmazása mellőzendő, és hogy a beérkező ajánlatoktól tétessék függővé, vajjon az oltár és szószék kőből avagy fából állitassék elő.”¹¹

A magyarországi evangélikus oltárokról a 19. század közepétől messzemenően hiányzó szobrok említése arra utalhat, hogy a Pecz Samu által benyújtott terven szerepelt szobor. Alakjának fontosságát jelzi, hogy a választmány kívánságaival ellentétben az oltár nyilvánvalóan az eredeti tervek szerint valósult meg. A gimnázium és a templom épületszobrászi munkáját végző Langer Ignác 1905. január 27-én nyújtotta be költségvetését a templom felszereléseiről.¹² Az építési anyagok szerint tagolt árajánlat bevezető soraiból kitűnik, hogy Pecz Samu nemcsak elkészítette a terveket, hanem a kivitelezési folyamatot is kezében tartotta: „A szobrásmunka minden darabja csakis a kiadott

I. Dagobert kenotáfiuma. Bernard de Montfaucon: *Les monuments de la monarchie française*, Paris, 1729 alapján

⁷ Építés: Rudolph Eberhard Hillebrand. A templomról részletesen ír AMT 1998.

⁸ 1945 virágvasárnapján a templomot bombatalálat érte. A még meglévő berendezési darabokat, így az oltárt is az 1954-es helyreállítás során pusztították el. Az oltár Megfeszített Krisztus alakja – sérülten – a keresztelőkápolnába került.

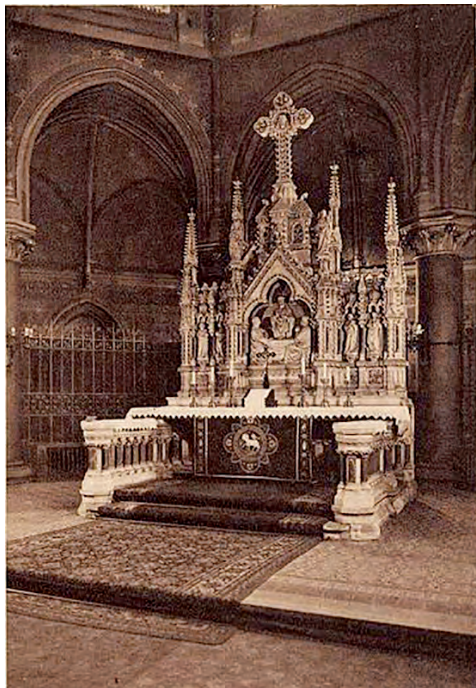
⁹ Németországban a 20. század elejére az oltárkép helyét – amennyiben van oltárfelépítmény – szobrok és domborművek foglalják el. GURLITT 1906, 332–336. o.

¹⁰ Kivonat a pesti m.-német ág. h. ev. egyházközség építőbizottságának 1904. november hó 28. du. 4 órakor tartott üléséről felvett jegyzőkönyvből. EOL Pesti Egyház 42.

¹¹ A jegyzőkönyv 107/f pontja. EOL Pesti Egyház 42.

¹² Költségvetés a pesti evangélikus templom felszereléseiről. EOL Pesti Egyház 91. (19. Langer).

rajz szerint készítendő, az agyag minta mindenkor bemutatandó és az építész utasításai szerint annyiszor és addig módosítandó míg azt a tervező építész helyesnek és elfogadhatónak tartja.” A költségvetésben az oltárhoz tartozó

August Hartel és Constantin Lipsius: a lipcsei Peterskirche oltára, 1885. Ernst Hugo Schulze felvétele

szobrászmunka minden egyes része külön elszámolás tárgya, a 44 darab 8 centiméteres kúszóvirág más tételben szerepel, mint a 24 kissé nagyobb, 8/10 centiméteres kúszóvirág. E költségvetés 20. tételként jelenik meg először az angyal, mint „1 drb. k. b. 1 m. magas angyal”, 600 korona értékben. Angyalunk ily merőben készítmódbeli megjelenése tökéletesen illeszkedik az oltár egyéb faragványainak sorába. Az egyik megelőző tétel például: „2 drb. k. b. 1m magas és 0.25 m. széles összetett fialé, 12 orommal és 12 orom csucs végződési virággal k. b. 40 drb. kúszóvirággal és egy kereszttrózsával”, a fiatornyok ára amúgy egyenként 160 korona volt.¹³ Langer Ignác, aki a pesti német gyülekezet presbiterje volt, a költségekből 15 százalék engedményt adott.¹⁴

Langer kereseti kimutatásaiban rendre felbukkan az angyal, először 1905. június 22-én: „1 fős minta [gipszminta – G. M.] az 1.00 magas Angyalhoz”, 300 korona értékben.¹⁵ Az elszámolások nyilvánvalóan részmunkákat számolnak, augusztus 22-én a „kb. 100 magas angyal” immár 600 koronával szerepel. A november 30-i kimutatás azonos értékben már „140 magas angyalról” szól. Az angyal nem nőtt meg időközben, de elkészültek szárnyai, az alak maga tényleg körülbelül egyméteres.

Az angyalt 1905 nyarán kifaragó Langer Ignác (1857–1927) épületszobrász a középkorias jellegű dekorációs feladatok specialistájának számított. Pecz Samunak rendszeres munkatársaként dolgozott a Fazekas (ma Szilágyi Dezső) téri templom, a Központi Vásárcsarnokon és Országos Levéltár épületén is (DÉRY 1991, 70–75. o.). Műhelye és lakása a Középső-Józsefvárosban volt, Fecske utca 21. sz. alatti háza, ahol 1904-től haláláig élt, ma is áll.¹⁶

Langer Ignác „szobrász és német presbyter úr” később is hűséges maradt az oltárhoz és templomhoz. Ő készítette a mintákat az oltári feszülethez és elektromos gyertyatartókhoz, melyeket Kulcsár Sándor csillárgyáros öntött bronzba.¹⁷ A feszület és a gyertyatartók modelljeit 1906 októberében mutatta be a közgyűlésnek.¹⁸ 1907-ben elkészült az oltár felszerelése.¹⁹ Az új oltári készletet egyébként a gyülekezet betörés ellen teljes értékre biztosította is – úgy látszik, a „Csikágó” határán már akkor sem tűnt feleslegesnek egy ilyen kiadás.²⁰

Langer Ignác nem csak fizetségért dolgozott a templom számára. 1910-ben felajánlotta, „hogy a fasori templom

¹³ A költségvetés 17. tétele.

¹⁴ A költségvetés végén Langer megjegyzése: „a 20. tételbeli angyal szoborhoz a kőanyagot magam szállítom.”

¹⁵ EOL Pesti Egyház 91.

¹⁶ Az iratanyagban feltűnő címei még: VIII. Práter u. 44/a, Conti (ma Tolnai Lajos) u. 28. és 22. Ez utóbbi a Fecske utcai cím másik bejárata is lehet.

¹⁷ DÉRY 1991 tévesen tulajdonítja Pecz Árminnak.

¹⁸ Jegyzőkönyv az 1906. október 9-i képviselőtestületi ülésről. EOL Pesti Egyház 43.

¹⁹ Jegyzőkönyv az 1907. május 10-i ülésről. 40. j pont. EOL Pesti Egyház 43. A fasori oltárkészletről készült, az Iparművészeti Múzeum adattárában őrzött fotókra Horváth Hilda hívta fel figyelmemet.

²⁰ Jegyzőkönyv az 1907. július 1-jei képviselőtestületi ülésről. 52. pont. EOL Pesti Egyház 43.

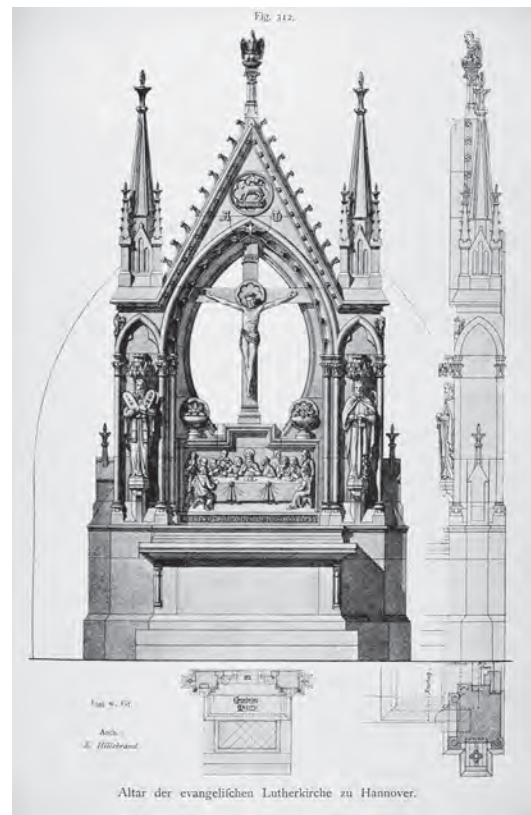
szószékének üres mezőit díjtalanul fogja díszes faragványokkal ellátni”.²¹ Az elkészült domborművek a négy evangélista szimbolikus ábrázolásai – mindenképpen szószékkosár díszítésére való tematika.²² Ugyanakkor jellemző: azt, hogy mivel is díszítette Langer a szószéket, csak az elkészült mű ismeretében tudjuk, a források az ikonográfiáról hallgatnak. A korabeli forrásanyag e jellemzőjével – a kivitelezés anyagi vonatkozásainak részletezésével az ikonográfiai program egyidejű teljes homályban maradása mellett – később is fogunk találkozni.

Az így felszerelt oltárról ekkor – és még egy ideig – hiányzott az oltárkép. Benczúr Gyula *Napkeleti bölcsek hódolatát* ábrázoló képe csak 1913 decemberében került a helyére.²³

Egy szabályozottan evangélikus oltár

1913-ban nemcsak új oltárkép került a Városligeti fasorba, de egy új templom is, alig 200 méterre az evangélikus templomtól: ez év június 1-jén szentelték fel Árkay Aladár fasori református templomát. A két, építészetileg teljesen különböző templom – melyek között a stíluskülönség jóval nagyobb is, mint az évszámok sugallnák – a maga módján tükrözi azokat az építészeti-méletei-liturgikai vitákat és a belőlük megszülető állásfoglalásokat, amelyek a 19. század második felének német protestáns templomépítészetét meghatározták. Míg Pecz hosszanti elrendezésű, középkorias stílusigazodású temploma a hajótól megkülönböztetett szentélyével, oldalt elhelyezett szószékével az 1861-es eisenachi regulatívot követi, a fasori református templom az 1891-es wiesbadeni programot: egységes gyülekezeti tér, ahol az úrasztala a gyülekezet közepén van, és minden pad e felé fordul, ahol a szószék az úrasztala mögött magasodik, egységben a gyülekezet előtt elhelyezett orgonával.

A Pecz Samu fasori evangélikus templomát is meghatározó szabályzatot, az eisenachi regulatívot az 1861. május 30. és június 5. között Eisenachban rendezett *Kirchen-Conferenz* záróülésén fogadták el a részt vevő protestáns egyházak küldöttei.²⁴ A neves építészek – Conrad Wilhelm Hase, Christian Friedrich von Leins, Friedrich August Stüler, Ernst Friedrich Zwirner – közreműködésével készült irat 16 pontját szerzői a korszerű protestáns templomépítés vezérfonalának szánták. A magyar művészettörténeti szakirodalom a szabályzatot úgy mutatja be, amely a funkcionális

Rudolph Eberhard Hillebrand: a hannoveri Lutherkirche oltára, 1898

²¹ Jelentés a budapesti Deáktéri ág. hitv. evangélikus testvéregyházak képviselőtestületének 1910. évi működéséről. EOL Pesti Egyház 46. Az egyes éves jelentések a továbbiakban: *Jelentés*.

²² A lipcsei Peterskirche ambójt is az evangélisták szimbólumai díszítették.

²³ *Jelentés* 1913. EOL Pesti Egyház 48. BELLÁK 2001-ben (45. kép és képjegyzék) a festmény hibás 1911-es datálással szerepel. Eltekintve a levéltári források tanúságától, a festmény szignóján is olvasható az 1913-as évszám.

²⁴ A harmincöt német tartományi egyházból csak huszonnyolc volt tagja a konferenciának (BEHRENS 2006, 27–28. o.). A regulatív teljes szövegét lásd HERBST 1992, 209–212. o.

elrendezés helyett a historizáló stílusok előírására, templom és berendezése egységes kiképzésére helyezi a hangsúlyt (SISA 2013, 402–403. o.). Valójában a regulatív messzemenően praktikus irat, elsőrendű célja a lelkész jól láthatósága

Langer Ignác: oltárkészlet a fasori evangélikus templom számára, 1907

és hallhatósága – az akusztikai kérdések a szabályzat több pontjában is viszsztatérnek. A regulatív liturgikus szemléletmódja több újdonságot is hozott. A templom keletelésének előírása, a szentély hajótól való elválasztása és megkülönböztetett szerepe, a keresztelőkút kiemelt helye, a karzatok számának lehetőség szerinti minimalizása mind a templom szentségét hangsúlyozó irányba mutatnak. A század korábbi, a protestáns templomot elsősorban az igehirdetésnek keretet biztosító épületeivel szemben a regulatív sorából kiérezhető a szentségi cselekmények felértékelődése és az azok számára szükséges tér megteremtésének igénye – nem az igehirdetés rovására, hanem azzal összhangban, mintegy az evangélikus istentisztelet kétpólusú: igei-szentségi elrendezésének építészeti megfelelőjeként.²⁵

A regulatív – szerzői szándéka ellenére – nem vált hivatalossá. 1862-ben a porosz kultuszminisztérium tájékoztatásképpen ugyan megküldte a téziseket a templomépítésért felelős hatóságoknak, ám kötelező használatát nem írta elő. A regulatív szövegét az építészeti főfelügyelőség Stüler által megfogalmazott véleménye kísérte, amely több ponton lazított a regulatív előírásain (BEHRENS 2006, 27–28. o.). Ennek ellenére a kisebb és közepes méretű templomok Németország-szerte az előírásoknak megfelelő formában épültek meg.

Pecz Samu fasori evangélikus temploma nemcsak általános elrendezésében, de részleteiben is pontosan követi az előírásokat.²⁶ A regulatív kívánalma az oltárról mintha a fasori oltár leírása lenne: „Az oltár a diadalív és a hátfal között az adott liturgikus és akusztikus igényeknek megfelelően

szabadon állítható fel, de soha nem érintkezhet közvetlenül (átjáró nélkül) a kórus hátfalával. A kórus padlózatánál egy lépcsőfokkal magasabban felállítva korláttal kell rendelkeznie, valamint egy térdeplőalkalmatossággal a konfirmándusok, úrvacsorázók, házasulandók stb. számára. Az oltárt, mint olyat, amennyiben hitvallási okok nem akadályozzák, egy feszület jelzi, és amennyiben az oltárasztal felett egy építészeti felépítmény emelkedik, úgy az esetlegesen hozzá tartozó szobor, dombormű vagy festmény az üdvörtörténet minden esetben csak egy főtémáját ábrázolhatja.”²⁷

Az 1861-es szabályozást hűen követő, ám csak 1905-ben felszentelt fasori evangélikus templom első látásra nehezen illeszthető bele a 19–20. század fordulójának építészettörténetébe. Az 1891-ben meghirdetett négy wiesbadeni programpont radikális szakítást jelentett az eisenachi regulatív szellemiségével. A történeti stílusigazodást is megki-

²⁵ A 19. század evangélikus liturgiareformjáról és III. Frigyes Vilmos porosz agendájának szerepéről kiváló összefoglalást nyújt BEHRENS 2006, 17–22. o.

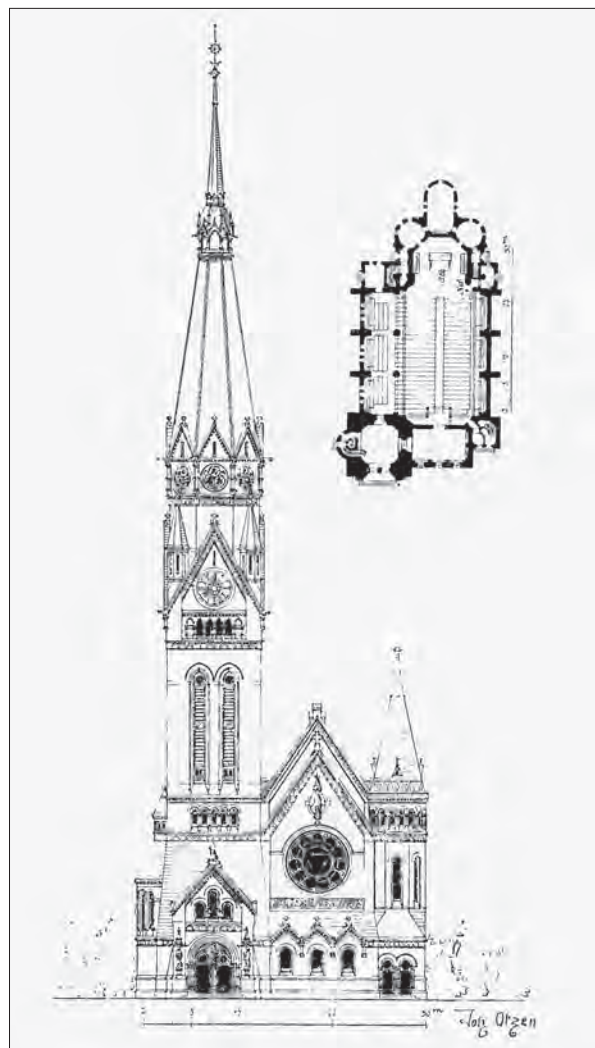
²⁶ Ahol nem követi – mint a kéthajós elrendezés és a keresztelőkút szentélybeli elhelyezése esetében –, ott a regulatív későbbi módosításainak hatását láthatjuk. Vö. GURLITT 1906, 362. o.

²⁷ A regulatív 8. pontja (G. M. fordítása). A fasori templom építési bizottságának 1904. november 28-i ülésén a bizottság a Pecz Samu tervén szereplő korlát elhagyását és mobil térdeplők alkalmazását kívánta, ám az oltár tekintetben is Pecz elképzelései szerint valósult meg.

vánó és a katolikus templomokhoz hasonló épületeket eredményező eisenachi szabályozáshoz képest a wiesbadeni program mind stílus, mind alaprajz tekintetében szabadságot adott az építészeknek, egyszerűsége visszakapcsolódott a barokk kor katolikus hagyománytól független protestáns templomépítészeti kísérleteihez. A protestáns templomépítészet történetének ebben az értelmezésében az 1891-es wiesbadeni program pontok egy tévút végét jelzik (SÖRRIES 2008, 187. o.; GENZ 2011, 33. o.).²⁸ E felfogást tükrözi Pecz fasori templomának művészettörténeti értékelése is. Az irodalom a regulatív kései és – ki nem mondva – kicsit megkésett példaként említi a fasori templomot, amely a Fazekas (ma Szilágyi Dezső) téri református templom izgalmasan szerkesztett centrális tere mellett csak mint megemlítendő iskolapélda szerepelhet (RÓKA 1996, 124. o.).

Nem tagadva ennek az olvasatnak a jogosságát, az eisenachi regulatív és a wiesbadeni pontok ellentétében a konfesszionális különbségek szerepére szeretnénk rámutatni. Az eisenachi regulatív ugyanis, noha protestáns templomról beszél, valójában evangélikus templomot képzel el (BEHRENS 2006, 29. o.). A regulatív idézett oltárleírása ennek tökéletes példája. Bár az oltári feszületet hitvallási okokból elengedhetőnek tartja, az oltár, amit leír, evangélikus oltár, a feszület elhagyásával sem lesz belőle úrasztala. A Wiesbadenben vizionált oltár (úrasztala), szószék és orgona együttese pedig – német barokk evangélikus előzményei ellenére – egy református teret hoz létre.

A III. Frigyes Vilmos által 1817-ben elrendelt egyházi unió óta a Poroszországhoz tartozó területeken az evangélikus és református egyházak egy egységes protestáns egyházat alkottak, ám ettől függetlenül az egyes tartományi egyházak, sőt az egyes gyülekezetek evangélikus vagy református eredete továbbra is érzékelhető maradt (GENZ 2011, 46. o.). A wiesbadeni pontokat Emil Vesemeyer lelkész egy új templom, a wiesbadeni Ringkirche építése kapcsán hirdette meg, egyetértésben a templomot tervező Johannes Otzen építésszel (HERBST 1992, 213. o.). A wiesbadeni gyülekezet uniált gyülekezet volt, református gyökerekkel. Gyülekezet és lelkészének közös kívánalma volt, hogy új templomuk kerülje a katolikus jellegzetességeket, a templom eredetileg tervezett neve is *Reformationskirche* lett volna. A wiesbadeni gyülekezet református kötődésére már a kortárs ismertetés felhívta a figyelmet, nem különben arra, hogy az új elvek szerinti építkezésre csaknem kizárólag református gyülekezetek vállalkoztak.²⁹

Johannes Otzen: A berlini St. Georgenkirche terve, 1892

²⁸ E felfogás egy mondatban összefoglalva: „Das Eisenacher Regulativ behinderte für lange Zeit jeglichen Fortschritt im Sakralbau, aber (...) es konnte ihn nicht verhindern.“ (GENZ 2011)

²⁹ „Wie es in Wiesbaden Nachklänge des ursprünglich *reformierten* Bekenntnisses der Gemeinde waren, die zu einer bewußten

Hogy a konfesszionális különbségek milyen meghatározóak voltak, arra magának Johannes Otzennek, a wiesbadeni program építésének templomai szolgáltának példát. Az kevésbé meglepő, hogy korábbi művei, mint

Langer Ignác: Angyal a fasori templom oltáráról.
Józsa Dénes felvétele

a hamburg-altonai Johanneskirche az eisenachi regulatívot követik.³⁰ Ennél figyelemreméltebb, hogy Otzen még a wiesbadeni program meghirdetése után is, amennyiben evangélikus gyülekezet számára épített, a fasori Pecz-templomhoz hasonló kéthajós-szentélyes elrendezést választott, mint az 1894-es apoldai Lutherkirche vagy az 1898-ban felszentelt berlini St. Georgenkirche esetében – ily módon hűbbnek mutatkozva az eisenachi regulatív, mint a wiesbadeni program szelleméhez (GENZ 2011, 38–40. o.).³¹

A berlini építészegylet (Vereinigung Berliner Architekten) által 1894-ben rendezett első protestáns templomépítészeti kongresszuson nyilvánvalóvá vált az evangélikus és református álláspont közötti különbség. Míg a református résztvevők a szószék, az oltár és az orgona főtengegybe helyezése mellett érveltek, az evangélikusok kitarítottak a szószék oldalfalra helyezése és a templomhajótól megkülönböztetett szentély mellett (BEHRENS 2006, 34–35. o.). Az evangélikus álláspont túlsúlyának jeleként az 1896-ban rendezett eisenachi egyházi konferencia két évvel később közzétett javaslatai nem sokban különböztek az 1861-es pontoktól. A boltozott, kívülről is felismerhető szentély továbbra is követelmény maradt (BEHRENS 2006, 29. o.).³²

A fasori templom felszentelését követő évben jelent meg a neves építészettörténész és műemlékvédő Cornelius GURLITT (1850–1938) templomépítészeti kézikönyve (1906). E gyakorlati célú mű egyaránt ismert református és uniált gyülekezetek számára épült, wiesbadeni elrendezésű templomokat és különálló szentéllyel rendelkező evangélikus templomokat. A felhozott példák között több, Pecz fasori templomához hasonló kéthajós elrendezést találunk (GURLITT 1906, 363. o.). Gurlitt a gyülekezeti tér és a szentély megkülönböztetésének teológiai indoklásaként Brathe szuperintendens véleményét idézi, aki az istentiszteletet Isten és a gyülekezet

und grundsätzlichen Abkehr von dem Eisenacher regulativ führten, so sind es allerdings fast gleichfalls nur Gemeinden dieses Bekenntnisses, die vorläufig an das dort gegebene, übrigens auch schon durch einzelne voran gegangene Beispiele unterstützte Vorbild sich angeschlossen haben.” FRITSCH 1893, 299. o. (Kiemelés az eredetiben.)

³⁰ Az altonai templom alapelrendezésében teljesen megfelel a Pecz 1888-as tanulmányában közölt ideális evangélikus háromhajós templomtervnek (PECZ 1888, 198. o. és GENZ 2011, 35–36. o.).

³¹ Ugyanez látható Pecz Samu esetében, aki evangélikus templomok számára kizárólag hosszaházás megoldásokat javasol, a sokszög változatain alapuló, centrális terveket református templomok részére tartja fent (PECZ 1888).

³² Rathschläge der XXIII. deutschen evangelischen Kirchen-Konferenz Eisenach 1898. E dokumentum az aszimmetrikus kéthajós elrendezést jóváhagyólag említi.

találkozásaként fogta fel.³³ Hajó és szentély kettőssége ennek a párbeszéd-szituációnak építészeti kifejezése: a hajó a hívő gyülekezet, a szentély a jelen lévő és cselekvő Isten jelképe. Csak a szentélyben álló oltár lehet az Úr asztala, szentély nélküli templomokban a gyülekezet asztala marad (GURLITT 1906, 367–368. o.).³⁴ Oskar Hossfeld berlini építész, több evangélikus templom tervezője 1905-ös könyvében emellett a szentélynek mint esküvők és konfirmációk színhelyének gyakorlati szükségességére is felhívta a figyelmet.³⁵

Pecz Samu fasori templomépülete redukált, kissé száraz kora gótikájával lehet tehát megkésett, de alapelrendezésében semmiképpen sem az. És nem az oltára sem: mind az 1898-as, mind a későbbi, 1908-as eisenachi határozatok az oltár tekintetében tulajdonképpen az 1861-es kívánalmakat ismétlik.³⁶

Ekkor angyal jelent meg neki

E szabályos oltár csúcsán áll Pecz és Langer komoly arcú angyala. Nem ebben a pillanatban érkezett: szárnyait feje felett összezárta, rendezett köntöse sem sugall épp befejezett repülést. Kezében féltő mozdulattal kelyhet tart. E kehely egyben jelzi, hogy az angyal nem csupán dísz az oltárnak, hanem annak elválaszthatatlan, jelentéssel bíró eleme.

A kehely nem az úrvacsora kelyhe. Annak nincs köze angyalhoz, ráadásul ott látható a szentély középablakán, a jobbát áldásra emelő Krisztus bal kezében. Az oltár más faragványai amúgy utalnak az úrvacsora kiosztásának helyére: a szélső gyertyatartók mögötti dekorációt szőlővesszők alkotják, az orommező mérművében bűzakalászok és szőlőfürtök fonódnak egybe. Angyal kehellyel a kezében azonban csak egy szerepben képzelhető el: a Gecsemáné-kertben tusakodó Jézusnak

Kiss Bálint: *Krisztus az Olajfák hegyén*, 1852. Losonc/Lučenec, evangélikus templom. Benyik Béla felvétele

³³ Gurlitt Brathe szuperintendense minden bizonnyal Paul Brathe steudeni lelkész. Könyve: *Die Theorie des evangelischen Kirchenbaues. Ein ergänzendes Kapitel zur evangelischen Liturgik*. J. F. Steinkopf, Stuttgart, 1906 – non vidi. Vö. BEHRENS 2006, 359. o.

³⁴ Gurlitt maga nem osztotta Brathe véleményét Isten és szentély kapcsolatáról. Kommentárként hozzáfűzött anekdotája utánózatlan bájt sugároz: az iskolában Isten mindenütt jelenlétéről tanulnak. „A tanító kérdezi: Jelen van Isten e tanteremben? – Igen! – Jelen van a szobákban? – Igen! – Müller, ott van a pincétekben is? – Ott nincs! – Ott miért nincs? – Mert ott apám a krumpelit tartja!”

³⁵ Hossfeld 1905. Idézi és vitatja GURLITT 1906, 370–371. o.

³⁶ 1908: Leitsätze der XXIX. Deutschen Evangelischen Kirchen-Konferenz Eisenach. Az 1898-as szövegben nem említődik a korlát és térdeplő, az 1908-asban a körüljárhatóság sem, a szöveg különben azonos. A határozatok szövege elérhető: Kirchbauprogramme. *Evangelischer Kirchbautag und Institut für Kirchenbau*. <http://www.kirchbautag.de/kirchbautag/bisherige-kirchbautage/kirchbauprogramme.html>. (Megtekintés: 2014. november 12.)

megjelenő angyal szerepében. A Lukács evangéliumán alapuló ábrázolásokon az Üdvözítő vigasztalására érkező angyal kezében tűnik fel a keserű pohár, a szenvedések kelyhe.³⁷

A mellékalak ott áll tehát az oltáron, de az általa egyértelműen azonosítható jelenet főalakja hiányzik. A fasori templomban nem látható a Gecsemáné-kert Jézusa. Pedig ott lenne

Madarász Viktor: *Krisztus az Olajfák hegyén*, 1880. Pécs, evangélikus templom. Szűcs Tamara felvétele

a helye, és nem másutt, mint a középpontban: az oltárképen. Hiszen éppen az Olajfák hegyének jelenete az, amely Magyarország 19. századi evangélikus oltárképeinek – és később a gyülekezeti termek dekorációjának – legelterjedtebb témája (ZÁSZKALICZKY 1992, LXII. o.). Sorozatuk alig tekinthető át: városi és falusi templomok sokaságát kellene említenünk. Jelenlegi ismereteink szerint a téma legkorábbi ábrázolása Johann Jakob Stunder festménye az iglói (Spišska Nová Ves) templom számára 1797-ből. Az oroszlányi templom oltárképe talán még a 18. századból való, Vinzenz Fischer soproni alkotása 1805-ben készült.³⁸ Jelentősebb, évszám szerint is megragadható példái a század második feléből: Losonc/Lučenec (Kiss Bálint, 1852), Szák (Szákszend; Pósa Gusztáv, 1858), Győr (Orlai Petrich Soma, 1871), Békéscsaba-Kistemplom (1876), Alsószelei/Dolné Saliby (Georg Fleischmann, 1878), Pécs (Madarász Viktor, 1880), Cegléd (Jakobey Károly, 1883), Balassagyarmat (Kubányi Lajos, 1891), Kemenesmagasi (Teleki Géza, 1897), Miskolc (Székely Bertalan, 1897). A téma még a 20. század elején is jellemző, ezt láthatjuk Szilsárcány (Baditz Ottó, 1902), Nógrád (Johann Menges, 1912) és Alsódörgicse (Zábrák Dezső, 1912) oltárain. A divat erejét különösen jól jelzi, amikor más tematikájú korábbi képet cserélnek le az Olajfák hegyének jelenetére, mint Győrben, ahol Orlai Petrich képe egy Golgotát ábrázoló oltárképet váltott fel, vagy Kismányokon, ahol az emmausi tanítványokat ábrázoló képet cserélték le a 19. század végén (KRÄHLING 2004, 72. o.).

A Gecsemáné-kerti történet narratív elemei: a kelyhet tartó angyal, az alvó tanítványok vagy a Krisztus elfogására érkező katonák a korábbi képeken általában még együtt szerepelnek.

Később az egyes elemek rendre elmaradnak. Van, ahol a katonák maradnak meg, a képek tehát Krisztus elfogatását mutatják: Budapest, Rákóczi út (Than Mór, 1867) vagy Cinkota (Vastag György, 1891).³⁹ Van, ahol az imádkozó Jézus mellett épp a kelyhet tartó angyal alakja tűnik csak fel, így Felpéc, Dunaföldvár és Tékes oltárain. De a leggyakoribb típusú a század végére a magányosan imádkozó Jézus alakja vált, mint Madarász

³⁷ Mt 26,36–46 és Mk 14,32–42 csak a pohárról beszél. Lk 39,46 említi a Krisztus támogatására érkező angyalt, de csak a pohár említése után.

³⁸ Iglóról lásd: POTANČOK–ANDRÁŠ 2005 (a kiadványért Czenthe Miklósnak tartozom köszönettel). Pusztavám oltárképe jelen állapotában megítélhetetlen. KEMÉNY–GYIMESI 1944, 327. o. szerint 1790 körüli.

³⁹ A Rákóczi úti szlovák templom oltárképe ma Dunaegyházán található.

egzaltált pécsi vagy Székely fenséges nyugalmú miskolci képén.⁴⁰ A narratív elemek elkoptával a gyülekezetek előtt az imádkozó Jézus alakja áll egyedül – aki gyülekezeti termek mára jobbára eltűnt rémes nyomatainak karjait teátrális gesztussal kulcsolja imára, és ahol a háttér kísértetiességét holdvilág súlyosbítja.

A Gecsemáné-kerti jelenet, ha nem is szorította ki teljesen a korábban jellemző Golgota- és utolsóvacso-ra-ábrázolásokat, a 19. század végére uralkodó evangélikus templomi oltárképtípussá vált Magyarországon. A téma evangélikus oltárképhez illően krisztocentrikus, ugyanakkor a passió nyitójeleneteként az üdv-történetnek éppúgy központi jelenete, mint amazok. Drámai erejét a döntéshelyzet pillanata adja: Krisztus itt vállalja fel az emberiség megváltását saját szenvedése árán – a Golgota csak e folyamat végpontja. És Jézus a halálfélelemnek ebben a pillanatában a leginkább ember, isteni dicsősége sehol sincs távolabb, mint a Gecsemáné-kerti gyötrődéskor. Az ember Jézust kereső racionális század e jelenetben található leginkább Jézusára.

A Golgota- és az utolsóvacso-ra-ábrázolások visszaszorulásának oka mindemellett a Golgotánál a jelenet nyers brutalitása is lehetett, amely idegen volt a felvilágosodás szellemiségétől. A lipcsei evangélikus főtemplom, a Nikolaikirche belsejét Goethe „kedves abbéja”, Marc-Antoine Laugier építészetelméleti művének ihletésére 1784 és 1797 között Johann Friedrich Carl Dauthe vezetésével klasszicizáló szellemben építették át (GOETHE 1976, 250–255. o.). A szentély átgondolt ikonográfiájú, Adam Friedrich Oeser által festett képei Jézus tanításait és gyógyításait ábrázolják. A passió jelenetei hiányoznak – olyannyira, hogy eredetileg feszületet sem terveztek az oltárra, ezt csak 1802-ben, a gyülekezet nyomására pótolták (PASCH 2004, 23–25. o.). Más kérdés, hogy a század végén Németországban az evangélikus oltárok fő eleme épp a feszület, bár nem realizisztikus festményen, hanem elvontan középkorias szobrászi alkotásként.

Az utolsó vacsora ellen praktikus szempontok szólnak: a jelenet – tizenhárom ember egy asztal körül – fekvő formátumot kíván, ábrázolása álló formátumú retablón mindig problematikus marad. A sok alak drágává is teszi a képet, az általában szerényebb anyagi adottságú közösségek esetében ez is szempont lehetett. A Gecsemáné-kerti jelenet ugyanakkor sok szempontból ideális evangélikus oltárkép: miközben mindig Krisztus alakja van a központban, a mellékszereplők tetszőleges kivágatban alkalmazhatók vagy hagyhatók el, bőséges teret hagyva az egyéni festői felfogásnak. Ám még a jelenet végső redukciójában is – ahol csak az imádkozó Krisztus látható a képen – felismerhető marad a bibliai forrás.

A jelenlegi fasori oltárkép helyén is ezt, az egyedül imádkozó Jézus ábrázolását kell elképzelnünk. A narratív elemek legfontosabbika, a szenvedések kelyhét tartó angyal csak a képen kívül, a festményhez képest másodlagosan jelenik meg. Festetlen kőalakja átmenetet képez a színes oltárkép és az oltár faragványai között. Az oltár e rekonst-

Székely Bertalan: *Krisztus az Olajfák hegyén*, 1897. Miskolc, evangélikus templom

⁴⁰ Pécsen – angyal nélkül – a kehely is megjelenik az égben.

Vinzenz Fischer: *Krisztus az Olajfák hegyén*, 1805. Sopron, evangélikus templom. A szerző felvétele.

ruált változata, a ténylegesen is ott álló angyal és a tervezett oltárkép együttesével tökéletesen követi az eisenachi regulatív előírásait: figurális ábrázolásai az „üdvörtörténetnek csak egy főtémáját” jelentik meg. A hannoveri Lutherkirche oltárának oromzatán, a fasori angyal pozíciójában egy pelikán alakja látható. A vérét kicsinyeiért ontó madár itt éppúgy a központi ábrázolást – a feszületet – értelmezi és egészíti ki, mint ahogy Pecz oltárán a főtéma visszafogott, ám mégis gazdagító kiegészítése az angyal.

A fasori templom ikonográfiájának átgondoltsága nem csak az oltár esetében érhető tetten. A főkapu timpanonjában Róth Miksa *Engedjétek hozzám a gyermekeket* témájú mozaikja fogadja a belépőt. A téma jellegzetesen evangélikus, ugyanakkor mi lehetne illőbb egy iskolatemplom számára, mint éppen ez a jelenet?⁴¹ Azt kell mondanunk, templom és gimnázium együttese átgondoltabb ikonográfiailag, mint praktikusán, hiszen a két egybetartozó épület között nincs átjáró. Vagy csak elírás, vagy az építési bizottság ilyen érdeklődésének korlátozottságát jelzi ugyanakkor az 1904. május 28-i építési bizottsági ülés jegyzőkönyvének mondata: „Építész bemutatja a torony timpanonjában alkalmazandó üvegmozaik-kép tervét, mely Jézust a gyermekkel (!) ábrázolja.”⁴² A szószerző domborművei esetében már láttuk, hogy a dekoráció anyagi és kivitelezői vonzatai érik csak el a jegyzőkönyvek ingerküszöbét, a tematika már nem.

Átgondolt és szabályos ikonográfiai koncepció jellemzi tehát Pecz Samu fasori templomát, még ha az imádkozó Jézus ábrázolása híján

ezt ma már aligha érzékelhetjük. Fájdalmas e veszteség, mert az átvitt és konkrét értelemben is legfontosabb elem hiányában az oltár és a templom egészének gondolati egysége veszett oda.

Kép téma nélkül

A tervezett oltárképpel épp a timpanon mozaikját bemutató építési bizottsági ülésen találkozunk először. A bizottság javasolta a presbitériumnak, hogy „a művészi becsü képnak” készítésére maximális összegként 2600 koronát szavazzon meg. Az angyal 600 koronás árával szemben a 2600 korona a készítendő kép elsőrendűségét ugyan jelzi, de a témáról semmit sem tudunk meg. Amikor 1904. november 28-án Pecz Samu bemutatta a berendezési terveket az építési bizottságnak, az oltárképre vonatkozó határozatot későbbre halasztották.⁴³

E határozattal nem találkozunk a forrásokban. A templom felszenteléséről tudósító *Vasárnapi Újság* már

⁴¹ A jelenet a gyermekkeresztés bibliai igazolása, egyben az egyedül üdvözítő gyermeki hit apoteózisa. Már Lucas Cranachnál sokszor visszatérő, sikeres evangélikus téma.

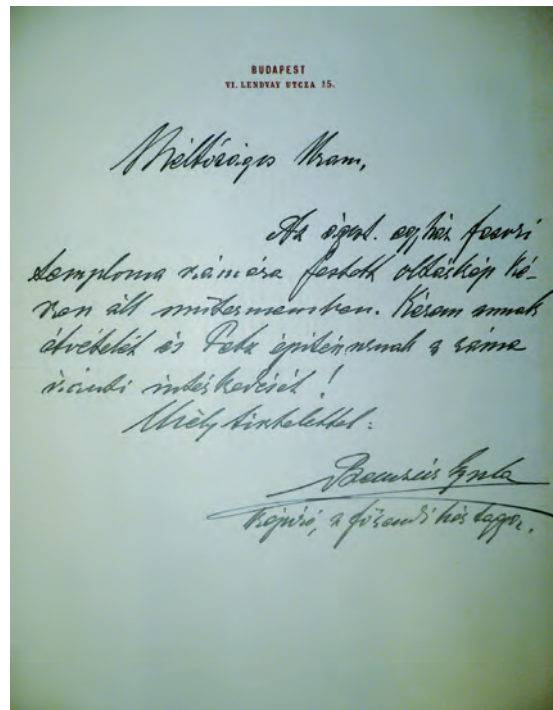
⁴² A jegyzőkönyv 8. pontja. EOL Pesti Egyház 42.

⁴³ Jegyzőkönyv az építési bizottság üléséről. EOL Pesti Egyház 42.

tényként közli, hogy a templom oltárképe Benczúr Gyula műtermében készül.⁴⁴ A *Jelentés a budapesti Deáktéri ág. hitv. evangélikus testvéregyházak képviselőtestületének 1905. évi működéséről* című nyomtatvány bővebb információkkal is szolgál: „Az új templom oltárképének megfestésére Benczur Gyula festőművész úr volt szives vállalkozni és hálás köszönettel tartozunk dr. Elischer Gyula urnak, ki fáradhatatlan buzgósággal igyekszik összegyűjteni az oltárkép megfestéséért [sic] kikötött tiszteletdíjat.” Nem keveset kellett Elischer Gyulának összegyűjtenie. A kívánt tiszteletdíj 12 000 korona volt, az eredetileg az oltárképre tervezett maximális összeg négy és félszerese, pontosan húsz angyal ellenértéke.⁴⁵ A cél elérése érdekében Elischer személyes áldozatvállalása mellett névre szóló gyűjtőleveket köröztetett, és hangversenyek bevételéből is remélte a nem csekély összeg előteremtését.⁴⁶

Az 1903-ban „a közegészségügy terén szerzett érdemei elismerésül” thurzóbányai előnévvel magyar nemességet nyert id. Elischer Gyula (1846–1909) a művelt polgárság kiemelkedő képviselője – és a pesti német evangélikus egyház presbitere, ily módon Langer Ignác presbitertársa – volt.⁴⁷ A Rókus-kórház nőgyógyászati osztályának főorvosaként, illetve a tudományegyetem rendkívüli tanáráként végzett munkája mellett Elischer széles körű irodalmi, zenei és képzőművészeti érdeklődéssel bírt. Műgyűjteménye, melyet külföldi aukciók látogatásával személyesen gyűjtött össze, különösen metszetanyagát tekintve volt jelentős. Az ő szervező munkájának eredményeként nyílt meg 1902-ben a Műcsarnokban a Budapesti Orvos-Szövetség jótékony céllal rendezett kiállítása, amely első ízben nyújtott átfogó képet a budapesti magángyűjteményekről.⁴⁸ Elischer aktív tagja volt a Műbarátok Körének, 1902-től pedig az Országos Képzőművészeti Tanács tagja is volt.

Elischert gyermekkori barátság – és távoli rokonság – kötötte össze a nála két évvel idősebb Benczúr Gyulával. Mindketten Kassán töltötték ifjúkorukat, nemcsak azonos iskolákat és természetesen azonos templomot látogattak, de Elischer bejáratos is volt a Benczúr-házba.⁴⁹ E régi barátság Budapesten is megmaradt: Benczúr

Benczúr Gyula levele dr. Zsigmondy Jenő közfelügyelőnek, 1913

⁴⁴ Új evangélikus templom és iskola Budapesten. *Vasárnapi Újság*, 1905. október 15.

⁴⁵ *Jelentés* 1910, 7. o.

⁴⁶ Az 1907. március 18-i képviselőtestületi ülés jegyzőkönyve, 4. pont (Dr. Elischer Gyula képviselő előterjesztése): „...a farsori templom oltárképe javára a lefolyt időnyben hangverseny nem rendeztetett, különösen azért, mert az időjárás erre alkalmatlan volt [...]” Az ülésen határozat született az egyháztagokat adakozásra buzdító körlevél elkészítéséről. A képviselő-testület biztosította Elischer Gyulát, „hogy az esetlegesen hiányzó összeg a templomépítési alapból fog fedeztetni”.

⁴⁷ Elischer Gyuláról részletesen: JUHÁSZ 2007.

⁴⁸ A kiállításról lásd LYKA 1902.

⁴⁹ Benczúr Géza levele öccséhez, 1862. december 23-án: „Aurel ’s Elischer Gyula itt vannak most szintén, mindketten gyakran tudakozódnak utánad, ’s köszöntenek.” A levél egy bizonyos eperjesi „Thrór úr” Benczúrnál tett müncheni látogatását is megemlíti. Elischer felesége az eperjesi származású Thrór Vilma volt. BELLÁK 2004, 13. o.

Gyula 1900-ban portrét festett Elischer doktorról, sőt ő tervezte barátja nemesi címerét is. Elischer Gyula volt az, aki Benczúrt javasolta az oltárkép festőjéül, és aki elérte, hogy a mester elvállalja a megbízatást.⁵⁰

A megkívánt összeg lassan gyűlt, 1906-ban 5310 korona 12 fillérenél, 1908-ban 6677 korona 60 fillérenél tartott a gyűjtés.⁵¹ De a kép sem készült gyorsan. Az 1908-ról szóló éves jelentésben ezt olvashatjuk: „A fasori templom oltárképén kiváló mesterünk és hitsorsosunk, Benczur Gyula úr serényen dolgozik s reményelhető, hogy remekmű még ez évben az oltárba helyezhető lesz.”⁵² A remény hiábavaló volt. A két évvel későbbi, 1910-es jelentés szerint „a fasori templom oltárképe még ez évben sem készült el teljesen; azok azonban, akiknek alkalmuk volt Benczur Gyula úr műtermében a készülőfélben lévő mesterművet láthatni, elragadtatással nyilatkoznak annak szépségéről”.⁵³ Erre Elischer Gyulának, „akinek eszméje volt a díszes oltárkép megszerzése”, már nem volt alkalmá, 1909-ben hosszas betegség után elhunyt.

Újabb két évre rá, 1912-ben az elragadtatást lassan elégedetlenség váltotta fel. Az 1912. július 1-jei ülésen „főjegyző szóba hozza, hogy a fasori templom oltárképe még mindig nem készült el, és hogy a késedelemért az egyháztagok már zúgolódnak kezdenek”. A megszülető határozat szerint a „képviselőtestület felkéri Kaczián János lelkész urat, hogy az oltárkép befejezését megsürgetni szíveskedjék”.⁵⁴

1913-ban végre elkészült a kép. A befutott festőfejedelemtől értesítő rövid levele megérdemi, hogy teljes terjedelmében idézzük: „Méltóságos Uram, Az ágost. egyház fasori temploma számára festett oltárkép készen áll műtermemben. Kérem annak átvételét és Petz (sic!) építész urnak a ráma iránti intézkedését! Mély tisztelettel: Benczur Gyula képíró, a főrendi ház tagja.”⁵⁵ A több évnyi késést a levél nem említi.

„Petz építész ur” intézkedett a keret ügyében, amelyet Sinayberger Béla készített el.⁵⁶ Az oltárkép átvételére és a templomban tartandó leleplezési ünnepély megszervezésére a közgyűlés bizottságot küldött ki Haberern J. Pál iskolai első felügyelő elnökletével.⁵⁷ A bizottság november 19-én tartott ülésén maga Benczur Gyula is részt vett. Az ülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy mindent megtettek az új oltárkép minél hatásosabb prezentációja érdekében. A képet zavaró

⁵⁰ Jegyzőkönyv a budapesti deákteri ág. hitv. ev. testvéregyházak képviselőtestületének a fasori templomban 1913. december 20-án tartott üléséről, 107/h: „Az oltárkép átvétele alkalmából kegyelettel emlékezik meg a képviselőtestület néhai turzóbányai Dr. Elischer Gyula volt egyh. képviselő úrról, akinek eszméje volt az, hogy az oltárkép megfestésére Dr. Benczur Gyula úr kéressék fel, s aki e czélból a mesternél közbenjárt [...]”

⁵¹ *Jelentés* 1906, 5. o., ill. *Jelentés* 1908, 6. o.

⁵² *Jelentés* 1908, 5. o.

⁵³ *Jelentés* 1910, 7. o.

⁵⁴ A jegyzőkönyv 99. pontja. EOL Pesti Egyház 47.

⁵⁵ A levél megtalálható: EOL Pesti Egyház 48.

⁵⁶ Jegyzőkönyv a 1913. december 20-án a fasori templomban tartott képviselőtestületi ülésről. EOL Pesti Egyház 48.

⁵⁷ A lelkészek, közgondnok, felügyelők mellett a bizottság tagja volt Pecz Samu is. Jegyzőkönyv az 1913. október 28-i képviselőtestületi ülésről, 65. pont. EOL Pesti Egyház 48. Ekkor intézkedtek arról is, hogy „Benczur Gyula úr tiszteletdíja az oltárkép átvétele után lesz utalványozandó”.

reflexfények lehetőleg teljes kizárására alkalmazott eszközök a homlokzati rózsablak elé tett függönytől az oltárgyertyák fényerejének gyengítésén át a szórt világítással való kísérletezésig terjedtek. Ekkor a kép még nem került az oltárra, az oratóriumban helyezték el.⁵⁸

Az oltárképet a 1913. december 20-án, kivételesen a templomban tartott ülésen mutatták be a presbitereknek. A képviselő-testület „megállapítva azt, hogy a fasori templom oltárképe a templom örökbecsű díszéül szolgál”, átvette az alkotást, levélben is köszönetet mondva „a remekmű mesterének, az oltárkép nagyevü megalkotójának”.⁵⁹ A 12 000 koronás tiszteletdíjat Bendl Henrik pénztáros december 22-én délután 3 és 4 óra között személyesen adta át Benczúr Gyulának. A leleplező ünnepély végül elmaradt, a német és magyar gyülekezet karácsonykor találkozott az oltárképpel.

A festmény elkészült tehát, de egy furcsa érzés marad bennünk. Adománygyűjtő ívek, képviselői határozatok, jelentések tömegének átlapozása után egy kérdésre nem kapunk választ: mit is ábrázol az oly sokat emlegetett kép? Mely Gyula, Elischer vagy Benczúr ötlete volt a napkeleti bölcsek jelenetét megfesteni a Pecz által szándékolt imádkozó Krisztus helyett? Ki hagyta jóvá a témát? Nyilvánvaló, hogy mind a festő, mind a műbarát reprezentatív képet akart, aminek egy magában imádkozó, és mint látható, ekkorra már konvencionális alak aligha felelt meg – és amiért nem lehetett volna 12 000 koronát sem elkérni.⁶⁰

Bár a pályája csúcsán álló Benczúr – aki a fasori oltárkép megfestésének éveiben lett a főrendiház

A fásori evangélikus templom oltára. Vajda Ferenc felvétele

⁵⁸ Jegyzőkönyv a budapesti deáktéri ág. hitv. ev. testvéregyházak képviselőtestülete által a fasori templom oltárképe átvételére kiküldött bizottságnak 1913. november 19-én tartott üléséről. EOL Pesti Egyház 48.

⁵⁹ Jegyzőkönyv az 1913. december 20-i ülésről. EOL Pesti Egyház 48. A köszönet kiterjedt Benczúr Gyulánéra is, aki a presbitérium javára lemondott arról a „tűpénzről”, amely számára a férje munkáinak reprodukciós jogait birtokló Könyves Kálmán Magyar Műkiadó Rt.-től járt volna.

⁶⁰ E tanulmánynak nem célja Benczúr képének ismertetése. Így nem térek ki sem a kép ismert vázlataira, sem a fásori gyülekezetben fennmaradt, az oltárkép modelljeire vonatkozó anekdotákra. Vö. Kieselbach galéria és aukciósház, 10. árverés (1999. december 11.) 157. tétel, illetve SZABÓ 2013.

Benczúr Gyula: *A napkeleti bölcsek hódolata*, 1913. Budapest-fasori evangélikus templom. Vajda Ferenc felvétele

és az akadémia tagja – pompakedvelő stílusától e szerény téma idegen lehetett, egy körülmény mégis arra enged következtetni, hogy a témacsere mögött a műbarátot gyaníthatjuk. Benczúr ugyanis élete legvégén, egy, a régi világot mindenestől elsöprő háború után megfestette az Olajfák hegyének jelenetét. Igaz, nem megbízásra oltárképként és kétalakos változatban: képen a földre rogyó Krisztust az angyal támogatja.⁶¹

Angyali viszontagságok

Abban a pillanatban tehát, hogy eldőlt, Benczúr Gyula a *Napkeleti bölcsek hódolatát* fogja megfesteni a fasori templom oltárára, az angyal, egyelőre észrevétlenül ugyan, de elvesztette szerepét. Semmi meglepő nincs abban, hogy bizonytalanná vált helyzete. Ám ennek – és ez már meglepőbb – nem volt köze az oltárkép témájának megváltozásához. A közgyűlést már a felszentelés évében, 1905-ben zavarta az angyal: „Az oltáron levő angyalszobor, az oltár feletti nagy színes ablak Krisztus alakját elfedvén, ez ügyben egy művészek és építészekből álló bizottságot kértünk fel a baj elhárítását célzó javaslattételre.”⁶² A szakértői bizottság kegyes volt az angyalhoz. 1906 decemberében Pecz Samu terjesztette elő a véleményt, mely szerint „az angyalszobor ügyében kiküldött bizottság nem ajánlja a szobor eltávolítását, sőt ellenkezőleg annak megtartását indítványozza”.⁶³ A folytatás fényt vet az angyal eltávolítása mögött álló erőkre is: „A képviselőtestület tudomásul veszi

a bizottság jelentését és felkéri Pecz Samu tanár urat, hogy Glück Frigyes urat e tárgyban nyugtassa meg.”

Glück Frigyes, a Pannónia szálló tulajdonosa és jelentős műgyűjtő – az előző századforduló kulturális életének sok tekintetben Elischerhez hasonló alakja – nemcsak állami intézményeinknek, mint az Iparművészeti Múzeumnak, de a fasori templomnak is nagylelkű mecénása volt (Ács 1993). Az ő adománya a szószék lépcsője, de ő

⁶¹ *Krisztus az Olajfák hegyén*, 1919. Olaj, vászon; 100×65 cm. Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 4344. TELEPY 1963, 177. kép és 256. jegyz.

⁶² *Jelentés 1905*. Lásd még: Jegyzőkönyv az építő bizottság 1906. június 27-én tartott üléséről, 3. pont: „Elnök jelenti, hogy az oltár fölött levő angyalszobor tárgyában a kiküldött bizottság ősszel fog az egyházi választmány elé indítványt terjeszteni.” EOL Pesti Egyház 43.

⁶³ Jegyzőkönyv az 1906. december 10-i képviselőtestületi ülésről, 127. pont, illetve *Jelentés 1906*, 7. o.: „...a fasori templom oltárára levő angyal szobor ügyében kiküldött bizottság egyhangulag oda nyilatkozott, hogy a szobor jelenlegi helyén hagyandó.”

tette lehetővé azt is, hogy a templom szentélyének három üvegablaka „díszesebben” készüljön el – ez bizonyosan a figurális ábrázolást jelentette.⁶⁴ Glück Frigyesnek köszönhető tehát a három középső ablak, középen Krisztus, kétoldalt a négy evangélista ábrázolásával. Az ablakok esetében sem értesülünk ugyan a témáról, de legalább tudjuk, hogy kialakításuk Pecz egyetértésével történt. A választmány ugyanis felkérte „a nemesszívű adományozót, hogy az ablakok kartonjait kivitelük előtt a szükséges művészi harmonia megóvása céljából hozzájárulás végett Pecz Samu művezető építész urján az építési bizottságnak bemutatni sziveskedjék”.

Glück Frigyeset érthető módon zavarta a kezében kelyhet tartó Krisztust messzemenően kitakaró, kezében kelyhet tartó angyal figurája. Vágya a szobor eltávolítására még akkor is elfogadható lenne, ha eltekintünk attól a ténytől, hogy a mégiscsak alárendelt szerepű szobor adományának központi figuráját fedte el. A források nem tájékoztatnak arról, mit gondolhatott 1906 végén Pecz Samu a presbitérium kívánságával szemben az oltárra került angyalról. Az eredeti oltárképtéma volt még aktuális, és ezért kelt Pecz az angyal védelmére, vagy már elhatározott az angyallal tulajdonképpen inkompatibilis téma, és ennek ellenében?

A kérdésre nincs válasz. Az angyal mindenesetre ott maradt az oltár csúcsán; néma, ám mégis beszédes tanújaként egyesével elszámolt kúszóvirágoknak, szabályzatoknak, nemes lelkű hitsorsos adományozóknak, főrendiházi tag képviselőnek. Ott őrködik Benczúr remekművé képe felett, amely minden szépsége, értéke, kedvessége ellenére mégis csak véletlenül tévedt a fasori templom oltárára.

Felhasznált irodalom

- ÁCS Piroska 1993. Glück Frigyes. Egy polgári műgyűjtő a források tükrében. *Ars Decorativa* 13. 231–237. o.
- AMT, Stefan 1998. Die Planungs- und Baugeschichte der Lutherkirche in Hannover. *Hannoversche Geschichtsblätter*, új folyam 52. évf. 261–287. o.
- BÄRNIGHAUSEN, Hendrik (szerk.) 2010. *125 Jahre Peterskirche Leipzig*. Landesamt für Denkmalpflege Sachsen–Vereinigung zur Förderung von Aufbau und Erhaltung des Peterskirchgebäudes e.V., Sandstein Verlag, Dresden. (Arbeitshefte des Landesamtes für Denkmalpflege Sachsen 15.)
- BEHRENS, Sabine 2006. *Norddeutsche Kirchenbauten des Historismus. Die Sakralarchitektur Hugo Grothoffs 1851–1918*. Ludwig, Kiel. (Kieler kunsthistorische Studien, új folyam 8.)
- BELLÁK Gábor 2001. *Benczúr*. Corvina, Budapest.
- BELLÁK Gábor (szerk.) 2004. *Drága Linám! Benczúr Gyula leveleskönyve 1861–1892*. Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- DÉRY Attila 1991. *Budapest eklektikus épületszobrászata*. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest. (Művészettörténet – Műemlékvédelem I.)
- FRITSCH, Karl Emil Otto 1893. *Der Kirchenbau des Protestantismus von der Reformation bis zur Gegenwart*. Vereinigung Berliner Architekten – Ernst Toeche, Berlin.
- GÁLOS Miklós, id. (szerk.) 2005. *Uram, a Te zemeid e házra nézzenek. 100 éves a budapest-fasori evangélikus templom*. A Budapest-Fasori Egyházközség Presbitériuma, Budapest.
- GENZ, Peter 2011. *Das Wiesbadener Programm. Johannes Otzen und die Geschichte eines Kirchenbautyps zwischen 1891 und 1930*. Ludwig, Kiel.

⁶⁴ Jegyzőkönyv a pesti magyar–német ág. h. ev. egyházközség közös választmányának üléséről. 1904. május 13. 43/a: Glück Frigyes ajánlata a szentély három ablakának díszesebb elkészítésére. EOL Pesti Egyház 42.

- GOETHE, Johann Wolfgang 1976. A német építészetéről. D. M. Ervini a Steinbach, 1772. In: Marosi Ernő (vál., ford., bev.): *Emlék márványból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből.* Corvina, Budapest. 250–255. o.
- GURLITT, Cornelius 1906. *Kirchen.* Alfred Kröner Verlag, Stuttgart. (Handbuch der Architektur. 4. rész, 8. félkötet, 1. füzet.)
- HARTUNG, Bruno 1885. *Die alte und die neue Peterskirche in Leipzig.* Leipzig.
- HERBST, Wolfgang (kiad.) 1992. *Evangelischer Gottesdienst. Quellen zu seiner Geschichte.* 2., átdolg. kiad. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- HOSSELD, Oskar: *Stadt- und Landkirchen.* Berlin, 1905.
- JUHÁSZ Sándor 2007. *Egy gyűjtő portréja. Dr. Elischer Gyula és gyűjteménye.* A szerző kiadása, h. n. [Budapest].
- KEMÉNY Lajos – GYIMESY Károly (szerk.) 1944. *Evangelikus templomok.* Athenaeum, Budapest.
- KRÄHLING János 2004. *Evangelikus templomok a mai Magyarországon.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. (Veszendő templomaink III.)
- LYKA Károly 1902. Budapest magánképtárai. *Művészet*, 5. 328. o.
- MEURER, Moritz 1867. *Altarschmuck. Ein Beitrag zur Paramentik in der evangelischen Kirche.* Dörfpling und Franke, Leipzig.
- MEURER, Moritz 1877. *Der Kirchenbau vom Standpunkte und nach dem Brauche der lutherischen Kirche.* Dörfpling und Franke, Leipzig.
- PASCH, Gerhart: Die Nikolaikirche. Baugeschichte in zehn Jahrhunderten. In: Hermann J. Busch (szerk.) 2004. *Die Nikolaikirche zu Leipzig und ihre Orgel.* Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig. 17–28. o.
- PECZ Samu 1888. A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, XX. évf. 5. sz. 193–205. o., 6. sz. 241–251. o.
- POTANČOK, Vlastimil – ANDRÁŠ, Vladimír 2005. *Evangelische Kirchengemeinde der Evangelischen Kirche A. B. in der Slowakei.* Spišska Nová Ves – Zipser Neudorf.
- RÓKA Enikő 1996. Pecz Samu Szilágyi Dezső téri református temploma és a protestáns centralizáló templomépítészeti hagyomány. *Ars Hungarica*, XIV. évf. 2. sz. 118–175. o.
- RASH FABBRI, Nancy – RUTENBURG, Nina 1981. The Tabernacle of Orsanmichele in Context. *The Art Bulletin*, 63. évf. 3. sz. 385–405. o.
- SAUERLÄNDER, Willibald 1970. *Gotische Skulptur in Frankreich 1140–1270.* Hirmer, München.
- SISA József 1989. A fasori gimnázium tervezésének és építésének története. *Diakónia*, XI. évf. 2. sz. 32–40. o.
- SISA József 2000. *Fasori evangélikus templom és gimnázium.* TKM Egyesület, h. n. [Budapest]. (Tájak – korok – múzeumok kiskönyvtára 638.)
- SISA József (szerk.) 2013. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet.* Osiris Kiadó, Budapest.
- SÖRRIES, Reiner 2008. *Von Kaisers Gnaden. Protestantische Kirchenbauten im Habsburger Reich.* Böhlau, Köln–Weimar–Wien.
- SZABÓ István 2013. Oltárképünk kis Jézusa a „francia Becsületrend lovagja”. *Evangelikus.hu*, 2013. október 30. <http://archiv.evangelikus.hu/unnep/vizkereszt/benczur-gyula-napkeleti-boelcsek-jezusnal>.
- TELEPY Katalin, 1963. *Benczúr.* Jósza András Múzeum, Nyíregyháza.
- ZÁSZKALICZKY Zsuzsanna: A XIX. és XX. század képzőművészete az evangélikus templomokban. In: Dercsényi Balázs et al. 1992. *Evangelikus templomok Magyarországon.* Hegyi & Társa, Budapest.

Gálos Miklós művészettörténész, egyházzeneész. Az ELTE latin szakán 1996-ban, művészettörténet szakán 1998-ban végzett. Egyházzenei diplomáját a németországi Herford egyházzenei főiskoláján szerezte. Középkorai tanári munkáját követően 2004-től a Szépművészeti Múzeum Régi Képtárának munkatársa volt. 2012-től az Iparművészeti Múzeum tudományos titkára, 2014-től a múzeum ötvösgyűjteményének vezetője. A budapest-fasori evangélikus templom orgonistája.

Végjáték a Fasorban

Mirák
Katalin

Retró cikk a budapesti fasori evangélikus gimnáziumról

Az alábbi írás a fasori evangélikus gimnázium 1952-ben bekövetkezett megszűnése különös történetének néhány részletét gyűjti egybe. Első változata 1989 tavaszán készült az ELTE Tanárképző Főiskolai Kara történelem szakos hallgatójának diplomadolgozataként. A szerző akkor még nem tudta, nem is érdekelte, hogy lesz-e újra Fasor. Meglepetten nézte hát néhány hónappal később, 1989. szeptember 2-án a tévéközvetítést az újrainduló gimnázium tanévnyitó ünnepségéről. A „fasori végjáték” azóta is folyamatosan melegen tartott kutatási témája. A pályakezdő történelmi munka gyermekbetegségei ellenére a huszonöt évvel korábbi kutatási eredmények ma is helyállónak látszanak, de egyúttal továbbgondolásra is készítetnek. Ezért született e tanulmány is, amely egyfajta összegzés, anélkül, hogy az evangélikus egyháztörténet-írás a téma teljes körű feldolgozását ezzel késznek nyilváníthatná.

A magyarországi evangélikus egyház életében iskola és templom évszázadokon át szorosan összetartozott. E történelmi hagyomány szakadt meg 1948-ban, amikor a pártállam államosította az ország felekezeti iskoláit, köztük az evangélikus oktatási intézményeket. Kezdetét vette egy négy évtizedes korszak, amelyben – rövid közjátéktól eltekintve – Magyarországon egyetlen evangélikus iskola sem működött.

A 20. században a magyarországi evangélikus egyház nem 1948-ban veszített először iskolákat. A trianoni békeszerződés szerinti határváltozások miatt számos népiskolájától, nagy múltú közép- és felsőoktatási intézménytől kényszerült megválni.¹ 1948-ban azonban nem pusztán mennyiségi veszteség érte. A marxizmus-leninizmus ideológiai talaján álló és működésében meghatározóan a szovjet modellt követő ateista pártállam indított totális támadást az egyház és annak oktatási intézményrendszere ellen. Az államosítás folytán sok évszázados egyházbeli gyakorlat szakadt meg egy csapásra, de mindez olyan, több nemzedékre kiható törést okozott, amelynek káros következményeit egyházunk talán még ma is hordozza.

¹ „...a trianoni szerződés folytán mi szenvedtük majdnem a legnagyobb veszteséget, mi folytatjuk a legnehezebb küzdelmet egyházi, kulturális intézményeink [...] érdekében.” A Magyarországi Evangélikus Egyházat ért károkról lásd EOL (Evangélikus Országos Levéltár) EEI (Egyetemes egyházi iratok) 285/1925. Geduly Henrik tiszai kerületi püspök beadványa az egyetemes egyház képviseletében a miniszterelnöknek. Budapest, 1925. március 27. Az 1948-as államosítás evangélikus veszteségei: 14 középfokú iskola (kollégiumaival együtt), 353 nép- és nyolcosztályos általános iskola, mindez 834 evangélikus pedagógust érintett. EOL Egyetemes közgyűlési jegyzőkönyvek 1933–1951. A Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem közgyűlési jegyzőkönyve. 1949. április 7.

Ellenséges közegben

Magyarországon a Magyar Kommunista Párt hatalma 1945–1948 között fokozatosan kizárólagossá vált. A Rákosi-féle pártvezetés irányítása alá vonta az államapparátus minden lényeges szegmensét, politikai ellenfeleit módszeresen kiiktatta, és felszámolta a többpártrendszert. A fiatal népi demokrácia ellen támadó *belső reakciós erők* egyik legveszélyesebbikének az egyházat kiáltotta ki, s mint a legfőbb ideológiai ellensége ellen 1948-ban koncentrált harcot hirdetett meg. Egyik legfontosabb törekvése az állam és az egyházak viszonyának mielőbbi „rendezése” s az úgynevezett egyezmények tető alá hozása volt. Az állami nyomásra 1948 tavaszán megindult folyamat egyházunk számára az év végén zárult le, amikor zsinati felhatalmazás alapján a testület elnöksége, Túróczy Zoltán püspök és Mádly Zoltán egyházkerületi felügyelő december 14-én aláírták a következő évtizedekben mindkét fél részéről sokat

Túróczy Zoltán püspök és Ortutay Gyula miniszter aláírják az Egyezményt. 1948. december 14.

idézett és hivatkozott Egyezményt. Mint a korszak egyik legfontosabb egyházpolitikai dokumentuma, 1948-tól 1990. márciusi felbontásáig lényegében ez az alapszerződés határozta meg a Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyar Népköztársaság viszonyát.²

A tárgyalásokkal párhuzamosan nagy iramban folyt Rákosi 1948. januári bejelentésének végrehajtása, miszerint a *klerikális reakcióval* év végéig végezni kell. Miközben az evangélikus püspöki karon belül természetes okokból (például kiöregedés) és az egyházi törvények szerinti rendben személyi változások történtek, más személycserék állami nyomásra zajlottak le. Az őrsgé váltás jegyében a proletárdiktatúra erőszakos szervei, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) és a Hadügyminisztérium (HM) a *reakciónak* és politikailag „alkalmatlannak” ítélt egyházvezetőket és lelkészeket eltávolították pozíciójukból. E helyzetben

a laikus (nem lelkészi) egyházvezetők egész sora kényszerült tisztségétől megválni. Az evangélikus püspökök közös körlevele megrázó tömörséggel összegezte az 1948 őszére kialakult feszült helyzetet: „Az egyháztörténelem folyamán egyházunk még ilyen nehéz helyzetben nem volt.”³

A kommunista pártvezetés számára 1948 valóban a meghirdetett „fordulat éve” lett. Igazi „sikertörténet”. Az evangélikus egyház ellenben drámai események sorozatát élte meg. Ez az év a fájdalmas felismerések, veszteségek, de a belső tisztázás ideje is volt. Történelmi múltú, működőképes intézményi rendszer és iskolafenntartói, nevelői-tanítói gyakorlat birtokában a provokáló 1948-as esztendőben az egyháznak önmagának is meg kellett fogalmazni a választ arra az alapvető kérdésre: mit jelentenek számára az iskolái.

1948 legkritikusabb hónapjaiban, amikor iskolaügyben állami részről a legerősebb nyomás nehezedett az

² Az Egyezmény szövegét lásd: MAGASSY 1998, 9–12. o. és az Ordass Alapítvány honlapján: http://www.ordass.hu/docs/KI_040_1998tel.pdf. (Letöltés: 2015. február 19.)

³ A lemondottak névsorát és az 1948. szeptemberi állapotok részletes leírását lásd EOL EEI 886/1948. Közös püspöki körlevél. Budapest, 1948. szeptember 9. Közli CSERHÁTI et al. 2002, 222–224. o.

egyházakra, az egyházvezetésen belül két markánsan különböző nézet konfrontálódott. Az elsősorban Túróczy Zoltán és Szabó József püspökök képviselte álláspont szerint, amelyet az egyházi sajtóban Veöreös Imre szólaltatott meg: „Az egyház lényegéhez nem tartozik hozzá az iskola [...] az egyház iskolák nélkül is egyház marad. [...] Ebből következik, hogy az iskolákért mártírvér nem folyhat. Jöhetnek idők, amikor kell mártírvérnek folynia. [...] Van egy határ, ahol az egyház Istennek engedelmeskedve, szenvedőlegesen, »vérig« (Zsid 12,4) köteles ellenállni. Ennek ideje nem most jött el, mert ez a határ – nem az iskolakérdés.” (VEÖREÖS 1948) Kategorikusan máshol húzta meg az ellenállás határait Ordass Lajos püspök: „Ifjúságunk hitben való nevelése [...] a legszorosabban vett egyházi feladat. Késő lesz valahol egy belsőbb védelmi vonalon megvetni lábunkat, ha most megfutamodunk. Az egyház ellenállásának nem az ad értelmet, hogy belátható, rövid időig kell azt csak folytatni. Ha van ok az ellenállásra, akkor azt abban az esetben is vállalnunk kell, ha beláthatatlan ideig tart, sőt akkor is, ha ellenállásunkkal menthetetlenül el is bukunk.” (ORDASS 1985, 293. o.)

1948-ban tehát láthatóan jóval többről volt szó, mint az evangélikus püspököknek egy aktuálpolitikai kérdésben kifejtett véleménykülönbségéről. Az egyház a pártállam által előidézett krízishelyzetben arra kényszerült, hogy számot vessen önmagával, saját körein belül tisztázza a maga egyházfelfogását, és megválaszoljon olyan alapkérdéseket, amelyeket talán már hosszú ideje nem kellett végiggondolnia. Ilyen értelemben 1948 az evangélikus egyház számára is a számvetés és egyfajta „fordulat éve” lett.

Az 1948 tavaszán megkezdett tárgyalássorozaton, amelynek középpontjában az egyház és a (párt)állam (jog)-viszonyának rendezése állt, néhány hónapig kardinális pontként szerepelt a felekezeti iskolák államosítása. A zárt ajtók mögötti megbeszéléseken az állami oldal, személy szerint Rákosi Mátyás kezdettől fogva nem hagyott kétséget afelől, hogy az államosítást mindenképp végrehajtják. Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. május közepén a nyilvánosság előtt is egyértelműen megfogalmazta, milyen jövő vár a felekezeti oktatásra: „...az egyház iskoláiban a reakció tenyészik. A kormánynak elhatározott szándéka, hogy ezt a túrhetetlen állapotot fölszámolja.” (Uo. 276. o.) Így is történt: 1948. június 16-án a magyar parlament – a pártvezetés koncepciójának megfelelően – elfogadta a felekezeti iskolák államosítását célzó törvényjavaslatot.⁴ Az iskolák megtartásáért folytatott egyházi küzdelem ezzel véget ért. A tárgyalások a továbbiakban az állam és az evangélikus egyház viszonyának rendezéséről folytak 1948. december közepéig, az egyezmény aláírásáig.

Fasor – államosítás kivételekkel

Az 1940-es évek elején a budapesti – fasori – evangélikus gimnázium nyolcosztályos fiúiskolaként működött a Budapest VII. kerületi Vilma királynő út 17–21. alatt.⁵ A Deák téri testvéregyházak [a Pesti Evangélikus Egyház hét gyülekezete] fenntartásában álló, internátussal is rendelkező iskola tanulói létszáma ekkoriban átlagosan 660 fő volt.⁶

⁴ 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonba vétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. Kihirdetve: 1948. június 16. Az államosítás alól kivételt képeztek a kizárólag egyházi célokat szolgáló, nem közoktatási jellegű tanintézetek (hittudományi/teológiai főiskola, a diakónus- és diakonisszaképző, a lelkészképző, a misszionáriusképző intézetek stb.). Lásd *1000 év törvényei*. <http://www.1000ev.hu/index.php>. (Megtekintés: 2015. február 12.)

⁵ Az út neve többször változott: 1874-től Városligeti fasor, 1921-től Vilma királynő út, 1950-től Gorkij fasor volt, 1991-től ismét Városligeti fasor.

⁶ *A Magyarországi Evangélikus Keresztény Egyházegyetem névtára*, 160–161. o.

Az országos iskolareform nyomán 1945. szeptembertől az iskola oktatási szerkezete fokozatosan átalakult. Megszűnt a gimnázium alsó négy osztálya, helyébe felmenő rendszerben az általános iskola felső tagozata épült ki. 1947 szeptemberében az általános iskola Budapesti Evangélikus Általános Fiúiskola néven szervezetileg is különvált az immár négy évfolyamos fiúgimnáziumtól.⁷ Az általános iskola az 1948. júniusi törvény értelmében állami intézmény lett, s az épületet is megosztották az államivá lett általános iskola és az egyházi kézben maradó gimnázium között.

A fiúgimnázium jövője a 1948. évi XXXIII. tc. életbe lépése után néhány hónapig igen bizonytalanná vált. Jogállása szinte hétről hétre változott, mivel szorosán összefüggött az állam és az evangélikus egyház közti – szintén váltakozó eredménnyel folyó – tárgyalások aktuális állásával. Egy júliusi feljegyzés szerint míg az általános iskolát a törvény értelmében államosították, „a gimnázium vonalán ilyen értelmű intézkedés eddig nem történt”.⁸ Novemberben ugyancsak az iskola meghagyásának tényét állapították meg, homályos utalással a háttértárgyalások részleteire: „...a gimnázium kivételezés alá esik: az államosítás alól mentesítve lett, [...erről] az egyház vezetősége a kormány felelős tényezőitől szóbeli közlést kapott.”⁹ A nyári vargabetűkről a püspöki kar 1948. őszi körlevelében tájékoztatta az egyház népét: „A tárgyalások közben az eddig meghagyott budapesti fiú- és leánygimnázium elvétele is megtörtént, a két iskolát azonban a kormány még a tanév megkezdése előtt visszaadta, s azok ma is az egyház birtokában vannak.”¹⁰ Így a fiúgimnázium 1948 szeptemberében állami tanterv szerint működő négyosztályos evangélikus iskolaként kezdte meg az új tanévet.

A szóbeli egyeztetések és bizonytalan ígéretek időszaka után a gimnázium jogállását az egyezmény rögzítette. Az evangélikus egyház zsinata 1948. december 8-án részletesen tárgyalta a kormány immár sokadik egyezménytervezetét. Az egyházi iskolák államosításáról szóló részletes megállapodást a 6. pont tartalmazta. Joób Olivér a zsinat előkészítő bizottság és a maga nevében javasolta annak elfogadását, de a következő határozattal együtt: „...a zsinat megilletődött fájdalommal vesz búcsút nagy múltú és a magyar nép nevelésében páratlan jelentőségű iskoláitól és az azokban dolgozó pedagógusaitól. Köszönetet mond minden eddigi munkájukért, fokozott várakozással, szeretettel és reménységgel tekint meghagyott iskolái felé. Megállapítja, hogy az egyezmény e pontja nem jelenti az egyház iskolafenntartási jogának megszűnését, mert azt a meghagyott iskolák léte és új iskolák létesítésének lehetősége által a kormány továbbra is elismeri. A zsinat ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy egyházunk állami alaptörvényeinkben is biztosított iskolafenntartási és -állítási jogához rendületlenül ragaszkodik.”¹¹

A zsinat a 6. pontot végül szótöbbséggel és a határozati javaslattal együtt elfogadta. E szerint az evangélikus egyház tudomásul veszi az iskolaállamosítás tényét, és a végrehajtásra vonatkozó megállapodást irányadónak tekinti. A két meghagyott iskolára a 6/e pont vonatkozott: „A magyar köztársaság kormánya részben az evangélikus egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként, részben pedig az újabb lelkésznevezések előképzésének biztosítására hozzájárul ahhoz, hogy a legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező iskolák közül a budapesti VII. kerületi evangélikus gimnázium és a IV. kerületi Deák-téri evangélikus leánygimnázium az eddiginél nem nagyobb keretben továbbra is egyházi iskola maradjon. Az elkövetkező évek során az eddigi keret

⁷ Az iskolatörténeti adatokat lásd GYAPAY 1989, 130–131. o.

⁸ EOL EEI 1420/1952. Tájékoztató. Budapest, 1948. július 3.

⁹ EOL EEI 1420/1952. Jegyzőkönyv. Budapest, 1948. november 19.

¹⁰ EOL EEI 886/1948. Közös püspöki körlevél. Budapest, 1948. szeptember 9. Közli Túróczy I., 222–224. o. 1948. szeptembertől hasonló feltételek mellett működött a szintén meghagyott Deák téri/Sütő utcai evangélikus leánygimnázium is, amely 1952-ben szintén állami kézbe került.

¹¹ EOL EEI 170/1949. Zsinati napló. 1948. december 8. Közli CSERHÁTI et al. 2002, 239–243. o.

eseti bővítéséről az 1. pont szerint alakított bizottság hivatott a kormánynak javaslatot tenni. E felekezeti iskola fenntartását az államsegélyes időszakban a magyar köztársaság kormánya ugyanúgy biztosítja, mint a jelen megállapodás 5/a pontjában biztosított személyi államsegélyek, az államsegélyes időszak végeztével pedig fenntartása teljes egészében az egyházat terheli.”¹²

Az egyezmény korántsem közös szándékkal és egyenrangú felek között kötött szerződés volt. Maradéktalan betartása esetén a meghagyott evangélikus gimnáziumok számára mégis korrekt helyzetet teremtett. Elméletileg hosszú távon biztosította a két iskola működését, hiszen azok egyházi kézben maradtak, és a jövőben nem zárta ki a tanulói létszámkeret emelését sem. Emellett az állam vállalta, hogy a személyi államsegélyt ezen iskoláknak is biztosítja.¹³

Miért és hogyan szűnt meg 1952-ben mégis a fasori gimnázium? E négyéves történetnek elsősorban párt- és egyházpolitikai háttere volt, de felvetődik az iskolafenntartó Bányai Evangélikus Egyházkerület vezetői, mindenképp Dezséry László püspök személyi felelősségének kérdése is. Bár állami részről az egyezmény szövegének tételes megszegésére a gimnáziumok esetében 1948 és 1952 között jelenlegi ismereteink szerint nem került sor, a pártállam egyházellenes lépései fokozatosan ellehetetlenítették a két intézmény egyházi működtetését. A Rákosi-diktatúra kiteljesedésének éveiben (1948–1952) a pártvezetés elsődleges egyházpolitikai célkitűzése az egyház fokozatos felszámolása, majd végső megsemmisítése volt. A totális támadássorozatban államosították a felekezeti iskolákat, feloszlatták a szerzetesrendeket és a diakonisszarendeket, megszüntették az egyházi egyesületeket. 1951-ben az evangélikus egyház maradék anyagi függetlenségére újabb csapást mért, hogy az 1945-ös földreform¹⁴ után megmaradt földjeit, de bérházait és egyéb ingatlanait is kénytelen volt „önként felajánlani”.¹⁵ Holott évszázados története során intézményeit épp ezekből az államtól független, saját forrásaiból volt képes fenntartani. Az államsegély rendszere látszólag kedvező helyzetet teremtett, valójában függésbe hozta az egyházat. A pénzügyi nehézségeket tovább fokozta, hogy az oktatásügyben 1948 után hozott kormányzati intézkedések egy részét (például a pedagógusok fizetésemelése) a maradék egyházi iskolákban nem hajtották végre. 1952-re olyan légüres tér keletkezett, amelyből az evangélikus egyház önerejéből nem tudott kitörni, akkori vezetői pedig láthatóan nem merték vagy nem akarták felvállalni, hogy az egyházi értékek – az iskolák – védelmében a végsőkig elmenjenek.

¹² Egyezmény 6/e pont. MAGASSY 1998, 11. o.

¹³ Az egyezmény szerint az állam az evangélikus egyház anyagi megerősödése támogatása érdekében személyi államsegélyt biztosít, 1948-tól öt évig változatlan összegben, majd öt évente fokozatosan csökkentve, míg „1968. december 31-ével minden államsegély megszűnik”. Egyezmény, 5/a pont.

¹⁴ A 100 kat. holdnál nagyobb egyházi földek államosításáról lásd *Az ideiglenes nemzeti kormány 600/1945. M. E. sz. rendelete a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról*. Kihirdetés: 1945. március 18. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8213>. (Megtekintés: 2015. március 13.)

¹⁵ A Bányai Evangélikus Egyházkerület gyülekezetei 1951. szeptember 1-ig az összes – az evangélikus egyház és a Magyar Népköztársaság 1949. december 31-i keretmegállapodásának körébe tartozó – földingatlanjukat felajánlották az államnak. Az egyházkerület éves közgyűlésén a témáról Gádor András megbízott püspöki titkár tett jelentést. A történetek elvi indoklásában kiemelte, hogy az evangélikus egyház a felajánlásban is kifejezésre juttatja, hogy bizalommal van a kormány és az állam iránt, amelytől addig is oly sok jóakaratot tapasztalt. A gyülekezetek a felajánlással azt is kifejezik, hogy a magyar mezőgazdaság szocialista fejlődésének tervét elfogadták, továbbá az egyház népe a felajánlással hitvallást tett amellyel, hogy „nem az ősök áldozatából, hanem a mai idők áldozatvállalásából kell élnie [...] az egyház létalapja nem földi vagyonban, tőkében és földben van elhelyezve, hanem a hívő dolgozó egyháztagok mindennapos munkájában, meggyőződésében és hitbeli áldozatkészségében.” EOL BEEK (Bányai Evangélikus Egyházkerület) rendes évi közgyűlési jegyzőkönyve. Budapest, 1951. szeptember 14. 4. pont. 52. o.

Színfalak előtt és mögött – tárgyalások 1952-ben

A fasori gimnázium mint a legkisebb létszámú és társadalmi súlyú magyarországi történelmi egyház egyik meghagyott iskolája 1948. szeptembertől még négy tanéven keresztül működött. Ez idő alatt „rugalmasan illeszkedett az új viszonyok közé. Méltányolta, hogy a régi hagyományok ápolójaként megmaradhatott egyházi iskolának, és mindent elkövetett, hogy ennek az elvárásnak eleget is tegyen.”¹⁶ Az iskola valóban „vette az akadályokat”, amelyeket az új oktatási (és politikai) rendszer állított: az állami rendelkezés szerint reál és humán tagozat alakult, a tananyagban

pedig a latin nyelv fokozatos kiszorításával párhuzamosan előtérbe került az élő nyelvek – mindenekelőtt az orosz – tanítása. A Fasor a tanári kar megtartásával, de a pedagógusok gyors és intenzív átképzésével e követelményeket maradéktalanul teljesítette. A változás leginkább a nyelvszakos oktatókat érintette, akik tanfolyamokon vettek részt, és eredeti görög–latin szakjuk mellé rövid időn belül az orosz nyelv tanításához szükséges szakképesítést szereztek.

Az 1952. június 17-én megtartott tanévzáró ünnepség után a diákok nyári vakációra mentek. A különböző visszaemlékezések azonban azt sejtetik, hogy az iskola megszűnését a tanulókkal nem azonos időben és módon közölték. Az egyik fasori öregdiák emlékei szerint a végzős évfolyam már jóval a tanév befejezése előtt tudott a várható fejleményekről: „1952-ben osztályunk, az akkori IV/b volt az utolsó érettségiző osztály. Június utolsó napjait írtuk. Az előző két hónapban többször változott a helyzet. A ballagáskor és az írásbeli érettségi napjaiban még reménykedtünk, de mire a mi szóbelinkre került a sor, már véglegessé vált a döntés.” (FRENKL 2000, 45. o.) Egy akkor végzett I. évfolyamos diák emlékezetében azonban úgy él, hogy az iskola bezárásának híre teljesen váratlanul érte július legvégén, amikor édesapja kézhez kapta a másik iskolába való átirányításáról szóló levelet.¹⁷

Az értesítés azonban kezdettől fogva felemás formában folyt. 1952. január 31-én a minisztérium azt közölte, hogy a fiúgimnáziumban két első osztály indítható, összesen nyolcvan tanulóval, a keretszámok „az állami népgazdasági terv szükségleteinek megfelelően állapítottak meg”.¹⁸ Egy május végi püspöki levél szerint azonban az újonnan felvett tanulókat még nem tájékoztatták a

várható változásról: „Előjegyeztünk eddig a fiúiskolába kb. 34 tanulókat az I. osztályban való felvételre. Az általános beíratásokig ezekkel szintén közölni kellene az iskolák átadását (különösen a fiúknál, ahol biztosan nem lesz iskola), lehetséges azonban az, hogy az előjegyzettek névsorát a K. M.-nak [Közoktatási Minisztérium] átadjuk és sorsukról bizalmasan döntenek elhelyezés szempontjából.”¹⁹

Az egyezmény utolsó oldala

¹⁶ Az értékelést lásd GYAPAY 1989, 132. o.

¹⁷ „Értesítem, hogy iskolánk államosítása, illetőleg megszűnte folytán fiát, [...] o. tanulót a Budapesti Városi Tanács [...] sz. alatti általános gimnáziumba osztotta be, ahol szeptember 1-jén kell jelentkeznie. Budapest, 1952. július 31-én Laki Tibor igazgató.” Irat Zászkaliczky Péter gyűjteményéből.

¹⁸ EOL EEI 1420/1952. Feljegyzés az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) részére. Budapest, 1952. május 28.

¹⁹ Uo.

A bizalmasan kezelt kérdésről természetesen az egyházi sajtó sem adott hírt. Ellenkezőleg, az újságolvasó evangélikusok egyetlen országos hetilapjuk 1952. tavaszi számaiban sorozatot olvashattak *Egyházi iskoláink új élete* címmel.²⁰ A cikksorozat zárószavai szerint: „Még folytathatnók és nem is tudnánk betelni iskoláink munkájának felsorolásával. Nagy öröm hallani és látni, hogy iskoláink hűségesek maradtak múltjukhoz: a haladást szolgálják és a nagy jelszó értelmében az életre nevelnek úgy, hogy az életet beengedik a falaik közé. És éppen ez teszi újjá iskoláink életét. Szeressük ezért az evangélikus iskolát!” Az újság arról is beszámolt, hogy március 9-én „a Teológiai Akadémia, a Fasori Gimnázium és a Deák téri leánygimnázium tanárai, házastársaikkal együtt ismerkedési estélyt tartottak, ahol Dezséry László püspök feleségével fogadta őket. A hosszú órákig tartó beszélgetésben találkoztak először intézeteink tanárai.”²¹ Gondolták vajon, hogy ebben a felállásban utoljára? Vagy az ismerkedés során Dezséry püspök sort kerített a tájékoztatásukra?

E sajtóhírek inkább a reményteli folytatást sejtették, mintsem a közelgő iskolabezárást, s azt a meggyőződést erősítették meg, hogy az evangélikus gimnáziumoknak az állami oktatási rendszerben is van jövőjük, mivel bebizonyították, hogy munkájuk a legújabb társadalmi igényeket is kielégíti. Ez utóbbit hangsúlyozta Laki Tibor, a fasori gimnázium igazgatója is a Bányai Evangélikus Egyházkerület júniusi közgyűlése elé terjesztett éves jelentésében.²² A statisztikai adatokra és a tanév tételei leírására szorítókozó beszámolóban kiemelte, hogy az intézmény folyamatosan igyekszik megfelelni a kor kihívásainak, s ezzel szervesen beleilleszkedik az állam oktatási-nevelési elképzeléseibe. A tanári kar például a tanulmányi eredmények javítása érdekében még a DISZ segítségét is igénybe vette, az iskolai DISZ-szervezet pedig „tanulmányi és kultúrversenyt rendezett, kitüntette a jó eredményt elért diákokat”.²³ Emellett az iskola két növendéke is bekerült a Rákosi Mátyás tanulmányi verseny második fordulójába. (A jelentésben egy mondat erejéig egy majdani püspök alakja is feltűnik: „A pécsi tanulmányi kiránduláson Káldy Zoltán lelkész kalauzolta nagy szeretettel ifúságunkat és gondoskodott ellátásukról.”)²⁴

A jelentésben nincs utalás az iskola életében hamarosan bekövetkező döntő változásra, de a bejelentés megtétele nem is az igazgató feladata volt. A történeteket Dezséry László püspök ismertette 1952 nyarának derekán a megszüntetett Bányai Egyházkerület jogutódja, a Déli Evangélikus Egyházkerület alakuló közgyűlésén.²⁵

Püspöki interpretáció

Dezséry püspöknek a kerületi presbitérium javaslataként tett előterjesztése szerint 1952. elején két okból került napirendre a gimnáziumok fenntartásának témája: az iskolák „személyi vonatkozású anyagi terheinek óriási megnövekedése [...] és az egyházi iskolák létjogosultságának elvi kérdései”²⁶ miatt.

Az iskolafenntartó egyházkerület püspöke és az Állami Egyházügyi Hivatal közti levelezés 1952. januárban kezdődött el, amikor Dezséry László levélben tájékoztatta a hivatal elnökét az iskolával kapcsolatos fizetési problémákról. Eszerint az állam 1950. március 1-ig az egyezmény alapján a gimnázium tanárainak teljes fizetését fedezte,

²⁰ *Evangélikus Élet*, XVII. évf. 9. sz. 1952. március 2. 2. o. és XVII. évf. 10. sz. 1952. március 9. 2. o.

²¹ *Evangélikus Élet*, XVII. évf. 11. sz. 1952. március 16. 2. o.

²² EOL BEEK rendes évi közgyűlési jegyzőkönyve. Budapest, 1952. június 19. 37–39. o. Függelék: Jelentés a Budapesti Evangélikus Fiúgimnázium 1951–52. évi működéséről.

²³ Uo. 38. o.

²⁴ Uo. 39. o.

²⁵ EOL DEEK (Déli Evangélikus Egyházkerület) alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. 10. pont. 17–21. o.

²⁶ Uo. 1. és 2. pont. 17. o.

mindenben megegyezően az állami és fővárosi tanári fizetésekkel. A pedagógus státuszrendezés kapcsán azonban március 1-je után az állam háromszor is fizetésemelést hajtott végre úgy, hogy azok nem vonatkoztak az egyházi iskolák nevelőire. Így a pedagógusbérek kiegészítése és az állami tanári fizetésekhez való igazítása az iskolafenntartó egyházkerületre hárult. Egy 1951. decemberi rendelet tovább nehezítette a helyzetet azzal, hogy a dolgozók fizetésemelésének meghatározott százalékkal való felemelését írta elő. Az egyházi iskolák esetében ez 21 százalék volt, amit szintén az egyháznak kellett állnia. Az állam 1952. január 1-jén ismét emelte a pedagógusok bérét, az intézkedés azonban ezúttal sem vonatkozott az egyházi iskolák tanáira. E helyzet summája: mindez „egyházkerületünknek olyan anyagi terhet jelent, ami csaknem lehetetlenné teszi iskoláink fenntartását”.²⁷

1952 márciusában Dezséry püspök szintén levelében közölte az ÁEH elnökével, hogy az egyház az evangélikus leánygimnáziumot felajánlja az államnak, s egyben bejelentette: „...a Budapesti Evangélikus Fiúgimnáziumot, mely a Bp. VII. Gorkij-faszorban az Evangélikus Teológiával együtt működik, ugyancsak 1952. június 30-val feloszlattuk és az iskolában a tanítást megszüntetjük.”²⁸

A levelezés ezután az átadás-átvétel személyi és dologi részleteiről folyt tovább. A püspök a felajánlással egy időben a tanári kar és a tanulók jövőjének biztosítását kérte, mivel ezek munkájára az állam a jövőben is bizony számíthat: „Kérem gondoskodni középiskolai tanáraink elhelyezéséről, valamint a tanulóifjúság más iskolákban való elhelyezéséről [...] Meggyőződésünk, hogy iskolánk volt tanárai és növendékei Népköztársaságunkhoz való hűségben becsületes munkát végeznek majd az állami tanintézetekben is.”²⁹ A püspök május végén a rendezés olyan konkrét lépéseit fogalmazta meg, amelyek a tanszemélyzet, a tanulók és az iskola egyéb dolgozói elhelyezésének kérdésében később a végleges megállapodás alappontjai lettek. Ugyanakkor azt is egyértelművé tette, hogy az ügyintézésben kizárólag ő és hivatala kompetens: „A püspök kéri, hogy minden, az iskola átvételével kapcsolatos intézkedés, kérelem stb. az iskolafenntartó bányai egyházkerület püspöki hivatalán, személyesen rajta keresztül történjék.”³⁰

A fiúgimnáziumban az év végi osztályvizsgák (június 9.), az évváró ünnepély (június 17.), a beiratkozás (június 20.), az érettségi vizsgák (június 21–30.), a tanévzáró értekezlet (július 2.),³¹ illetve az átvétellel kapcsolatos tárgyalások párhuzamosan folytak. A megállapodást a felek 1952. június 26-án írták alá. Az irat szerint a gimnáziumot az egyházkerület ajánlotta fel, amelyet az ÁEH, illetve a Közoktatásügyi Minisztérium elfogadott. Az állami szervek vállalták, hogy az átadást a megállapodás alapján hajtják végre.³²

Az illetékes egyházi testületek az anyagi természetű problémákról és a már lezárult (!) tárgyalásokról a nyár folyamán kaptak részletes és hivatalos tájékoztatást. A bányai kerület utolsó éves közgyűlésén, június 19-én az iskolabizottság munkájáról Mekis Ádám kerületi főjegyző számolt be. Tájékoztatta a gyűlést, hogy az egyházkerület az 1951/52-es tanévben a pedagógusok fizetésemelését bizonyos egyházi tartalékokból (például éves iskolai offertórium) és „az iskolák tandíjbevételeinek feleslegéből” még fedezni tudta, a következő tanévnek azonban nincs hasonló költségvetési fedezete.³³

Az iskolafenntartással kapcsolatos helyzetet Dezséry László a Déli Evangélikus Egyházkerület 1952. július 18-i alakuló közgyűlésén ismertette részletesen, mivel az ügyet a bányai egyházkerület még júniusban e testület

²⁷ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László püspök levele az ÁEH elnökének. Budapest, 1952. január 14.

²⁸ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László püspök levele az ÁEH elnökének. Budapest, 1952. március 6.

²⁹ Uo.

³⁰ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László. Feljegyzés az ÁEH részére. Budapest, 1952. május 28.

³¹ EOL Hirdetőkönyvek, rendeletkönyvek. 85. g. Munkarend. 1951. március – 1952. augusztus 2.

³² EOL 1420/1952. Megállapodás. Budapest, 1952. június 26.

³³ EOL BEEK rendes évi közgyűlési jegyzőkönyve. Budapest, 1952. június 19. 6/d pont. Jelentés az iskolabizottság működéséről. 22. o.

hatáskörébe utalta át. Ismételten megállapította, hogy az iskolákat egyházi forrásból csupán az 1951/52-es tanév végéig lehet ráfizetés nélkül működtetni, a következő tanévben súlyos ráfizetéssel kell számolni. Ezután korrekten felvázolta azt a folyamatot, amely az anyagi ellehetetlenüléshez vezetett.

Csupán ezeket az adatokat ismerve elfogadható lenne az a ma is általános vélekedés, miszerint az egyház pénzügyi terhei 1952-re oly mértékben megnövekedtek, hogy a gimnáziumokat önerőből nem tudta tovább finanszírozni, ezért a szorongató anyagi helyzetben arra kényszerült, hogy 1948-ban meghagyott iskoláit felajánlja átvételre az államnak. A közgyűlésen azonban maga Dezséry püspök lépett túl a pusztán pénzügyi szempontú megközelítésen, és elvi-ideológiai kérdésként vetette fel az iskolák megtartásának, sőt létjogosultságának a dilemmáját. Utalt rá, hogy előzőleg felmerült az egyházon belül meghirdetett gyűjtés lehetősége, amelyet az egyházkerületi elnökségnek (neki mint püspöknek és Darvas József kerületi felügyelőnek) „józanul, a közadakozásszerű iskolafenntartás politikai következményeinek tekintetében őszintén kellett mérlegelni”.³⁴ A tervet az egyházkerületi iskolabizottság és a presbitérium, de az állami fél előtt is felvetették. A püspök azonban a júliusi közgyűlésen e megoldást egyértelműen elhárította mint az evangélikus egyház számára járhatatlan utat: „Az iskolák fenntartását ilyen körülmények között csak erőltetett gyülekezeti közadakozás révén lehetne költségvetésen kívül biztosítani. Egy ilyen adománygyűjtési mozgalom azonban önkéntelenül is olyan politikai következményekkel járna, amiket egyházunk hitben elfoglalt álláspontja nem engedély[ez]. Elkerülhetetlen volna az egyházi tömegekben egy ilyen, az egész esztendőben folyó és az egyházi iskolák érdekében történő mozgósítás és adakozás kapcsán az, hogy egyes egyházi munkások az egyházi tömegekben az egyházi iskolákkal kapcsolatos állásfoglalást ugyanolyan szellemben alakítsák ki, mint 1948-ban, s elkerülhetetlen volna az egyházi tömegekben az iskolák iránti szeretet olyan elfajulása, ami sokakat szembefordítana az állami iskolarendszerrel.”³⁵ A püspök érzékelhetően tartott a szélesebb egyházi rétegeket megmozgató gyűjtési akció lehetséges egyházpolitikai következményeitől. Nem vállalta fel megoldásként, mivel az egyházi reakció várható aktivizálódása miatt nem akarta megbolygatni az egyház és állam 1948 óta szerződésben deklarált, s attól kezdve úton-útfélen hirdetett „jó viszonyát”. Ehelyett az evangélikus gimnáziumok jelentőségére kérdezett rá, illetve megkérdőjelezte azt: „Azon tárgyalások folyamán, melyeket az iskolák fenntartásának anyagi ellehetetlenülése következtében folytatott az állammal a bányai egyházkerület elnöksége, természetesen adódott annak a kérdésnek a mérlegelése, hogy milyen jelentőséget tulajdonít egyházunk az egyházi iskolának, az egyházi iskolák létjogosultságát miben látja, s mérlegelni kellett azt, hogy az iskola fenntartás ezen elvi és egyházi szempontjai, valamint iskoláinknak ezen szempontok szerinti megfelelése indokolja-e a szükséges fenti anyagi áldozat meghozatalát akkor, amikor egyházunk a lényegéhez tartozó legalapvetőbb egyházi munkák anyagi fedezetét köteles elsősorban biztosítani. Mérlegeltük azt, megvan-e iskoláinknak az a különleges küldetésstudata, s tanítási rendszerének az egyház által előírt olyan tartalma, amely az iskolák fenntartását az egyetemleges nemzeti közoktatási rendszerben szigetként indokolná.”³⁶ Vagyis: ér-e annyit a két iskola, hogy megtartásukért az egyház komoly akciót indítson, és esetleg szembekerüljön az állammal. A kérdésfelvetésben benne van a válasz is: nem, nem ér, mert az evangélikus iskolák nemcsak rendszeridegen zárványként működnek az állami iskolarendszeren belül, de nem tartoznak hozzá az egyház lényegéhez sem.

Mínta a történelem néhány éven belül – kicsiben – megismételte volna önmagát, a dilemma az 1948-as államosítási harcokat idézi. Az evangélikus egyháznak ezúttal anyagi természetű kényszerhelyzetben kellett megválaszolnia a kérdést: mit jelentenek számára az iskolái? Meddig mehet el, hogy megtartsa őket? Mi tartozik hozzá az egyház lényegéhez, s mi áldozható fel? Egyáltalán, hol van az ellenállás határa egy diktatúrában?

³⁴ Uo. 17–18. o.

³⁵ EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. 10. pont. 17. o.

³⁶ Uo. 18. o.

A püspök elismeréssel szövegezte a gimnáziumok 1948 utáni működéséről: „...a tanári karok hazafias, államhű és egyházhű, valamint az állam és egyház közötti egyezmények[nek] megfelelő munkássága révén [...] hivatástudatukból kifolyólag becsületesen beilleszkedtek az általános nemzetközi [sic!] közoktatási és iskolarendszerbe. [...] Iskoláink ilyen szellemű vezetése megfelelt a bányai egyházkerület [...] és a pesti egyházközösség meggyőződéses egyházpolitikájának [...] Ez az oktatási és nevelési irányzat megfelelt az evangélikus szülők és az evangélikus tanulók érdekeinek is, ha figyelembe vesszük – és figyelembe vettük – gyermekeink továbbtanulásának szempontjait.”³⁷

Létük azonban a múltban, de a jelenben is veszélyt hordoz magában: „Az egyházi iskolák »sajátos« szellemének kialakítása konzekvenciáiban nem egyszerűen a vallásos nevelés szempontjainak figyelembevételét jelentené és jelentette volna, hanem olyan oktatási-nevelési irányzat felvételét, mely egyben szembefordulást jelentene és jelentett volna az egyetemleges magyar nevelési és iskolarendszerrel. Az egyház elmaradott rétegeiben megvolt a kísértés ilyen irányzat kialakítására, de ezeket a törekvéseket a bányai egyházkerület minden esetben öntudatosan és hitből kifolyólag törte le. Hitvallásszerűen megjegyzem, hogy nemcsak ez a két megmaradt iskolánk és annak tanárai, de az egyházi iskolák államosítása előtt, a felszabadulás után rögtön egyházi iskoláink döntő többsége, s így egyházi nevelőink döntő többsége elfogadta a felszabadulás utáni Magyarország azon iskolapolitikáját, mely a magyar nemzet demokratikus átnevelését tűzte célul, s ezt 1948 óta, a szocializmus építésére történt fordulat éve óta még világosabban vállaltuk és vállaljuk. Éppen nemzetünk demokratikus átnevelése volt az a szempont, aminek elvi figyelembe vételével tudott egyházunk 1948-as zsinata hozzájárulni az egyházi iskolák államosításához, megértve azt, hogy ez a szempont egységes nemzeti nevelést követel. Ennek távolabbi konzekvenciája volt kétségtelenül már 1948-ban az, hogy a megmaradt egyházi iskolák is ebben a szellemben működjenek, és addig működjenek, amíg azt az egyházi iskolák létjogosultsága szempontjából fontosnak és egyházi szolgáltatnak lehet tekinteni.”³⁸

Dezséry László ezután ismertette a közgyűlés tagjaival a fentiek alapján megtett lépéseket: „E két nagy kérdéskomplexum arra vezette a Bányai Egyházkerület elnökségét – és ebben találkozott a magyar református egyház vezetőségének megfontolásaival és intézkedéseivel –, hogy az állammal, az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül folyamatosan tárgyalásokat kezdjen abból a célból, hogy az egyházi iskola fenntartásának rendszerét közösen felülvizsgálat tárgyává tegyék.”³⁹ A püspök végül a vezető egyházi testület utólagos jóváhagyását feltételezve nemes egyszerűséggel közölte a tárgyalások végeredményét: „...a Bányai Egyházkerület elnöksége az egyházi iskolák állami kézbe való átadását kezdeményezte és készítette elő. Az egyházkerületi elnökség [...] megállapodást kötött az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül a Magyar Népköztársasággal, mely megállapodás az evangélikus egyház iskoláit – párhuzamosan a református egyház iskoláival – beillesztette a nemzeti nevelési és iskolarendszerbe.”⁴⁰ A dátumok beszédesek: miközben az egyházkerületi közgyűlések érdemben június 19-én, illetve július 18-án értesültek a fejleményekről, az átadásról szóló megállapodást az egyházi és az állami vezetők június 26-án aláírták. Az átvétel július 3-án kezdődött el, és augusztus 15-én az iskolai felszerelések átadásával le is zárult.⁴¹

A fentiekből jól látszik, hogy az állami és egyházi oldal közti fél éves egyeztetés a vezető egyházi testületek mellőzésével és az egyházi közvélemény tájékoztatása nélkül folyt. Így az újonnan megalakult Déli Evangélikus Egyházkerület közgyűlésének július közepén már nem maradt más feladata, mint köszönetet mondani a tantestületeknek „eredményes és buzgó működésükért”, végül bólintani a kész helyzetre: „A közgyűlés a püspök bejelentéseit tudomásul veszi, az egyházkerületi

³⁷ Uo. 18. o.

³⁸ Uo. 18–19. o.

³⁹ Uo. 19. o.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ EOL 1420/1952. Jegyzőkönyv a gimnázium átadásáról. Budapest, 1952. július 3.

elnökség intézkedéseit jóváhagyja, s az egyházkerület iskoláit az 1952. július 18-i kerületi presbitérium jegyzőkönyvéhez csatolt Megállapodás szerint átadja az államnak, hogy azokat illessze be a nemzeti nevelés egység keretébe.⁴²

Dezséry közgyűlési előterjesztése a gimnázium átadásának hivatalos verziója volt, sajátos püspöki interpretációban. Egy kortárs, Koren Emil visszaemlékezésében a történetek kevésbé közismert részére is igyekezett rávilágítani: „A Fasori s a Deák téri gimnáziumok az ő [Dezséry László] idejében kerültek állami kézbe. 1952-ben egyszer szomorúan jött be a hivatalába: két gimnáziumunkat felajánlottam a magyar államnak. Ez volt az egyház népe előtt megbocsáthatatlan legnagyobb bűne. Egyezményellenes is volt. Valójában nem is értettük, miért tette. De anélkül, hogy dokumentumokra hivatkoznék, le kell szögezniem hogy legfőbb okát abban látom, hogy az egyház népe ebben is, mint szinte minden másban, magára hagyta Dezséryt, s csak arra kerestett indokot, hogy támadhassák. A gimnáziumok fenntartására az anyagi lehetőségek vérszesen lecsökkentek. A növendékek zöme nem is volt evangélikus. Aki az volt, nagyon kis arányban igényelt hitoktatást. A tanári karon belül ugyan többségben megtartás-pártiak voltak, de pl. a tantestület párttitkára, Vermes az átadás mellett agitált. Az állam mindenesetre átvette mindkettőt.”⁴³

A közeli munkatárs és jó barát lélektani megközelítése nem véletlen, hiszen míg az iskolafenntartó egyházkerület 1952-re kialakult válságos pénzügyi állapota kétségtelenül meggyőző magyarázatul szolgálhat Dezséry döntésének, az utolsó evangélikus iskolák elvesztése-elvesztegetése kapcsán sokkal inkább a püspök személyes felelőssége, elvi indoklása és döntésének helyessége lehet vita tárgya. Mindemelllett Dezséry Lászlónak a korabeli (párt)propagandaszövegek logikáját és frazeológiáját idéző július 18-i közgyűlési előterjesztése, az állami iskolarendszer melletti érvelése, az állami érdek előtérbe helyezése az egyházzal szemben, „hitvallásszerű” megjegyzéssel megerősítve, mai olvasatában legalábbis döbbenetes püspöki megnyilvánulás.

Protestáns párhuzamok

Dezséry püspök a déli kerület júliusi közgyűlésén az 1952. júniusi megállapodás pontjait is ismertette.⁴⁴ Eszerint a fiúgimnázium épülete egyházi tulajdonban marad, felszerelése állami tulajdonba megy át. Az iskolaépület megosztásra kerül: egyik részében tovább működik az Evangélikus Teológiai Akadémia, másik felében egy országos pedagógiai intézmény kap helyet. „Az I. osztályos növendékeket a felvételük szempontjából a társadalmi szempontok figyelembevételével megvizsgálja”, a II–IV. osztályos tanulókat az állam automatikusan átveszi és továbbképzézi az

Az evangélikus fiúgimnázium épülete a Városligeti fasorban. Klösz György és fia, 1904 után

⁴² EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. Határozat. 20. o.

⁴³ EOL Szeptimák I. – D. Koren Emil életrajzi emlékezései. [é. n.] Kézirat. 316–317. o. Koren Emil (1915–1998) a kőbányai, a fasori, majd a budavári evangélikus gyülekezet lelkésze volt, esperes, püspökhelyettes.

⁴⁴ EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. Határozat. 19–20. o.

állami középiskolákban. A Köznevelési Minisztérium a tanárokat és egyéb alkalmazottakat 1952. augusztus 1-től állami státuszban veszi át. Utóbb ez a pont bizonyult az átvétel legkényesebb részének, mivel azt az állami fél több tanár esetében egyáltalán nem vagy nem a megállapodás szerint teljesítette.⁴⁵

Érettségi tábl az 1940-es évek második feléből

A megállapodás egyik pontja az egyházi középiskolai szintű oktatás folytatásának – igaz, szűk keretek közötti – közös protestáns lehetőségét villantotta fel. Dezséry püspök már 1952. márciusban jelezte az ÁEH-nak, hogy iskolakérdésben az evangélikus egyház igyekszik összehangolni a lépéseit a református egyházzal. Egyrészt a küszöbön álló átadás kapcsán: „Súlyt helyezek arra, hogy az iskolák átadásával kapcsolatos eljárás elvi szempontjai a református egyház iskoláinak átadásával kialakuló elvi szempontokkal párhuzamosan történjenek.” Másrészt a protestáns egyházak hosszabb távon is közös megoldást keresnek: „...a református egyházzal tárgyalásban vagyunk arra nézve, hogy a Debrecenben létesítendő protestáns fiúgimnáziumban evangélikus egyházunk biztosítja lelkésznevelésének középiskolai előkészítését.”⁴⁶ A református–evangélikus tárgyalások menetét egyelőre nem ismerjük. Az összehangolt megoldás lehetőségét mindenestre Dezséry püspök a júliusi közgyűlés előtt újfent megerősítette: „Debrecenben református gimnázium marad meg, amit Protestáns

Iskolának lehet kiépíteni, s abban a tanárok és diákok létszámában 25%-os evangélikus részesedés lehet.”⁴⁷

A pártállami időszakban a protestáns egyházak kapcsolatát a hatalomhoz fűződő viszonyában folyamatos versengés és presztízsharc, ugyanakkor számos párhuzamosság jellemezte. A közös iskola 1952-ben felmerült ötlete kapcsán érdemes felidézni a református egyetemes konvent elnökségi tanácsának ülésén elhangzottakat, mert a párhuzamok itt is jól láthatóak. A bányai egyházkerülettel azonos napon, június 19-én tartott református ülés tárgyalta az 1948-ban meghagyott református gimnáziumok állami felajánlásának kérdését. Bereczky Albert református püspök – az evangélikus püspökhöz hasonlóan – szintén megpróbálta összefoglalni „az indokát, helyességét és szükségességét ennek a döntésének”. Dezséryhez hasonlóan ő is gyakorlati problémákat sorolt fel: nincs tanárutánpótlás, növekednek az iskolafenntartás anyagi terhei. És ő is nagy hangsúllyal fejtette ki elvi-elméleti álláspontját: az 1948-as államosításra visszautalva megállapította, hogy azt a református egyház helyséllel fogadta el, mivel „az óriási méretű nagy nevelési rendszerben nem helyes elszigetelt nevelési rendszert fenntartani”. Mindemellert az állami irányítású iskolarendszer nevel igazán az életre, az egyházi iskola „meleg-házi nevelés”. A konvent vezetésének ezért az a véleménye, hogy „az iskolaévnék a befejeződését most fel kell használni arra, hogy iskoláinknak az egész magyar egyetemes iskolarendszerbe való beépítését lehetővé tegyük.”⁴⁸ Az evangélikus püspökhöz hasonló érvelés, a szinte azonos frazeológia s a megegyező végeredmény – a korabeli „protestáns egység”?

⁴⁵ Jóború Magda köznevelési miniszterhelyettes július 16-án szigorúan bizalmas levélben közölte Dezséry püspökkel, hogy a felajánlott gimnáziumok tanárai közül kiket vesznek át állami szolgálatra, és kiket nem. A fiúgimnázium 17 tanára közül 9 került állami státuszba, 8 tanár azonban a megállapodással ellentétben „szükséglet hiányában” mégsem kapott tanári beosztást a főváros területén. Nekik Pest, Fejér és Szolnok megyei általános iskolák felső tagozatán ajánlottak állást. A hiányos átvételeket Dezséry püspök szóvá tette az ÁEH-nál. 1952. július 17-i levelét, ill. a tanárok elhelyezése ügyének több hónapos procedúrájáról szóló további iratokat lásd EOL 1420/1952.

⁴⁶ EOL EEI 1420/1952. Dezséry László püspök levele az ÁEH elnökének. Budapest, 1952. március 6.

⁴⁷ EOL DEEK alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. július 18. 10. pont. Ad 2./9. 20. o.

⁴⁸ Bereczky-idézetek: EOL 1420/1952. A református egyetemes konvent elnökségi tanácsa ülésének jegyzőkönyve. Budapest, 1952. június 19.

Próbálkozások

Bereczky püspök szerint az egyházi gimnáziumok felajánlása után csupán egy kérdés maradt, a teológus-utánpótlás biztosítása: „...erre nézve nyilvánvaló, hogy teljesen elegendő az egész magyar református egyház, sőt az evangélikus egyház hozzászámításával az egész magyar protestantizmus számára egy fiúiskola [...] Ennek természetes helye Debrecen [...] s az így létrejövő fiúgimnázium az egész magyar protestantizmus közös vállalkozása és közös felelőssége.”⁴⁹ A következő évtizedekben azonban bebizonyosodott, hogy egyetlen iskola korántsem képes a protestáns egyházak igényeit kielégíteni. Ugyanakkor a püspök a maga féloldalas érvelésével teljességgel figyelmen kívül hagyta azt a lényeges szempontot is, hogy az egyházi középiskolák mindenkori küldetése nemcsak a majdani lelkeszi kar „kitermelése” volt. Ezek az intézmények évszázadokon keresztül legalább ilyen súllyal az egyház leendő értelmiségének, illetve egyháztagságának a kialakításában és képzésében is pótolhatatlan munkát végeztek.

E dolgozat háttérkutatása nem terjedt ki arra, hogy a debreceni református gimnáziumban megvalósult-e, s ha igen, milyen formában a református püspök által vizionált közös protestáns vállalkozás. Kétségtelen tény, hogy az evangélikus egyháznak 1952 és 1989 között nem volt önálló iskolája. Személyes visszaemlékezésekből azonban az derül ki, hogy még a reménytelennek tűnő évtizedekben is többen és többször próbálkoztak egy evangélikus középiskola – a Fasor – feltámasztásával. Koren Emil szerint a fasori gimnáziumot „megpróbáltuk visszaszerezni. Én is 1956-ban (a püspök nélküli intervallumban), utánam Ordass is hiába próbálkozott, sőt Káldynak sem sikerült 25 évig. Csupán halála előtt két évvel jutott el addig miniszteri szinten való tárgyalásaiban előbb Pozsgayval, majd Köpeczivel, hogy a komoly lehetőségek megnyíltak a visszaállításra. Az új generáció, amelyik erősen Káldy-ellenesnek indult, persze a bizalmas tárgyalásokról nem tudott, s Káldy halála után, amikor már az általa megindított tervek megvalósulni kezdtek, a saját dicsőségének könyvelte el a gimnázium-ügyet.”⁵⁰

Harmati Béla, aki 1952-ben végzett II. osztályos fasori gimnazistaként személyesen is átélte a „szétszórátást”, az iskola újraindításának 25. évfordulója kapcsán azt a szituációt elevenítette fel, amikor „az 1956-os forradalom alatt felvetődött a visszafoglalás gondolata. A forradalom első napjai után következő csendesebb szakaszban a teológiai hallgatók Üllői út 24-ben levő kollégiumában megjelent Juhász Géza akkori fasori gyülekezeti segédlelkész, és győzködött minket: »Fiúk, foglaljuk vissza a fasori gimnáziumot.«” A következő fontos dátum 1984 októbere volt, amikor egykori diákokból megalakult a Fasori Öregdiákok Hagyományörző Egyesülete.⁵¹

A magyar állambiztonság és az evangélikus egyház pártállambeli titkos kapcsolatait vizsgáló tényfeltáró kutatás során azonban előkerült egy olyan dokumentum, amely szerint – legalább egyszer s legalább egy röpké gondolat erejéig – a nyolcvanas évek legelején is felvetődött egy evangélikus középiskola felállításának a terve. A BM III/III/1-c. alosztályán, amely a Kádár-korszakban az úgynevezett belső reakció elhárítását végezte a protestáns egyházak vonalán, 1981. október közepén legépeltek egy jelentést, amely a „*Gellérthegy*” fedőnevű titkos megbízottól (tmb) származó információkat összegezte.⁵² A Sugár Sándor rendőr százados által láttamozott hivatalos gépirat szerint

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ EOL Szeptimák I. – D. Koren Emil életrajzi emlékezései. [é. n.] Kézirat. 317. o.

⁵¹ A Koren Emil által emlegetett „új generáció tagja”, Harmati Béla (sz. 1936) 1987–2003 között a Déli Evangélikus Egyházkerület püspöke. Ő állt az egyházkerület élén a fasori gimnázium 1989-es újraindulásakor is, és egyházvezetőként jelentős szerepe volt az iskola visszaszerzésében. Idézett írását lásd HARMATI 2014.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O–13586/8. Református egyházi reakció területén jelentkező ellenséges személyek elhárítása. Jelentés. Budapest, 1981. október 13. 60. o.

a református professzorok úgy ítélik meg, hogy a debreceni református gimnázium iránti érdeklődés olyan nagy, hogy azt lassan a párhuzamos osztályok sorának beindításával sem lehet kielégíteni. Ezért szükség lenne egy hasonló intézményre Nyugat-Magyarországon is, amelynek színhelye Pápa vagy Budapest lehetne. Az információközlő szerint a terv realizálása, egy második református gimnázium állami engedélyeztetése nem valószínű, mint ahogy „jelen körülmények között” az sem látszik keresztülvihetőnek, hogy a tervezett intézmény közös protestáns iskola legyen. Mindez egyelőre „embrionális terv, inkább csak egymás közti beszélgetésben felvetett és írásba még aligha foglalt gondolat”. A jelentés végén egy evangélikus vonatkozású mondat olvasható még: „...a terv – ti. egy önálló ev. egyházi gimnázium terve – a jelen körülmények között, elsősorban anyagi okokból nem reális.”⁵³

Talán három évvel később sem volt sokkal több realitása egy önálló evangélikus iskola felállításának, amikor a faszori öregdiákok egyesületet hoztak létre a Faszor feltámasztására. Hogy 1989 őszén mely politikai változások, egyház- és oktatáspolitikai koncepcióváltás nyomán, milyen háttértárgyalások folytán, és kiknek a személyes fellépése révén indult el újra mégis a tanítás a Faszorban, ez már legyen egy másik szakdolgozat témája...⁵⁴

Hivatkozott művek

- A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem névtára.* Szerk. Szabó József. Harangszó, Győr, 1940. 160–161. o.
- FRENKL Róbert 2000. A Faszor újraindítása. 1952. június 30. – 1988. február 9. *Credo*, 6. évf. 3–4. sz. 44–59. o. Web: http://epa.oszk.hu/02300/02357/00011/pdf/EPA02357_Credo_06_2000_3-4_044-059.pdf. (Letöltés: 2015. március 14.)
- GYAPAY Gábor 1989. *A Budapesti Evangélikus Gimnázium*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- HARMATI Béla 2014. Felejthetetlen nyitány. *Evangélikus Élet*, 79. évf. 36. sz. szeptember 7. 1. o.
- ORDASS Lajos 1985. *Önéletrajzi írások*. Válogatta, sajtó alá rendezte és az utósót írta: Szépfalusi István. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.
- CSERHÁTI Péter et al. (szerk.) 2002. *Isten embere. Túróczy Zoltán evangélikus püspök (1893–1971)*. 1. köt. *Életút és dokumentumok*. Magyarországi Evangélikus Ifjúsági Szövetség, Budapest.
- MAGASSY Sándor, id. 1998. Az Egyezmény. 1948–1989. *Keresztyén Igazság*, új folyam 40. sz. tél, 9–22. o. Web: http://www.ordass.hu/docs/KI_040_1998tel.pdf. (Letöltés: 2015. február 19.)
- V[EÖREÖS Imre]: Mit szólunk az államosításhoz? *Új Harangszó*, IV. évf. 23. sz. 1948. június 6. 1–2. o.

⁵³ Uo.

⁵⁴ E téma korábbi feldolgozását lásd FRENKL 2000.

Mirák Katalin a rákoskeresztúri evangélikus gyülekezet presbitere és egyik kántora. Történész, 1993-ban diplomázott az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen. 2005 óta a Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottságának tagja. Fő kutatási területe az egyház 1945 utáni története, különös tekintettel a pártállam erőszak szervei és az evangélikus egyház közti egykori nyílt és titkos kapcsolatok feltárása.

Az anglikánokról – magyar skótoknak és magyar angoloknak*

FABINY Tibor – FALUDY Alexander (szerk.): *Az anglikán kereszténység évszázadai. A történelmi és a teológiai arculat változásai a 16. századtól a 21. századig*. Luther Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 2014.

2014 őszén Révfülöpon tartotta kétévente megrendezett konferenciáját az Anglikán–Lutheránus Társaság. Ennek megnyitó alkalmán mutatták be a Hermeneutikai Kutatóközpont és a Luther Kiadó közös kiadványát *Az anglikán kereszténység évszázadai – A történelmi és a teológiai arculat változásai a 16. századtól a 21. századig* címmel. A kötetben hat tanulmány, egy fontos ökumenikus dokumentum, továbbá kronológia, fogalomjegyzék és kislexikon található.

Mi teszi szükségessé, hogy az anglikán egyházat s még inkább az anglikán szellemiséget ilyen alapos, történeti, teológiatörténeti, szellemi és ökumenikus kitekintésben ismertesse ez a könyv úgy, hogy ebbe még a legutóbbi ökumenikus fejleményeket is bevonja? Ha azt válaszoljuk erre, hogy azért, mert a magyar kereszténység – legyen az római katolikus vagy protestáns – történelmi okokból inkább a német kereszténység felé orientálódott, akkor csak részben adunk választ a kérdésre. Ha azt mondjuk, hogy azért, mert az anglikán kereszténység történelmi helyzeténél fogva számunkra inkább izoláltnak, távolinak vagy éppen felfoghatatlanul különlegesnek mutat-

kozott, akkor is csak egy benyomásnak adunk hangot. A bemutatást alapvetően a jelenkori fejlemények, vagyis az anglikanizmus nyitottsága, a magyar kereszténység tájékozódási igénye, továbbá az európai civilizáció lényeges változásai s mindenképpen a 20. század ökumenikus fejleményei indokolják. Ez utóbbiak terén az anglikán kereszténység mindig élen járt.

A kötet első öt tanulmánya az anglikán egyház öt évszázadát mutatja be kitűnő szerzők jóvoltából, akik – Fabiny Tibort leszámítva – valamennyien az anglikán egyház tagjai és egyházuk történetének jeles értői. A rövid tanulmányok természetesen vázaltszerűek, de igen jól érzékeltetik az angol egyház változásait, a reformáció kezdetétől a 16–17. századi viszonytagságokon át a 18–19. századi nagy változásokig, illetve a legújabb kor meghökkentő sokféleségéig. A történeti bemutatáshoz jól kapcsolódik a hatodik tanulmány Stephen Sykes tollából, aki az anglikán kereszténység gyökeiről és mai lelkiségéről közöl elgondolkodtató tényeket. Aki mindezeket

végigolvassa, máris másképp lát mindent, amit eddig az angolokról, egészen pontosan az anglikán egyházzal gondolt. Ami ugyanis általában elérkezik hozzánk, azt javarészt olvasmányélményeink vagy a 20. század vizuális kultúrája közvetíti: például az angolok szeretik a szép gótikus templomokat, a karénekeket, bár protestánsok, de inkább római katolikusnak tűnnek, az anglikán pap mindig papi civilben jár, kedvesek, okosak – és persze távoliak. Ezek azonban pusztán klisék, melyeket a kulturális emlékezet és a jelen kor tömegkommunikációja sugároz felénk. Valóban tény, hogy Magyarországon elsősorban német teológiát olvastak a 18–19. században;

* Elhangzott az Anglikán–Lutheránus Társaság konferenciájának nyitóülésén a Budapest-Fasori Evangélikus Gimnáziumban 2014. szeptember 11-én.

ha mégis angol nyelvű hatások érték egyházunkat, az is inkább a skótoktól jött, később az amerikaiaktól. Ám mindezt megelőzően a 17. században az egész magyar protestantizmust, de különösen a református egyházat mindenestől átjárta és fenekestől felforgatta az a puritán mozgalom, amelyet az Angliában tanuló teológusok hoztak haza és próbáltak meggyökereztetni. Ahogy Angliában is megszülettek azok a döntések és határozatok, amelyek aztán inkább a magas egyház felé vitték az anglikán egyház útját, úgy nálunk is – a puritanizmus ellenhatásaként – inkább a régi formák kristályosodtak ki. Mégis számtalan traktátust, könyvet, szellemi belátást, kegyes életszabályt, keresztyén gyakorlatiasságot köszönhetünk mindennek, nem beszélve arról, hogy éppen a puritán mozgalom csikarta ki a református egyházban a presbitériumok beállítását. Ez egy furcsa paradoxon, mert a 17. század derekáig a magyar reformátusság sokkal jobban hasonlított az anglikán egyházra, mint azután, amikor éppen az angol egyházból érkező hatásra változtatott szerkezetén.

A 20. század már igen jelentős változásokat hozott, már csak azért is, mert az angol világnyelv lett, és így ez a nyelvi közeg az anglikán teológusok olvasóivá is tette a magyar teológusnemzedékeket. Mellesleg az angol kultúra legnagyobb alkotásai is elemi erővel irányítják a figyelmünket arra a keresztyén szellemiségre, amely szüntelenül táplálja és alakítja azt. Az ökumenikus mozgalom pedig élő valóságában mutatta meg számunkra az angol egyházat, a találkozások, konferenciák, a közös út keresése, a megengesztelődés igyekezete, az anglikán gyakorlatiasság és türelmesség sok-sok erénye mind-mind tapasztalatunkká lett. Ennek egyik jellegzetes gyümölcse az a liturgiai útkeresés, amely a magyar protestantizmust az elmúlt harminc-negyven évben áthatotta.

A kötet derekánál olvasható az úgynevezett porvooi nyilatkozat, melyet az anglikán egyház és a skandináv evangélikus egyházak adtak ki 1993-ban, és amelyhez tizenhárom tagegyház csatlakozása után még az Egyesült Államok és Kanada episzkopális és lutheránus egyházai is kiegészítő nyilatkozatokkal csatlakoztak.

Bízást mondhatjuk, az elmúlt száz esztendő számtalan ökumenikus nyilatkozata közül ez az egyik, amely maradandónak bizonyult. Ezt fontos hangsúlyozni, hiszen könyvtárakat lehetne megtölteni a bilaterális és multilaterális egyeztetések jegyzőkönyveivel, nyilatkozataival, világszövetségi megállapításokkal és deklarációkkal, amelyek nagy része legfeljebb csak annak dokumentálására elegendő, hogy valóban történt ott valami. Ez a nyilatkozat azonban gondosan számba veszi az aláíró egyházak közös alapját, fontos egyháztani megállapításokat tesz, tisztázza az egyházi közösség természetét és célját, felsorolja a közös hitelveket, megjelöli a különbségeket, és megtalálja a közösség egyik lehetséges dimenzióját, ez pedig az igaz egyház apostoli szolgálata. Ez a tartalom egyszerre teológiai és történelmi, és ennek konszenzussal elfogadott bemutatása olyan lehetőségeket tár az anglikánok és a lutheránusok elé, mint a lelkeszi szolgálat elismerése, a sákramentális szolgálat, a közös istentisztelet és a közös nyitás a többi egyház felé.

Mint református és mint Kálvin János olvasója, természetesen némiképpen másként látom az apostoliságnak a püspöki folytonosságban rögzített biztosítékát, és jól ismerem az erre vonatkozó 16. századi és későbbi nézeteket és vitákat. Azzal is tisztában vagyok, hogy a közös nyilatkozatot aláíró egyházak nehéz terepen mozognak, mert az apostoli folytonosságnak nemcsak a bibliai értelemben vett episzkopé felől van eleven valósága, hanem az egyházi megközelítés felől is, ez pedig olykor sokkal bonyolultabb kérdés, mint az egyház Urára tekintő evangéliumi és bizonyágtevő szolgálat (holott fordítva kellene lennie). Viszont más oldalról a közös nyilatkozat megnyitott egy már-már teljesen lezárt hitt fejezetet, és újraéleszti reményünket, hogy talán még az egyháztanon keresztül is eljuthatunk megalapozó teológiai kérdéseikig.

Köszönöm, hogy a kötet szerkesztői nem érték be a pusztai történelmi vázlatlaltal, hanem közzétették ezt a fontos dokumentumot is.

A kötet minden bizonnal segíteni fogja a magyarországi evangélikus (lutheránus) és református (kál-

vinista) egyház közeledését is. Nyilvánvaló, hogy ha magyarországi evangélikus testvéreink anglikán lágyításban, hajlításban olvashatják, tapasztalhatják Kálvin teológiáját, akkor talán jobban megértenek minket, magyar kálvinistákat is. S megfordítva: amennyiben jobban beleláthatunk az anglikán spiritualitásba, akkor mi, reformátusok is közelebb kerülhetünk az egész

reformáció gyökérzetéhez, éppenséggel Lutherhez is. Luther lelkes olvasójaként és idézőjeként is tudom, hogy olykor-olykor egy-egy evangélikus és református gyülekezet úgy tekint egymásra, mintha az egyik skót, a másik meg angol lenne. Köszönjük az Anglikán Lutheránus Társaság eszméltető és meggondolkodtató ajándékát.

Bogárdi Szabó István

Boldog purgatórium

HAVASRÉTI József: *Szerb Antal*. Magvető, Budapest, 2013.

Azért is érdemes az esszé műfaj sajátosságai felől közliteni Havasréti József Szerb Antal-monográfiájához, mert a szerző (kutató)munkája is ahhoz az egyszerre kísérletező és mérlegelő attitűdhez kapcsolható, amely a filológiai megfontolásokon, a vonatkozó szakirodalom összegző feldolgozásán, illetve az ennek nyomán (vagy éppen ezek ellenében) kialakuló értelmezői módszer alkalmazásán túl valami másra is vállalkozik. Ami miatt ez a szöveg több is, ám kevesebb is egy szaktanulmánynál, az pontosan a kötetlenebb, asszociatívabb és ezért óhatatlanul eklektikusabb esszéisztikus nyelvezet, amely a teljesség igénye nélkül, mégis esszenciálisan próbálja felvillantani az életmű mozaikos, ugyanakkor szintetizálható alkati-irodalmi jelenségvilágát.

Érdekes, hogy Havasréti tartózkodik a kimondottan szövegközeli interpretációktól, az adott műveket mindig valamilyen alkotáslélektani, kultúr- vagy hatástörténeti szempont alapján vizsgálja, hogy aztán újra visszatérjen ahhoz a korántsem leegyszerűsíthető és kisajátítható, de mégiscsak körvonalazható alak(zat)hoz, amit a Szerb Antal-féle életgyakorlat, munkamódszer és esztétika ha-

tármezsgyéin kell keresnünk – hogy aztán újabb és újabb kérdésekbe ütközzünk. Mert honnan is indul ki és hova jut el a monografikus portré „arcképzése”? Egy rendkívül fogékony és tehetséges, mindenekelőtt az olvasással eljegyzett szellemről van szó, melyben ugyanúgy megvan az a konzervatív módon rendszerező, rendszerető hajlam, mint a formabontó irányzatok és stílusok iránt tanúsított rajongás; amely képes párhuzamosan polemizálni és harmonizálni saját korszellemével, illetve azzal az írásbeli hagyománnyal, amelyet éppen megidéz. A Szerb származásáról, identitásáról, vallásáról, életkörülményeiről, nézeteiről, társasági vagy magánéletéről szóló fejezetek is abban érdekeltek, hogy körülírják a szerző széles kiterjedésű és olykor szertefoszló szellemi sziluettjét.

„Szerb esszéizmusát (és ennek kritikai értelmezését) meghatározta, hogy az »esszéíró« képe jól illik Szerb irodalmi arcképzéséhez, szerzői önépítéséhez, az általa megragadni kívánt kulturális összefüggések sajátos természetéhez, könyvmániájához, sajátos stílustörekvéseihez, és végül jól illik az irodalmi piac igényeit szem előtt tartó – az eddigiekben is professzionálisként jellemzett – írói-szerzői attitűdjéhez” – olvashatjuk az esszéíró Szerb Antalt középpontba állító rész egyik passzusát, amely elsősorban formanyelvi sajátosságként emeli ki az esszéista attitűdöt mint olyat,

ám a könyv többi, kaleidoszkópszerűen ide kapcsolódó részlete alapján arra következtethetünk, hogy a szövegekben megnyilvánuló „kísérletezés” Szerb életében is ugyanolyan súllyal esett latba, mint írás közben.

A „megformált élet eszméje” tehát mindvégig ott lebeg a művek felett, amely a szépség *levegő feletti levegőjét* jelentette a folyamatos szellemi légszomjban „szenvető” szerzőnek. „Egész ifjúságom azzal telt el, hogy vártam valami nagy-nagy abszurdumot, amitől egyszerre mindenki fellélegzik, valami olyan groteszk lehetetlenséget, hogy annak pusztja megjelenése által érvénytelenné lesz minden, ami a fejünkön ül: hogy fel kell nőni, hogy pénzt kell keresni, hogy meg kell halni, hogy meg kell születni... Valamit vártam az irodalomtól, az üdvösségemet, mondjuk, mert ugyebár mindenki a saját fazonja szerint üdvözülni, és nekem az irodalomban kellett volna üdvözülnöm. Nem üdvözültem; de boldog purgatóriumban töltöttem egész ifjúságom, mert mindig úgy éreztem, hogy már csak néhány perc és meg fogom érteni, amit nem értek, és akkor Beatrice leveti

fátyolát és feltáru előttem az Örök Jeruzsálem. Nem üdvözültem, de így jobb volt. Így voltam fiatal. Fiatalnak lenni annyit jelent, mint várni valamire.” (Szerb Antal: *Könyvek és ifjúság elégiája* – részlet) Vagyis a véget nem érő várakozás vákuumának vonzereje volt számára az a mindent érvénytelenítő és valamilyen szinten végzetes *csoda*, ami kiemelte őt a *hétköznapokból*.

Ha Szerb Antal életét és művét – Havasréti Józsefhez hasonlóan – esszéisztikus módon képzeljük el, illetve egyfajta nagy esszéként értelmezzük, nem csupán az irodalomtörténeti tényeket, a biográfiai adatokat, valamint a szövegek esztétikai hozadékát kell figyelembe vennünk és mérlegre tennünk. Szükség van saját kompilatív képességeink használatára is ahhoz, hogy megközelítsük a „könyvember” vagy a „neofrivól író” címkék mögött húzódó sorsvázlatot. Amit pedig csak abba a bizonyos *boldog purgatóriumba* való alászállás tölthet fel tartalommal. És ahonnan a lélek még mindig „készül a további utazásra”...

Papp Máté

A semmisségből lett város

GÉCZI János: *Jerusalaim. A képzelet szülte város*. Múlt és Jövő Alapítvány, Budapest, 2014.

„Megérkezésem pillanatáig biztos vagyok abban, hogy ahová indulok, ott semmit sem fogok látni.” Erről elsőre a vallásszociológus által sikerrel alkalmazható módszertani ateizmus jutott eszembe, majd a ránk nehezedő kultúrával bátran szembeszegülő „azért sem” anarchizmusa. Amikor ehhez azt is hozzáolvastam, hogy „a városban föladom magam, elfogadom a semmisséget, azt, hogy erre a semmisségemre tart igényt a világ, ebbe magam is beleolvadok”, már jóval inkább a keleti meditáció habitusát éreztem ki ezekből a sorokból, amikor – szemben a nyugati emberrel – nem valamin meditálunk, hanem kikapcsolni igyekszünk a fogalmakat, a vágyakat, kiüre-

síteni próbáljuk magunkat, hogy beengedhessük magát a létet. Az esszéíró kiszorítja önmagából a művelődéstörténészt, de még a biológusból is a „lógust”, csupán a bogarászt, a madarászt, a fűvészt engedi figyelni. Kívülállóként először még csodálkozó iszonyattal nézi, ahogyan a zarándokokból turistává, turistából zarándokká váló furcsa kétélűek (vagy inkább kiborgok) megpróbálnak testközelbe kerülni a szentséggel, adott esetben magával a szent sírral, de eközben már maga is csupán testén, érzékszervein keresztül érintkezik a várossal, nem engedi magához másképpen, „csak testemen keresztül”. A „föladom magam” természetesen eszembe juttatja a megtestesült Istent is, aki „kiüresítette önmagát”, hogy magába tudjon fogadni mindent, ami az embereké, más-különböben nem tudná megváltani őket. Géczy János is

vállalja ezt a megváltó szerepet, hiszen semmisségére igény tart a világ.

Mindebből következik, hogy az alcím (*A képzelet szülte város*) meglehetősen felszínes és/vagy földhözragadt ahhoz képest, ami az esszékötetben történik. Jobb lenne „A semmiből születő város” vagy „A semmiből megszólaló város”. Ez a semmi akkora tér, amekkorába a *Jerusalaim* egész kontextusa belefér, nem is csak művelődéstörténeti, hanem ontológiai kontextusa. Paul Ricoeur szerint az etikai gondolkodás egyetlen útja, hogy először nem etikailag gondolkozunk. A ricoeuri preetikai helyzet a figyelés, a hallásnak teret nyitó hallgatás, a lét igenlése a lét hiányának közepette. Ezt az utat, ezt a hermeneutikai kalandtúrát járhatja be Géczit követve a *Jerusalaim* olvasója. A kertek, a sivatag, a gránátalma, az imádkozó sáska, a mozdulatlan szír medve, a haszidok által letépett harsány plakátok maradványai, a sivatagi rózsza, a szunnyadozó macskák csendjében, vagyis a partikularitásokban megpillantható lét csendjében megszólal a lét. Ezt a könyvet olvasva valamit megérezhetünk Heidegger ama gondolatából, mely szerint a nyelv nem valamiféle kifejező eszközünk, hanem hajlékunk, mert benne létezünk a nyelvben. A nyelv (a megnevezés, a megszólalás) hatalma – mint Ricoeur fejtegeti – nem általunk elsajátítható, hanem minket sajátít ki, a léte (ha tetszik, a logoszt, Istent) érzékletesen megjelenítő nyelv engedi a dolgokat (köztük Jeruzsálemet is) lenni.

Az okoskodó kulturális sztereotípiák és a jól menő üzletek bálvány-Jeruzsáleme ebben a könyvben szemünk láttára pusztul el, de aztán fokozatosan életre kel a kövekből, a színekből, a szagokból, a dolgokat kijelentődni engedő, a kijelentődést katalizáló költői nyelv hatalma által, amely ebben a folyamatban a mindent egybefogó logosz sajátos dimenziója, halmazállapota. A nyelv által érzékletesen megjelenítendő részletek a nyelv által képviselt egészben lelik meg értelmüket, jelentésüket. Ennek az esszéköteménynek csak a kötet végére kirajzolódó

dramaturgiája miatt valamennyire még szofisztikálnak tűnő első fejezete után következőben már jócskán elmerülünk az érzékletes részletekben. Az útikalauzok muszlim piacáról előbb lehámlik a turistákat menetrend szerint elkápráztató egzotikum, lelepleződik a kiszolgáltatottság és megszorultság, de a szociologizálás és a moralizálás – egyébként megrázó – földhözragadságából hirtelen felröppenünk, és a piaci kavalkádból egyszerűen lesz kozmosz (vagyis rend) és hajlék. Kala-

uzunk lehetőséget ad számunkra, hogy Jeruzsálem legprofánabb lerakódásaiban is megpillanthassuk a szentet, akár – kinek hogyan sikerül – magát a nem ember teremtette Istent is. Ez a varázslatos esszé még olyan eretnek gondolatokat is megenged az olvasónak, hogy *Jerusalaim* csak ürügy, lehetőség arra, hogy a szerző és az olvasó egy belső zarándoklat keretében, ha talán még nem is azonnal önmagára, hanem legalábbis útjára, útjának értelmére találjon. Ismerve a szerző eddigi munkásságát, meggyőződésem, hogy egy ilyenfajta könyvet meg kellett volna írnia, ha nem Jeruzsálemben, akár még – bocsánat a profanizálásért – Makón is. (Persze tudom, félig-meddig már megírta félig-meddig szent városában, Veszprémben.)

Gécz *Jerusalaim*jában megélhetjük azt is, hogy az „infernális élményt nyújtó, hitványságokban bővelkedő” nagyváros részleteinek – legyen az egy idétlen veréb, egy Down-szindrómás arc – alázatos figyelése, előítéletmentes, nagylelkű befogadása kisebb-nagyobb csodákkal ajándékoz meg minket, olvasókat is: egy semmiből felbukkanó dobszóloval, egy kavicsnyi fényességes fénnel, egy szeráffal, egy rendhagyó módon viselkedő verébbel. A morzsákat – a szó szoros értelmében is – felfogni képtelen idétlen verébről nekem először Bulgakov hihetetlen verebe jut eszembe, aki foxtrotot táncol Kuzmin professzor íróasztalán, majd még a tintatartóba is belerondít. Csakhogy az esszéíró másfajta asszociációi magukkal rántanak: előbb a szülőház udvarának verebeihez, majd a gyermekkori éjjeliedények színére emlékeztető „bilikék”

égbolthoz, ahol maga Isten sétál át, végül a „Krisztus lábnymai között csapkodó madárseregletben” megpillantott anya utolsó arcához, legvégül a kórházi terem vaságya melletti bádogkasztni egyik rekeszében megtalált jeruzsálemi emlékhez, a leveles, préselt olajágacskához, mely anyját és most őt is, az olvasót is arra emlékezteti, hogy Isten városában járt. „Aztán szétrepül az arc, egyetlen veréb marad, az is a földön ugrál”, fejeződik be *A Mennybemenetel temploma* című fejezet. A földhözragadt veréb azonban furcsa módon, már-már időtlenül éppen hogy szárnyalásra készíti az olvasót.

Az ezt követő, *Az ima háza* címet viselő záró fejezetben mi is – hitetlen, hitetlenül hívő vagy másként hívő olvasók – feszengve ülünk be az imaházba Tórát olvasni. Nem kell értenünk a szöveget, mert ha átadjuk magunkat a figyelésnek, erősítget a szerző, mi magunk is a szent szöveg láb- és kézjegyzeteivé válhatunk, és átérezhetjük azt, hogy a szent szöveg szerzője és olvasója „akként olvasnak egybe, hogy nem kizárólag egymást tükrözik, de alkal-

massá alakulnak egymás megjelölésére, mi több, egymás képviselésére is”. És ekkor a szerzővel együtt kérdezhetjük: „Hogyan bírja ez a közös, asztaltáncoltató szövegolvasás nem csak megjelölni hármunk emberi cselekvését, de ezt a jelen lévő pillanatot, ezt a helyet, ezt a várost, ezt a kultúrát, ezt a világmindenséget is, hogyan olvashat így és éppen bennünk – a szöveg alkotója, Isten? Hogyan válik képessé, miként formálódik az olvasott anyag és az olvasó szimbolikus viszonya egyszer csak, nem, nem is Isten megjelenítésévé, hanem Isten ittlétének bizonyítékává?” És legvégül, esszéje befejező soraiban – mondhatni a ricoeuri hermeneutika jegyében – az esszéíró megcsavarja a perspektívát, és immár Isten szemszögéből így láttat minket, életre kelt talmudi lábjegyzeteket: „Meglehet, ugyanezt a sok tekericsnyi feliratot szimultán felrajzolta valamennyi emberre, és ő tudja, miért van, ha mindenki-ből mást is olvas ki, habár mindenkiben benne lakozik a világ teljességének szövege.”

Kamarás István OJD

„...az élet megy tovább...”

DRAGOMÁN György: *Máglya*. Magvető, Budapest, 2014.

Tudjuk jól, hogy a politikai elnyomás olyan trauma, amelytől nehezen lehet szabadulni. Az irodalomban, különösen az Erdélyből elszármazott szerzők prózájában (Bartis Attila, Csenger Levente, Szabó Róbert Csaba stb.) korántsem idegen, hogy egy-egy mű ilyen történelmi helyzetet tegyen meg témájául. Dragomán György *Máglya* című regénye vállaltan ehhez a tematikához kapcsolódik. Azonban mindannyiunkban felmerülhet a kérdés, hogy a regény túl tud-e lépni azon, hogy öncélúan feldolgozza az átélt megrázkódtatást?

Emma, a történet elbeszélője egy tizenhárom éves árva lány, akinek a szülei autóbalesetben veszítették életüket. Intézetben nevelkedik egészen addig, amíg

váratlanul megjelenik a nagymamája, akiről eddig nem is hallott. Ezután élete új irányt vesz, a sosem látott nagyszülő magához veszi, és bevezeti babonás világába. A szigorú szabályok, szertartások szerint élő nagymama mitikus alak, aki nem tud szabadulni a múlttól: halott férje a legfontosabb személy az életében, szinte minden cselekedete hozzá köthető. A történet folyamán rájövünk, hogy tetteinek legfőbb mozgatórugója a bűntudat. Általa kerül a regénybe egy másik cselekményszál, az ő fiatalkorának a meséje. Míg Emma egyes szám első személyben mesél, a nagymama egyes szám második személyben beszéli el történetét, ezzel is mintegy Emmára hárítva saját múltjának súlyát. A lányra marad tehát az a feladat, hogy megszabaduljon családjá negatív örökségétől. Az események a nagymama történetével elválaszthatatlanul összefonódnak az addig

pusztán háttérben zajló történelmi eseményekkel: Emma a holokauszttól a rendszerváltásig mesélt családtörténetben a saját traumája mellé örökli a családjáét is; így az egyéni és kollektív történelmi múlt feldolgozása is a feladatává válik.

Az elbeszélés nyelve töredezett. A regény rövid epizódjai sajátos motívumhálón szerveződnek, amely az egyes részeket e motívumok kapcsolódásain keresztül köti össze. Dragomán ezzel egy olyan magyar prózatörténeti hagyományhoz kapcsolódik, melynek kezdetét talán Mészöly Miklós *Megbocsátásánál* jelölhetjük ki, és amelyet Nadas Péter teljesített ki az *Egy családragény vége* című regényében. Nadas regényéhez hasonlóan a *Máglyát* is a hálószerűen szerveződő bibliai-mitikus motívumok az allegorikus jelentésteremtés erejével szervezik egészé. Ebben rejlik a szöveg erős sodró ereje, ami átlendíti az olvasót az első elgondolásra eseménytelennek tűnő részekre, mint például a tájfutás epizódjai vagy a korcsolyázás a jégen. Dragomán szövegében minden egyes szónak és pillanatnak jelentősége van, semmi sem történik véletlenül. Ily módon fontos szerep jut a címben kiemelt máglyamotívumnak is: az elbeszélés végéhez közeledve a kislány és a nagymama tüzet gyújt életük addigi negatív darabjaiból, ezzel a cselekvéssel csaknem teljesen maguk mögött hagyva a múltat. A tűz és annak fokozatai az elbeszélés több pontján jelen vannak, csakúgy, mint a hangyamotívum, amely képileg is megjelenik a szövegben (egy-egy hangyarajz választja el egymástól a fejezeteken belüli epizódokat). A hangya szimbólumként való használata szintén nem idegen az irodalomtól, már a népmesékben is megjelenik, köztudottan a kitartás, összefogás és felvirágzás jelképe – azt sugallja, hogy a továbblépés lehetséges.

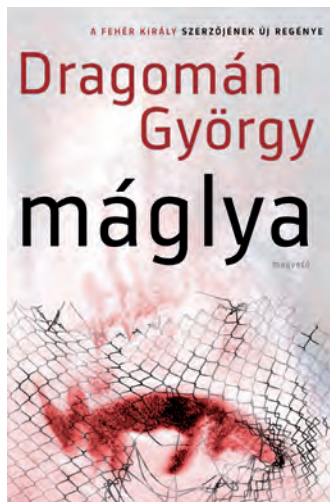
A könyv borítóján is kiemelt szerepet kap a róka-motívum, amely ugyancsak sokszor van jelen a szö-

vegben. Mindig akkor jelenik meg, amikor valamilyen, nagypapával kapcsolatos dologról van szó, ezzel is erősítve a nagymama babonás világának jelenlétét, hiszen a róka lélekszimbólum, a hőst segítő holt lelket jeleníti meg. Emmát azonban nemcsak a hiedelmek és szertartások segítik, hanem szerelme, Péter is. A Péter név jelentése köszikla, így módon a fiú beteljesíti nevébe kódolt sorsát, ő lesz a lány támasza. A találkozásaik egyik helyszínének is jelentősége van: egy hídön látják meg egymást, a híd pedig közismerten a régiből az újba való átmenet jelképe. A regény ezzel is előrevetíti Emma végétét.

Az elbeszélő legvégül korábbi elenlábásának segítségével mondja ki a feloldozást egyéni sorstragédiájára: „...nem mi vagyunk a hibásak, nem mi tehetünk róla. [...] most már nincs mit csinálni, az élet megy tovább.” (377. o.) Ennek ellenére a szöveg nem áll meg ezen a ponton, nem elégszik meg azzal, hogy a főhős látszólag esélyt kap arra, hogy feldolgozza saját múltját. További fontos kérdéseket is az olvasónak szegez. Elegendő például a rajzszakkörön elhangzó mondatokra gondolnunk, amikor – miután fehér lapot tesz diákjai elé – „a rajztanár azt mondja, ő azt hitte, ide olyanok járnak [...], akik maguktól is tudnak dolgozni, nem csak akkor, ha megmondják nekik, hogy mit csináljanak. Olyanok, akiknek maguktól is vannak ötleteik. [...] Úgy látszik, hogy nem tud itt senki se kezdeni semmit a szabadsággal.” (367. o.) Emma elbeszélése végéhez közeledve szintén kifakad: mi értelme van annak, hogy az erőszak további erőszakot szül, lesz-e egyáltalán itt igazság?

Valóban úgy van tehát, ahogyan a könyv fülszövege ígéri: a regény minden pillanata magában hordja a katarzisz lehetőségét. Azonban a szöveg mindvégig az olvasóra bízta: válaszolja meg a kérdéseket.

Palkovics Beáta

A mellettünk megszólaló Jézus

SAYERS, Dorothy L.: *Aki királynak született. Tizenkét hangjáték Jézus Krisztus életéről*. Encián Kiadó, Veresegyház, 2014.

A közelmúltban mutatták be az Írók Boltjában Dorothy L. Sayers tizenkét hangjátékot tartalmazó kötetét. Magyarországon meglehetősen ritkán kerülnek írott formában kiadásra rádiós előadásra szánt művek. A brit író az evangéliumokból merítette témáját, Jézus életét mutatja be születésétől a mennybemenetelig. A magyarra ültetésre Pásztor Péter vállalkozott, aki Sayers *Kilenc ütés egy ember* című bűnügyi regényét már a '90-es évek végén lefordította, s aki hosszú ideje foglalkozik keresztény szerzők műveinek tolmácsolásával.

A BBC a II. világháború alatt kérte fel a rádiójátékok terén már jártas szerzőt a szöveggönyv megírására. A csaknem kilencórányi anyag megalkotása két évig tartott, s egy sajtótájékoztatón felolvasott részlet is elegendő volt, hogy az indulatok a bulvársajtótól az alsóházig összecsapjanak miatta. A felzúdulás oka többek között a párbeszédek nyelvezetében keresendő. A szerző azzal a feltétellel vállalta a rádiótársaságtól érkező megbízást, hogy Jézus alakját hétköznapi szavakkal élő, valóságos alakként ábrázolhatja, lehántva róla és a többi szereplőről is az évszázadok során rájuk rakódott, egyházasnak tűnő rétegeket. Azokat az áhitatkeltés és a tisztelet jelzésének céljából kialakított sémákat, amelyek mára sokszor inkább eltávolító elemként hatnak. Számos támadás érte a műsor készítőit a rádióadások elhangzása után is, sokan a Biblia megszenteltségének tartották a sorozat elkészítését. Bevezetőjében az író is megemlíti azt a nagyon is érthető magatartást, mely a Szentírás minden szereplőjét – függetlenül valódi jellemétől és szerepétől – olyan megközelíthe-

telen kegyességbe burkolja, amely nem tűri a nyelvi nyersséget. „Különös, hogy némelyek szörnyülködve méltatlankodnak, valahányszor egy macska megöl egy verebet, de semmi borzalmat nem éreznek, miközben vasárnapról vasárnapra hallják az istengyilkosság történetét. Mai nyelvet használó és az alakokat eltökélt történeti realizmussal ábrázoló drámával lehet elérni a döbbenetnek ezt a kívánt hatását.” A függelékben található, köszönőlevelekből összeállított idézetek bizonyítják, milyen hatást váltottak ki az előadások azokból a hallgatókból, akik készek voltak előítéleteiket félretenni.

Jézus tréfálkozik, indulatosan magyaráz, visszakérdez – mint ahogy ezt földi élete során is tehette. A szerzőnek sikerült elkerülnie az anakronizmus csapdait, anélkül korszerűsítette szereplői megnyilvánulásait, hogy azok eklektikussá váltak volna. Alakjait ezzel nem csupán testközelivé tette, de az őket mozgató indítékok is érthetőbbé lettek, érzéseik kifejezése hitelesebbé vált. Az elbeszélői szöveg nélküli beszélgetések egészen közel kerülnek hozzánk: az egyes szereplők hangot kapnak az olvasóban, a képzelőerő segítségével ehhez hozzáadódik a gesztusok, arcok, ahogy a karakterek lassan kibontakoznak. A befogadóban felépül az a saját színház, ahol a világtörténelem legfontosabb történetét játsszák. Azt a tragédiába hajló, mégis boldog véget érő drámát, melyet Sayers kortársa, J. R. R. Tolkien „a legnagyobb és legteljesebb Eukatasztrófának” nevezett. Ez a tragédia tökéletes ellentéte, mely „örömmel kezdődik és az örömmel ér véget”. Ennek átélésére készíti minden befogadóját a szöveg, meghagyva a történet fikciós vagy egzisztenciális döntésre való felhívásként való értelmezésének a szabadságát.

Az írói képzelőerő és az alapos teológiai tanulmá-

nyok együttműködésével megalkotott jelenetek előtt ott találjuk a rendezőnek és a színészeknek szánt megjegyzéseket is. Ezek nem utasítások, inkább elméletek, melyek bepillantást engednek a műhelymunka egyik legfontosabb fázisába. Segítségükkel nyomon követhetjük a szereplők fokozatos alakulását, s felfedezhetjük azt az írói céltudatosságot, amely elengedhetetlenül szükséges volt egy ekkora terv megvalósításához. Érdekes látni, milyen műgonddal tervezte meg az egyes játékok hangulati íveit, a bennük megszólaló fő- és mellékszereplők alakját. Hogyan igyekezett az események láncolatát olyan következetesen kapcsolni össze, hogy egyetlen szereplő se kerüljön feleslegesen a történetbe. Nincsenek indokolatlanul megszólaló személyek, sem elvarratlan szálak. A Bibliában nem is szereplő, de szükségszerűen a darabba illesztett alakok is épp csak annyit és úgy beszélnek, hogy elősegítsék az egyes helyzetek, helyszínek hangulatának megteremtését. Fellájtják azt a feszességet, melyet az újszövetségi iratokat forgatva érezhetünk a tömör leírások és dialógusok olvastán, mégsem zavaró a jelenlétük.

Noha Sayers az egyes epizódokat – a rádióadásban játékokat – önállóan is kerek egészé formálta, összetartozásukat egy-egy szereplő többszöri felbukkanásával is megerősítette. A szolgálja gyógyulásáért Jézushoz forduló római százados ifjú testőrkapitányként már az első részben is megjelenik Heródes palotájában, hogy a kereszthez vezényelt katonák élén, a Golgotán is ott találjuk. Boldizsárral, az első játékban szintén szereplő szerezsen királlyal való találkozására nyomán ébred benne a bizonyosság, hogy a megfeszített valóban Isten Fia. Együttes szerepeltetésük a lezártág érzetét sugallja, így a tizenkettedik – egyben utolsó – játék fokozottan

az új korszak kezdeteként mutathatja be a feltámadás körülményeit.

Az író különös figyelmet szentelt azoknak a bibliai alakoknak, akiket a leegyszerűsítő gondolkodás szívesen tekint szörnyetegeknek. Júdása szenvedélyes és intelligens fiatalember, aki hazaszeretettől fűtve igyekszik Jézust is felhasználni saját céljai érdekében. Ugyanakkor gyanakvó, s e hiányossága akadályozza meg abban, hogy megértse azt, amit nála kevésbé értelmes tanítványtársai tisztán látnak: a názáreti tanító több embernél. Szellemi felsőbbrendűségének tudatában fordul el mesterétől, mikor kételyeit igazolva látja, s az igazság kései felismerése után alázat híján nem találja a visszautat. „A büszkeség taszította le a mennyekből Lucifer arkangyalt, és zárta ki Ádámot az őseredeti ártatlanság édenéből: az az első lépés minden bűnök útján, és az a megrögzött bűne a különösen erényes és értelmes embereknek” – írja Sayers a bevezetőben.

A hangjáték kiváltképp alkalmas lehet az evangéliumok eseményeinek feldolgozására. A bemutatón ízelítőt is kaptunk a hangzó szöveg erejének, lendületességének hatásából a fordító és a szerkesztő felolvasása közben. Még a nem hivatásos előadóművészek által megszólaltatott jelenetek is érzékeltették, mennyire frissek ma is ezek a több ezer éves mondatok. Ráadásul egy-egy hang minősége, hangsúlyai magukban hordozzák az értelmezés egy lehetséges változatát. Ezért is lenne rendkívül érdekes, ha az egyébként nagyon igényes kiadású kötetten túl a rádió révén is eljuthatna minél többekhez ez a tizenkét előadás. Hogy a készüléket bekapcsolva egyszer csak megszólaljon mellettünk Jézus.

Marjai Éva

Idealizmus és realizmus

Rippl-Rónai és Maillol – Egy művészbártság története. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában. 2014. december 17. – 2015. május 17.

A Rippl-Rónai-recepció és -kutatástörténet egyik legizgalmasabb és szinte minden monográfiában helyet kapó témája, Aristide Maillol és Rippl-Rónai József barátsága, amely nemcsak emberileg, de művészi kölcsönhatások

tekintetében is egyedülálló, régóta feldolgozásra váró téma. A művészbártság bemutatása a nagyközönség számára eddig elmaradt, a kiállítás most megszületett, és nem is akárhogy; remekül tagolt, látogatóbarát és hiánypótló. Az igazat megvallva, csak néhány technikai részlet ront az egyébként szinte hibátlan összképen.

Kissé megtévesztő a kiállítás felületesként élénk táruló, egész falat befedő vetítés, melyen a két művész portréi il-

lusztrációként váltakoznak egymásról szóló idézeteik alatt, melyeket két narrátor hangja szólaltat meg. A két idézet egy valóban mély barátság tanúja, melyet Földi Eszter kurátor nem véletlenül helyezett a kiállítás első termébe. A videó azonban talán mégsem illik egy alapvetően festészeti kiállítás felvezetéséhez, hiszen egyrészt – félrevezető módon – dokumentarista kiállítást sejtet, másrészt indokolatlanul megnövelt méreteivel nem könnyíti meg a befogadást, és ki is lóg az egyébként jó arányokkal dolgozó, nem túlszűfolt termék sorából. Mellesleg a vetítés kivitelezése

is hagy némi kívánnivalót maga után. De ennyit a negatívumokról...

A kiállítás szerencsére nem dokumentarista, így kerüli a már oly sokszor szerencsétlenül sikerült korabeli műterembelső rekonstrukcióit, és szerencsére a művész ecsetjeit és egyéb relikviáit sem tartja fontosnak bemutatni. Éppen ellenkezőleg: a kiállítás a művekre és alkotóik kölcsönhatására koncentrálnak, mindvégig megtartva a helyes arányokat a képek, az értelmező szövegek és a kordokumentumok mennyisége között. A kurátor a kronologikus felépítést jól elkülönül – a falak színeiben is megmutatózó – tematikus termekkel tagolja. A koncepció végeredménye egy világos, igen jól befogadható, de nem szájbárogós tárlat, melynek megtekintése egyszerre esztétikai élmény és történeti utazás, megannyi érdekes, cseppet sem felesleges információval, melyeket a vizuális élménnyel összekötve később is könnyen felidézhetünk.

Korai évek – egy barátság kezdete

Az első termekben bepillantást nyerhetünk egy fiatalkori művészbártság kezdeteibe, amikor még mindkét művész saját hangja megtalálásán fáradozik. Mindenfajta művészi rátartiságot nélkülözve emelik munkáikba egymás invencióit, valamint a nagy mesterek, Puvis de Chavannes, Vuillard és Gauguin látványvilágát. Maillol korai munkái között egyaránt megtalálni a posztimpresszionizmust és a szimbolizmust egyesítő képeket, Gauguin természetközeli aktjainak közeli rokonait és a szecesszió stilizáló formáit követő kompozíciókat is. Míg Maillol művészetében sokféle hatás egyszerre van jelen, Rippl-Rónai látványvilágában két jól azonosítható irány rajzolódik ki. Az egyikben a pasztell érzékenységet és erős színeit, a lágy kontúrozást, a homályosítást az olaj technikájába is átültetni kívánó művészi szándék jelenik meg, ahol a grafika és a festői technika sokszor egymást kiegészítve vannak jelen egyazon képen. Eze-

Rippl-Rónai József: Aristide Maillol portréja.1899

ken a munkákon a valós figurák és az idealizált, olykor allegorikusnak tűnő lények szinte egybeolvadnak. Vajon könnyed, kecses, testetlen jelenéseket vagy valós portrékat látunk? Nehéz eldönteni, de talán pont ettől a kétértelműségtől válnak a valós portrék oly légiessé, az ideák pedig mégis jelenvalóvá.

A másik irány egy erőteljesebb, lendületesebb, néhol vadul elnagyolt, szinte már monokróm, de mindenképpen sötét – szürke, barna, okker – tónusokat használó képi világ, ahol az erőteljes kontúrok nagyon is valódi, saját élményeken alapuló és éppen ezért nagyon személyes festői világot teremtenek. Ezekon a képeken a szimbolizmust felváltja valamiféle, talán a lautreci realizmussal rokonítható látásmód, amely már megelőlegezi a későbbi „kukoricás” stílus képeinek összetéveszthetetlenül rippl-rónais stílusát. Ezt a részt ragyogóan zárja három szorosán összetartozó festmény: a *Rózsát tartó nő*, a *Nő fehér pettyes ruhában* és az életmű egyik fő darabja, a *Kalitkás nő*, melyben az előző két kép tapasztalatai olvadnak remekművé. A stilizált, szinte monokróm, testetlen alak (*Rózsát tartó nő*) és a nagyvárosi hölgy valódi testisége, a drapéria anyagszerűsége (*Nő fehér pettyes ruhában*) egyszerre érezhető a *Kalitkás hölgy* titokzatos atmoszférájú képén.

Szőnyegek és iparművészeti munkák

A következő termek a két művész iparművészeti munkáit, szőnyegterveit és ezek hatására készített alkotásait mutatják be. Nem titok, hogy Maillol nagy szerepet játszott abban, hogy Rippl-Rónai az iparművészet és a design felé fordult. A közvetlen hatást jól mutatják az egymás mellé helyezett faliszőnyegek és szőnyegtervek. Rippl-Rónai egyik sajnálatos módon elpusztult szőnyegének csupán tervei maradtak ránk. Az *Idealizmus és realizmus* névre hallgató szőnyeg tervei és részletesen dokumentált előkészületei meggyőzően mutatják, hogy Rippl-Rónait mennyire izgatta a korban egymás mellett élő irányzat, az idealizmus és a realizmus ellentmondásossága, amely folyamatosan visszatérő motívumként jelenik meg saját műveiben. Informatív és jól installált

az Andrássy Tivadar által rendelt úgynevezett Andrássy-ebédlő bemutatása, amely a művész egyetlen ismert, minden részletre kiterjedő lakberendezési munkája. Sajnos az ebédlőlőből – egy-két darabot és a néhány tervet leszámítva – csak egy korabeli fotó maradt meg. A részleg legszebb darabja a híres *Vörös ruhás nő*, melynek üde megfogalmazásában egyszerre van jelen a szecesszió stilizáló díszítőkedve, az idealizálás és a festő valóságból táplálkozó elbeszélő stílusa. Ez utóbbi legjobb példája a háttérben húzódó nagyon is valóságos kert egyszerű fakerítése.

Rippl-Rónai József: Patakiné portréja. 1892

A „próféták” körében – grafikai művek

Az életmű egyik fő darabjaként számon tartott *Öreganyám* című kép hozta meg Rippl-Rónai számára az igazi áttörést. A párizsi évek kezdeti szárnypróbálgatásai után Munkácsy műhelyéből szabadulva végre elismerték művészetét, és a hosszú évek izoláltságát követően megtalálta azt a közeget, amely inspirálóan hatott művészetére, és ahol nemcsak friss szellemi impulzusokat kapott, hanem megismerkedett számos grafikai technikával is. Ettől kezdve tudatosan alkotott önálló – nem tanulmánynak szánt – művészi grafikákat és grafikai sorozatokat. Ez a közeg az 1888-ban alakult Nabi (próféták) festőcsoport volt, amelynek tagjai Gauguin művészetét szem előtt tartva, nem kizárólag a festészet műfaján belül, de a társművészeteket egyenrangúan kezelve, már-már összművészeti látásmódot követtek. Művészetükre erősen hatott a japán fametszetek síkszerűsége és dekorativitása, amely legfőképp plakátterveik és grafikai kompozícióin érzékelhető. A „nabik” körének

olyan kiemelkedő tagjai hatottak Rippl-Rónai művészetére, mint Paul Bonnard és Édouard Vuillard. Műveik hatása érzékelhető Rippl-Rónai első grafikai munkáin. Egymás mellé állítva őket azonban jól látható, hogy a képi hatások mellett Rippl-Rónainak ekkor már jól felismerhető, önálló stílusa alakult ki. A terem egyik leginkább figyelemre méltó, egyéni hangvételű darabja a *Falusi ünnep* színes litográfiája, melyben Renoir *Moulin de la Galette*-jének könnyedsége és Toulouse-Lautrec súlyos figuráinak anyagszerűsége egyszerre jelenik meg, miközben a vonalvezetésben összetéveszthetetlenül jelen van Rippl-Rónai egyéni karaktere. Kiemelkedő alkotás még a Madame Mazet-t ábrázoló *Fekete fátyolos bölgy* című, szinte monokróm olajkép, melynek főszereplője egy nagyvárosi *femme fatale*, akinek titokzatos tekintete és sötétségbe burkolózó alakja sejtelmesen anyagtalan. A látvány szuggesztív hatással van a nézőre.

Banyuls-sur-Mer

Az évszázad utolsó évében Rippl-Rónai és Lazarine három hónapot töltött Maillol szülőfalujában, ahol a festőbarátok intenzíven dolgoztak. Ebből az időszakból származnak Rippl-Rónai talán legkevésbé ismert festményei, melyek főként a délfancia tengerpart és falu tájait ábrázolják. Maillol és Rippl-Rónai stílusa ekkor már markánsan megkülönböztethető. Rippl-Rónai képein az elnagyolt, lendületes ecsetvonások és a mély, meleg tónusok dominálnak. A mediterrán éghajlat és a napfényes tájak a párizsi időszak komor, sötét színvilágához képest színesedést hoztak. Átmeneti időszak ez Párizs sötét tónusú képei és a kukoricás stílusú festmények ragyogó színei között. Míg Maillol grafikáin már a plasztikai formákhoz keresi az utat, Rippl-Rónai a táj génuszát szeretné megragadni. Egyik legszebb munkája ebből a korszakból az *Aristide Maillol portréja*, melyen a festő barát személyisége és a táj génusza időtlen harmóniában olvad össze. A portré mellett látjuk kiállításon Rippl-Rónai egyik legfontosabb önarcképét is. A két barát ezen a helyen

egymás mellől tekint a nézőre. Mi azonban nehezen tekintünk vissza rájuk, mivel a képek sajnálatos módon egyszerűen nem lettek megvilágítva. A kiállítás egyik legnagyobb hibája, hogy pont a koncepció két legfontosabb darabjánál feledkeztek el a megfelelő megvilágításról, így a képek a félhomályba száműzve várják a látogatókat. Kár értük.

Barátság Kaposvár és Banyuls-sur-Mer között

A kiállítás utolsó etapjában a hazatérést követő évek alkotásait láthatjuk, mindvégig párhuzamba állítva a két barát egymástól távoli, mégis folyamatos kapcsolatban lévő művészi útját. Miután 1900-ban Rippl-Rónai elhagyta Párizst, még két évnek kellett eltelnie, hogy végleg hazaköltözzön. Ez alatt az idő alatt több európai városban megfordult, hogy szerencsét próbáljon, végül 1902-ben telepedett le Kaposváron. Ebből az időszakból is jelentős alkotások kerültek be a válogatásba. A tájképeket enteriőrök váltják fel, melyekről a megérkezés hangulata, az otthon harmóniája felett érzett meglegedettség köszön vissza mind kompozícióban, mind színvilágban. Talán elsőre furcsának tűnhet, hogy a párizsi pezsgéshez szokott művész a szinte falusias Kaposváron is megtalálja saját hangját, témáit. Sőt talán itt találja meg leginkább azt az egyedi, semmivel össze nem téveszthető stílust, amelyet később mindannyian az ő védjegyének tekintünk. A látszólag banális témák a vásznon természetes, jóleső hitelességgel engednek bepillantást egy polgári művészcsalád mindennapjaiba, ahol a mindennapiság már valamiféle időtlenségben, avagy időn kívüliségben látszik feloldódni. Ahogy erről Rippl-Rónai maga is őszinte meglepődöttséggel ír: „Itt festem a képeimet, ezek a szobák a modelljeim [...] Ezek a kis szobák, melyeket nem unok meg festeni.”

Hazatérését követően 1906-ig kellett várnia, hogy itthon is igazi sikereket érjen el. Ekkor rendezett kiállításának anyagából a legtöbb kép árverésen talál gazdára. Ezt követően vásárolja meg a kaposvári Római villát, ahova családjával; Lazarine-nel és nevelt lányával,

Anellával beköltöznek. Ebben az időszakban válik meghatározóvá művészetében a festő védjegyeként is ismert úgynevezett „kukoricás” festésmodor. Ezek legszebb darabjai közül láthatjuk a *Lazarine és Anellát*, valamint a *Kaposvári műtermem* című képet.

A kiállítást és szimbolikusan a két művész barátságát is az első világháború képei zárják. A nagy háborúval nemcsak Rippl-Rónai és Maillol életében zárul egy időszak, hanem az európai kultúra történetében is véget ér az a korszak, amelyben a kulturális közvetlenségnek, egy nemzeteken átívelő barátságnak és a szellem szabad áramlásának hatására az itt látható művek létrejöttek. A festő utoljára 1914-ben látogatja meg barátját Párizsban, majd osztrák kémként esik francia hadifogságba, ahonnan csak nagy nehézségek árán sikerül barátai segítségével szabadulnia. Hazatérése után mindketten befutott, sikeres művészként alkotnak, és a barátság ugyan a levelek tanúsága szerint tovább él, de a közös, egymást inspiráló alkotás folyamata megszakad. A művészi utak elválását szépen követi a kiállítás felépítése: a termék egymással szem-

közi falain elhelyezett Rippl-Rónai- és Maillol-művek már nem lépnek igazi párbeszédbe egymással, csak két, egymással egy időben, de egymástól függetlenül alkotó művész munkáit mutatják be, amitől az utolsó terem talán kissé szomorkássá is válik.

A kurátor összességében egy gondosan megrendezett és alaposan végiggondolt koncepció mentén mutatja be Rippl-Rónai és Maillol egymással sokáig kölcsönhatásban álló művészi útját a kezdeti próbálkozásoktól egészen az elválásig. Talán természetes – és ez nem csak a bemutatott munkák mennyiségéből adódik –, hogy a hangsúly szinte végig Rippl-Rónai művészetén van, amely mellett viszonyításképpen Maillol nézőpontját, látásmódját és a franciaországi művészeti hatásokat is láthatjuk. A kiállítás után pedig büszkén mondhatjuk, hogy Rippl-Rónai egyenrangú partnere volt mind Maillolnak, mind francia kortársainak. Majd gyorsan hozzá is tehetjük, hogy ő volt az első és egyben talán utolsó ilyen művészünk. Így az sem véletlen, hogy nagyjából ő az egyetlen magyar név, akit számon tartanak a francia gyűjtők.

Schneller János

Mielőtt

Megtörtént, holott nem követtem el. Forgács Péter kiállítása. Molnár Ani Galéria. 2015. február 13. – 2015. április 10.

„A szent megborzás, a legmélyebb megrendülés, ami poézisból csak érhet: egy nagy »nemértés«. Mintha létünk kerítéséhez ütödnénk, mintha partjára léptünk volna az életségnek és kicsodálnánk a sötétbe.” (Balázs Béla)

Művészet és halál evidens összekapcsolódására számtalan példát találhatunk évezredek irodalmából és képzőművészetéből, kezdve a sort akár Orpheusz mítoszával vagy az írországi Newgrange Kr. e. 3200 körül épült tumuluszaival, vagy egy közismertebb példát idézve a csaknem ezer évvel fiatalabb egyiptomi pira-

misokéval. Könnyen belátható annak igazsága is, hogy a trauma, a gyász még a racionálisabb lelket is megnyitja a megválaszolatlan kérdések irányába. A megszülető válaszkíséret lecsapódása lesz az alany érzékenységének, érintettségének, intelligenciájának, kreativitásának, kontrolljának (a sor szabadon folytatható).

Számos neves műalkotás született trauma nyomán Arany Jánostól József Attiláig vagy a képzőművészetből véve példát Van Goghtól Egon Schieléig. Sokszor e művek expresszivitása, töredékessége szinte szétfeszíti a forma, a műfaj vagy a festővászon keretét. De mi van akkor, ha a művész még szinte időbeli távolságra sincs a traumától? Ha szinte a tetthelyről, a test mellől alkot?

Akkor a benyomásunk olyasmi lehet, mint Forgács

Helyszín, 2014, vegyes technika, 100×178 cm

Péter *Megtörtént, holott nem követtem el* című kiállítása kapcsán, mely abból az apropóból született, hogy 2014. december 28-án a művész barátja, a Budapesten élő francia állampolgárságú Pierre Valent súlyos kövekkel a hátizsákjában besétált a Dunába.

Forgács Péter (1950) korunk egyik legjelentősebb médiaművésze, számos hazai és nemzetközi díj birtokosa, akinek műveit megtalálhatjuk hazai és nemzetközi gyűjteményekben Párizstól New Yorkig, Melbourne-től Berlinig. Legismertebb a *Privát Magyarország* című sorozata, melyben az 1930–40-es évek amatőr filmjeit felhasználva mutatja be a háború előtti időszakot. Legnagyobb nemzetközi sikerét a *Bartos család* című munkájával aratta 1988-ban, mely szintén amatőr felvételekre épül. A szélesebb magyar közönség legutóbb a Szépművészeti Múzeumban tekinthette meg *Rembrandt Morfók* című videóját.

Jelen kiállítás anyaga a belvárosi Molnár Ani Galériában, három teremre osztva látható. Pierre holttestét Forgács találta meg, aki állampolgári kötelezettségének eleget téve értesítette a megfelelő szerveket, majd mint művész kamerát ragadt, és felvette az intézkedő rendőröket, a kimért, higgadt mozdulatokat vagy a fekete fóliával való szakszerű pepecselést. A kiállítás alapmotívuma e film, mely a három teremben három változatban kerül bemutatásra. A három teremre osztott anyag egy művészi egységet képez, folyamatot állít fel. Az első terem a film utólag színezett változatával indít, miközben Charles Baudelaire-verseket hallhatunk Pierre előadásában. Közben a feliratokból értesülünk, kiről szól és milyen apropó-

ból a kiállítás, itt látható ugyanakkor egy fényképekkel teletűzdelt, de fóliával fedett tükör, néhány (profán) személyes tárgy (fogkefe, nadrág), az első rajz Pierre-ről és Pierrot-ról, akik közül az utóbbi Forgács megfelelője. A következő teremben már szembenézhetünk Pierre-rel néhány vászonra nagyított fotónak köszönhetően, valamint itt kap helyet néhány ugyancsak manipulált tájkép. Forgács vagy alakot fest beléjük, vagy a vásznat felhasítva (vö. a ruha megszaggatása mint a gyász kifejeződése) pár négyzetcentis területen kép-a-képben kompozíciót hoz létre egy mögé helyezett fotográfia segítségével. Ezek a titokzatos részletek, melyek szinte „behúzzák” a nézőt, a kiállítás legönállóbb darabjai. A második teremben a film alatt Pierre és Pierrot angol barátjának szövegét halljuk. Az említett szöveg az egyetlen forrás, amely informál az áldozat személyiségéről is. Ebből derül ki, hogy Pierre régóta küzdött a depresszióval, tanár volt, szerette a zenét, két lány és unoka maradt utána. A teremben az öngyilkosság további lehetséges eszközei (kötél, pisztoly, nyakkendő) mint pseudo ready-made-ek jelennek meg, valamint egy fekete öltönyös, afrikai maszkot viselő báb.

Az utolsó helyiségben ezúttal vizuális manipulálás nélkül láthatjuk a filmet, alatta Forgács Bálintnak, a művész fiának költői szövegét halljuk. Egy nagyméretű panorámaképen a Forgács család Pierre társaságában egy napfényes (lux aeternum?) szabadtéri ebédlőasztalt ül körül.

A kiállítás tárgyainak jelentős része ready-made vagy akként bemutatott tárgy, a műleírások kézzel, ceruzával kerültek közvetlenül a csupasz falra, a helyszínelés részeként hatóan felfestett x-ek közé. Megértjük, hogy a három terem végeztével is még az út 0. állomásán vagyunk. Pierre „nemlétének” értelmi megértése is most, a szemünk előtt megy végbe. Forgács hangsúlyozottan nem manipulálja a nézőt Pierre előnyös tulajdonságainak bemutatásával, mindössze azt szeretné a tudomásunkra hozni: aki elment, neki fontos volt, egy közülünk, „aki szerette ezt vagy azt az ételt”, „szólt ajka”...

Gyászáldozatának része ez a zavarba ejtő, nem kész kiállítás, mely ugyanakkor mégis felkavar, pedig messze még „a mélypont ünnepélye”.

Nagy Villő

TARTALOM

LECTORI SALUTEM

Potzner Ferenc: *Mester és tanítvány az építészetben* 1

IRÁNYTÚ

Rostáné Piri Magda: *Az isteni vendéglátás* 3

MODUS VIVENDI

<i>Tanítványok vagyunk</i>			5
Barna Gábor: <i>Mester és tanítvány</i>	5	Lukács László: <i>Mester és tanítvány</i>	16
Bodóczy István: <i>Tanítványok vagyunk</i>	6	Marosi Ernő: <i>Mesteremberek</i>	18
Csermely Péter: <i>Ellenpélda</i>	7	Mesterházy Balázs: <i>Tanítványság</i>	19
Heltai Miklós: <i>Tanítóim</i>	8	Molnár Krisztina Rita: <i>Üres égtől keresztlélig</i>	20
Jásdi Beáta: <i>Életmestereim</i>	10	Podmaniczky Szilárd: <i>A láthatatlan Mester</i>	21
Kamarás István OJD: <i>Tanítványok tanítványa</i>	10	Réthelyi Miklós: <i>Tanítványnak lenni</i>	22
Kertész Eszter: <i>Sámli. Bevezetések</i>		Reuss András: <i>A példa</i>	23
<i>a tanítványságról</i>		Rónay László: <i>Mestereim, tanítványaim</i>	24
Konok Tamás: <i>A Mester</i>	12	Sinkó István: <i>Mester, mesterség, mesterséges</i>	25
Lajta Gábor: <i>Beavatás</i>	13	Szabó T. Anna: <i>Kitől mit</i>	26
Levente Péter: <i>Hafő</i>	14	Valachi Anna: <i>Őrangyalok</i>	28
Liska Erzsébet: <i>Zelma</i>	15	Vörös István: <i>Foglalkozása: tanítvány</i>	29

IDÉZŐJEL

Halotti ének. Közli: H. Hubert Gabriella 30

HAJLÉK

Csáki Tamás: *Standardok és innováció a századelő iskolaépítészetben. A fasori evangélikus gimnáziumtól a Vas utcai felső kereskedelmi iskoláig* 31

TÁRGY – KULTÚRA

Gálos Miklós: *Egy eltévedt angyal. A fasori evangélikus templom oltára* 43

TANÚK ÉS TANULSÁGOK

Mirák Katalin: *Végjáték a Fasorban. Retró cikk a budapesti fasori evangélikus gimnáziumról* 61

SZEMLE

Bogárdi Szabó István: <i>Az anglikánokról – magyar skótoknak és magyar angoloknak</i>			75
Papp Máté: <i>Boldog purgatórium</i>			77
Kamarás István OJD: <i>A semmisségből lett város</i>			78
Palkovics Beáta: „...az élet megy tovább...”			80
Marjai Éva: <i>A mellettünk megszólaló Jézus</i>			82
Schneller János: <i>Idealizmus és realizmus</i>			84
Nagy Villó: <i>Mielőtt</i>			87

BARNA GÁBOR • BODÓCZKY ISTVÁN • BOGÁRDI SZABÓ ISTVÁN • CSÁKI TAMÁS • CSERMELY PÉTER • GÁLOS MIKLÓS • HELTAI MIKLÓS • JÁSDI BEÁTA • KAMARÁS ISTVÁN OJD • KERTÉSZ ESZTER • KONOK TAMÁS • LAJTA GÁBOR • LEVENTE PÉTER • LISKA ERZSÉBET • LUKÁCS LÁSZLÓ • MARJAI ÉVA • MAROSI ERNŐ • MESTERHÁZY BALÁZS • MIRÁK KATALIN • MOLNÁR KRISZTINA RITA • NAGY VILLÓ • PALKOVICS BEÁTA • PAPP MÁTÉ • PODMANICZKY SZILÁRD • POTZNER FERENC • RÉTHELYI MIKLÓS • REUSS ANDRÁS • RÓNAY LÁSZLÓ • ROSTÁNÉ PIRI MAGDA • SCHNELLER JÁNOS • SINKÓ ISTVÁN • SZABÓ T. ANNA • VALACHI ANNA • VÖRÖS ISTVÁN

3 121968 001513